

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Б.І. БІЛИК

*ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЯ:
ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ*

Довідник

Київ – 2007

Білик Б.І. Етнокультурологія: поняття і терміни. Довідник. –
К.: ДАКККіМ, 2007. – 111 с.

Довідник, в якому розкрито зміст головних етнокультурологічних понять, основних течій і напрямків світової і вітчизняної етнокультурології, є синтезом базових етнокультурологічних матеріалів, вилучених із словників, наукової літератури, навчальних і методичних посібників тощо. Розрахований на спеціалістів в галузі етнокультурології та історії світової і вітчизняної культури; студентів вузів, передусім на тих, хто за сферу своєї діяльності обрав культуру, управлінську діяльність в її царині, а також усіх, хто цікавиться проблемами етнокультурології.

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., доктор історичних наук,
професор

Уланова С.І., доктор філософських наук,
професор

ЗМІСТ

ВСТУП

4

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

5

ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ, ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

7

ТЕЗАУРУС

98

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

109

ВСТУП

Загострення дії етнічного фактору на межі II – III тисячоліть, процеси національно-культурного відродження української нації, етнічних меншин, творення в Україні громадянського суспільства зумовлюють невідкладну потребу в якісно нових знаннях про суспільство, етнос та його культуру, в опануванні студентами низки нетрадиційних навчальних дисциплін в умовах трансформації вищої освіти. Однією з таких нових дисциплін є “Етнокультурологія”, становлення якої як науки в Україні припадає на кінець 80-х – 90-ті роки XX ст. Її вивчення дає уявлення про сутність і взаємоперетини таких феноменів як соціум і етнос, роль культури як стабілізатора і компоненти їх функціонування, про природу і перебіг національно-культурних процесів у етнічних вимірах.

Відомо, що процес становлення завжди супроводжується складнощами. Основна з них – відсутність базового категорійного апарату, який дозволив би адекватно відображати описувані явища. Неоціненну роль у формуванні його може відіграти спеціальний словник – **етнокультурологічний**, досвід якого представлено читачу.

Функції етнокультурологічного довідника, хоча він і створений завдяки нагромадженій лексикографічній базі, не може виконати жоден із наявних довідників, бо вони переслідують завдання, не пов’язані безпосередньо з етнокультурологією як наукою.

Специфіка даного типу довідника обумовлена перш за все відбором відповідної лексики, тлумаченням значень слів стосовно саме нової сфери – етнокультурології, що дозволяє якоюсь мірою зняти понятійні різночитання термінів, які функціонують одночасно в декількох галузях знань.

У довіднику наведено стисле пояснення слів, понять і термінів, які часто зустрічаються в посібниках з етнокультурології та інших культурологічних дисциплін. Статті розміщено за алфавітом; використана єдина система посилань і звичайних для довідкових видань скорочень (список додається). Укладач не претендує на енциклопедичну повноту видання. В ньому подається понад 400 термінів і понять.

ОСНОВНІ СКОРОЧЕННЯ, ВЖИВАНІ В ДОВІДНИКУ

<i>амер.</i>	– американський
<i>англ.</i>	– англійський
<i>англ.-амер.</i>	– англо-американський
<i>антроп.</i>	– антропологія
<i>араб.</i>	– арабський
<i>африк.</i>	– африканський
<i>арх.</i>	– археологія
<i>архіт.</i>	– архітектура
<i>букв.</i>	– буквально
<i>геогр.</i>	– географічний
<i>герм.</i>	– германський
<i>грец.</i>	– грецька
<i>див.</i>	– дивись
<i>до Р.Х.</i>	– до Різдва Христового
<i>екон.</i>	– економічний
<i>етногр.</i>	– етнографічний
<i>етнонац.</i>	– етнонаціональний
<i>ідейно-політ.</i>	– ідейно-політичний
<i>ін.</i>	– інші
<i>ісп.</i>	– іспанський
<i>іст.-культур.</i>	– історико-культурний
<i>іст.</i>	– історичний
<i>італ.</i>	– італійський
<i>к.</i>	– кінець
<i>культ.</i>	– культурний
<i>культурол.</i>	– культурологічний
<i>культ.-істор.</i>	– культурно-історичний
<i>лат.</i>	– латинський
<i>латиноамер.</i>	– латиноамериканський
<i>лінгв.</i>	– лінгвістичний
<i>міждерж.</i>	– міждержавний
<i>міжкульт.</i>	– міжкультурний
<i>міжнац.</i>	– міжнаціональний
<i>муз.</i>	– музика
<i>напр.</i>	– наприклад
<i>наук.</i>	– науковий
<i>нац.</i>	– національний
<i>нац.-культ.</i>	– національно-культурний
<i>нім.</i>	– німецька

<i>н.е.</i>	– наша ера
<i>первіс.</i>	– первісний
<i>пер.</i>	– переклад
<i>перен.зн.</i>	– переносне значення
<i>перс.</i>	– перський
<i>пізньолат.</i>	– пізньолатинський
<i>пол.</i>	– половина
<i>полінез.</i>	– полінезійська
<i>політ.</i>	– політичний
<i>польськ.</i>	– польська
<i>психол.</i>	– психологічний
<i>психофізіол.</i>	– психофізіологічний
<i>р.</i>	– рік
<i>реліг.</i>	– релігійний
<i>рос.</i>	– російська
<i>рр.</i>	– роки
<i>сер.</i>	– середина
<i>сл.</i>	– словник
<i>слов'ян.</i>	– слов'янські
<i>скор.</i>	– скорочено
<i>соц.</i>	– соціальний
<i>соц.-екон.</i>	– соціально-економічний
<i>соц.-істор.</i>	– соціально-історичний
<i>соц.-культ.</i>	– соціально-культурний
<i>соц.-філос.</i>	– соціально-філософський
<i>сусп.</i>	– суспільний
<i>сусп.-політ.</i>	– суспільно-політичний
<i>сучас.</i>	– сучасний
<i>ст.</i>	– століття
<i>т.ін.</i>	– таке інше
<i>тепер.</i>	– теперішній
<i>т.д.</i>	– так далі
<i>т.зв.</i>	– так звані
<i>т.ч.</i>	– таким чином
<i>укр.</i>	– український
<i>фр.</i>	– французька
<i>худ.</i>	– художні
<i>швед.</i>	– шведська
<i>яп.</i>	– японська

ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ, ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

– А –

Аборигени (лат. ab origine – від початку) – корінні жителі даної території, геогр. місцевості, які мешкають в ній з давніх часів, але не обов'язково тут утворені як етнічна одиниця.

Абстрактне мистецтво – безпредметне мистецтво. Орнаментальне мистецтво, позбавлене фігуративного уявлення, зустрічається у більшості культур народів світу. Як напрямок у мистецтві виникло між 1910 і 1920 рр.

Автаркія (грец. autarkeia – самозадоволення) – політика екон.-соц. і культ. відособлення країни, ізоляція її від міжнародних, культ., політ. і екон. зв'язків, від світового ринку, міжнародної кооперації. В етнокультурології використовується у словосполученні – автаркія культури.

Автономія етнічна (грец. autos – сам, помос – закон) – нац. (етнічне) самоврядування, яке є однією з форм гарантованого міжнародним правом самовизначення народів. Відомо кілька форм автономії етнічної: нац.-територіальна, нац.-культ., нац.-персональна.

Національно-культурна автономія надається здебільшого нац. меншинам держави і має екстериторіальний характер. Вона полягає в законодавчо оформленому праві етнічних груп на збереження і розвиток своєї культ., мовної, реліг. самобутності, на утворення своїх громадських об'єднань, на користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови, на розвиток нац. культ. традицій, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо.

Адаптація етнічна – пристосування людини або групи людей до нового етнічного середовища, а частково і пристосування до них цього середовища з метою співіснування та взаємодії.

Адаптація культурна – діалектично суперечливий і нерозривний процес пристосування суспільства в цілому і окремих його членів до умов природного середовища, а також зворотний вплив суспільства через систему виробництва на середовище. У цій взаємодії проміжним коригуючим механізмом виступає культура. Завдяки культурі спільність зберігає свою цілісність, унікальність, визначеність. Через культуру здійснюється спадковість, отже, забезпечується існування етносу в часі.

Акультурація (англ. acculturation; лат. ad+cultura – освіта, розвиток) – термін використовується в етнографії і культурології; виник у 30-х рр. ХХ ст. в США; ним позначаються процеси взаємовпливу

культур, внаслідок чого культура одного народу повністю або частково сприймає культуру ін. народу, зазвичай більш розвинутого. **А.** розглядається як різноманітність процесів асиміляції і етнічної консолідації.

Актуальна культура – культура, яка знаходиться в масовому ужитку. У кожній епохи вона своя. Актуальність культури – це живий, безпосередній процес, в якому щось народжується, набирає силу, живе, помирає.

Актуальність (пізньолат. *actualis* – фактично існуючий, тепер., сучас.) – термін вживається в ряді гуманітарних наук, в тому числі в етнокультурології для позначення важливості, значущості будь-якого досягнення культури або окремих її елементів для нинішнього моменту.

Альтернативні культури – складні культ. утворення; т.зв. нові культури, які протиставляються традиційній (пануючій в суспільстві) як більш перспективна, рятувальна альтернатива. До **А.к.** можуть входити деякі молодіжні (напр. хіппі) і делінквентні субкультури, ворожа культура та ін. **А.к.** тісно пов'язані з поширюваними на Заході альтернативними рухами, які заперечують капіталізм, критикують сучас. демократію. Носії **А.к.** відмовляються від вступу в будь-які інституалізовані відносини, “виходять” з суспільства, об'єднуючись у невеликі общини і трудові колективи.

Американоцентризм – один із різновидів європоцентризму, який розглядає Америку як форпост людства, як цитадель абсолютно нової культури.

Аморфність культури – в етнокультурології поняття застосовується для позначення особливостей початкової стадії худ. освоєння світу людиною культури, відсутність викристалізованої її структури, тобто такі елементи культури, як образотворче мистецтво, архіт., скульптура і т.д., як самостійні явища первісності розглядатися не можуть.

Анклав етнічний – термін використовується для визначення певної території у поліетнічній країні, заселеної переважно представниками одного етносу. **А.е.** відзначається певною замкненістю, відокремленістю від довколишнього середовища й самоорганізацією внутрішнього життя; утворюється внаслідок переселенських рухів або поділу територій, що належали одній державі, між кількома державними утвореннями. Показовим прикладом **А.е.** є китайські, японські, корейські райони у великих містах Сполучених Штатів Америки.

Аномалія в розвитку культури (грец. *anomalía*) – поняття, яке вживане в етнокультурології для означення відхилення розвитку культури від норми, від загальної закономірності, напр. тоталітарна культура.

Антагонізм етнічний – стан у міжетнічних відносинах, який характеризується найвищою напругою у таких стосунках на двох рівнях: відносини домінуючої більшості і окремої меншини; відносини між етнічними меншинами.

А.е. виявляється на рівні відносин між домінуючою і підпорядкованою групами населення та на рівні підпорядкованих груп. Він відрізняється формами свого вияву: 1) охоплює діапазон між етнічною дискримінацією з застосуванням силових (збройних) методів приборкання претензій на заповнення тієї чи іншої ніші; 2) обмежується у поширенні негативних стереотипів інших, штрейкбрехерстві тощо.

Антиномії культури (грец. *antinómia* – суперечність у законі) – суперечності між положеннями, кожне з яких визнається логічно доведеним. Будь-якій культурі притаманний цілий ряд **А.к.**, які створюють різноманітність національно-духовного життя. Велику увагу **А.к.** приділяв рос. філософ М. Бердяєв. У праці “Судьба Росії”, яка вийшла напередодні 1917 р., він пише про антиномічність Росії, відмічаючи “жахливу її суперечність”. На його думку, антиномічне – це не тільки “буття Росії”, але і “російська самосвідомість”. Бердяєв виділив ряд антиномій, які характеризують російську культуру і відрізняють її від культур ін. народів.

Антисемітизм – різновидність націоналістичної, расистської ідеології; відмінність **А.** від ін. форм націоналізму, які прославляють “свій” народ і зневажають усе “чуже”, полягає в тому, що проголошується ненависть і гоніння одного “чужого”, семітського народу – євреїв. Корені **А.** походять до епохи взаємної ворожнечі племен і держав на Близькому Сході в біблейські часи, до діаспори (розсіювання), “колін ізраїльових”, які взяв у рабство Рим, до століть поневір'яння євреїв по країнах Європи, де вони були іноплеменними, з чужим обличчям, мовою, звичаями, нехристиянською релігією.

Антропологія (грец. *anthropos* – людина + *logos* – поняття, вчення) – наука про походження, еволюцію фізичної організації людини та її рас; як самостійна наука сформувалась в сер. ХІХ ст. і вміщує: морфологію людини, вчення про антропогенез, расознавство, біологію людини.

Апартеїд (африк. *apartheid* – роздільне проживання) – доктрина і політика уряду білої меншості Південної Африки. Згідно з нею лю-

ди поділяються на різні етнічні групи (перш за все – білих і чорних), які повинні бути відокремлені один від одного в соц., геогр. і культ. відносинах.

Ареал етнічний – територія, на якій концентрується значна частина представників того чи іншого етносу. Прикладами **А.е.** в Україні є болгарський етнічний ареал у Болградському районі Одеської області, грецький етнічний ареал у Приазов'ї, угорський етнічний ареал у Закарпатті тощо. Як правило, у межах **А.е.** найбільш ефективно зберігаються традиції, звичаї, елементи культури та побуту тих чи інших етнічних спільнот. Сьогодні **А.е.** відіграють важливу роль у структурванні етнічних меншин України.

Ареал культурний (лат. *area* – площа, простір) – геогр. район, простір, всередині якого у різних культур виявляється схожість у головних, основних рисах. Дослідження **А.к.** – одна з центральних проблем етнології і культурології.

Ареал поширення культури – різке збільшення сфер поширення культури (в геогр. або соц. смислі) в період її демократизації.

Архетипи етнічні – сукупність духовно-культ. символів та образів етнічного буття, через які життя кожного етнофора наповнюється почуттям смислозadanості та доцільності. Це, так би мовити, етнічна “душа в собі”. **А.е.**, існуючи як колективне несвідоме, створюючи основу духовної сутності людини, яка пройнята ними, здатні надавати цій людині якостей духовної рівноваги, а тому й соц. усталеності, оберігаючи її душу від руйнівних наслідків урбанізації та техногенних процесів. Вони здатні тим самим протистояти появі невиразно-одноманітної, “сірої” людини-конформіста.

Асиміляторство – політика і практика насильницького перетворення осіб однієї соц.-культ., етнонац., конфесійної або іншої належності в ін. відповідну належність. **А.** характерна особливість недемократичних, тоталітарних держав; найчастіше така політика проводиться відносно малочисельних соц., культ., етнічних, реліг. та ін. груп.

Асиміляція культурна (лат. *assimilation* – уподібнення, схожість) – повне або часткове поглинання культури одного, зазвичай менш цивілізованого і більш “слабкого”, народу ін., іноземною культурою, частіше всього шляхом завоювання, наступних змішаних шлюбів і цілеспрямованого “розчинення” поневоленого етносу в етносі поневолювача. Останнім бастионом при цьому виступає мова, з втратою якої гине і **А.к.**

Асиміляція соціальна – в соціології й етнокультурології цим терміном позначається процес і результат поступового засвоєння предста-

вниками тієї чи ін. соц. групи або нею самою соц.-культ. рис іншої соц. групи або нею самою соц.-культ. рис ін. групи, суспільства, внаслідок чого вони втрачають колишній соц.-культ. вигляд і зливаються з останніми. Об'єктивною основою **А.с.** є процеси інтеграції й інтернаціоналізації всіх аспектів життя суспільства в різних масштабах (державному, регіональному, глобальному). Найінтенсивніше **А.с.** відбувається в сфері соц., етнічних, конфесійних та ін. меншин в умовах домінування культури більшості. Процес має свої специфічні причини, негативні і позитивні результати.

Асиміляція етнічна – термін вживається в соціології і культурології для означення процесу засвоєння представниками тієї або ін. національності, мови, культури, звичаїв, традиції ін. національності, внаслідок чого відбувається втрата ними своєї мови, культури, звичаїв, традицій і зміна самосвідомості їхньої етнічної належності.

Афроцентризм – специфічна світоглядна установка, спрямована на ціннісне підвищення африканської культури.

– Б –

Багатокультурність – характерний для деяких поліетнічних держав стан суспільства, в якому порівняно помітного та стійкого розвитку набули декілька етнічно різних культур. Це пов'язано з якісним аспектом поліетнічного характеру суспільства, де різні етнічні культури не просто існують формально, а розвиваються реально і практично, часто користуючись відповідною підтримкою з боку держави. Назване притаманне для сучасної Канади, яка протягом останніх десятиріч офіційно проповідує теорію та практику **Б.** на державному рівні. Канадська політика ґрунтується на офіційному юридичному визнанні рівноправ'я культур всіх етнічних спільнот, що проживають у країні. Це виявляється у здійсненні спеціальних програм, розвитку та підтримці цих культур з боку державних агентств і відомств. У тій чи іншій формі **Б.** як явище існує майже в усіх поліетнічних країнах, однак її офіційне визнання та функціонування у вигляді спеціального комплексу політико-правових та ідеологічних засад такого поширення як у Канаді не набуло.

Балканістика – сукупність наук, які досліджують мови, історію і культуру народів, що населяють Балканський півострів.

Балтістика – комплекс філологічних дисциплін, які вивчають балтійські мови, матеріальну і духовну культуру балтомовних народів.

Бар'єр культурний – метафоричний вислів, який означає поняття, що використовується культурологами для пояснення перешкод, які ставить актуальна культура на шляхах агресивного невігластва, грубості, обскурантизму.

Батьківщина етнічна – природа у цілому, тобто сукупність особливостей ландшафту, клімату, флори та фауни у їх власній історії, що позначилися на формуванні певного етносу, і на фоні яких відбувалися найважливіші доленосні події процесу цього формування в оболонці різноманітних соц.-екон., духовно-культ., військово-політ. та ін. стосунків та відносин. **Б.е.** – явище соц.-екон. Якщо етнос досить великий за чисельністю і охоплює значні геогр. простори, то він може дрібнитися на відносно самодостатні субкультурні угруповання (напр. лемки, бойки, гуцули, поліщуки в Україні). Отже, усвідомлення і відчуття **Б.е.** може мати двоїстий прояв: як належність до своєї “малої” батьківщини і як спорідненість із усім тим простором, що його обіймає етнос.

Біженець – особа, яка через особливий перебіг подій або цілком обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою раси, етнічного походження, реліг. вірування, громадянства, належності до певної соц. групи або політ. орієнтації перебуває за межами країни своєї громадянської приналежності й не може скористатися захистом цієї країни або не бажає цього робити через такі побоювання; або, не маючи певного громадянства й перебуваючи поза межами країни свого попереднього постійного мешкання, не може чи не бажає повернутися до неї через такі побоювання.

Бізнес етнічний – цим поняттям позначається: 1) підприємництво, характерне для представників етнічних меншин у поліетнічному суспільстві; 2) культивування традиційних промислів, властивих тому чи іншому етносові або його частинам, розташованим у іноетнічному середовищі.

Білінгвізм (двомовність) – специфічний стан сусп. життя, при якому спостерігається і є визнаним факт функціонування й співіснування двох мов в межах однієї держави. Джерелом **Б.**, як правило, виступає етнічна неоднорідність самого суспільства, напр. існування в одній державі двох етносів, що користуються різними мовами. Через те, що в сучасному світі практично немає етнічно “чистих” держав, **Б.**, як явище, набуло великого поширення. **Б.** відзеркалює ситуацію, коли відразу дві мови визнані державою внаслідок юридично закріплених норм або законів, на рівні офіційних і з рівноправним статусом

для кожної з цих мов. Серед типових прикладів країн з офіційним **Б.** – Канада, Бельгія, Фінляндія, Білорусь, Казахстан та ін.

Неофіційний **Б.** відповідає ситуації, коли офіційно визнана (знову таки внаслідок законів) лише одна з двох мов, що найчастіше вживається населенням цієї держави. Разом з тим, невизнана на рівні офіційної, друга мова продовжує вживатися значною частиною населення достатньо широко. Саме до таких держав сьогодні, в силу певних іст. причин, належить Україна, як і деякі ін. держави на геогр. просторі колишнього СРСР.

Бінарність російської культури – поняття, вироблене дослідниками рос. культури, яке відображає стабільну суперечливість рос. культури. Вона породжена підвищеним динамізмом її саморозвитку та періодично загострюваною конфліктністю, яка внутрішньо притаманна самій культурі і становить її органічну своєрідність, типологічну особливість.

Буферність культури – здатність культури зберігати активну реакцію, протистояти впливу чужих їй агресивних тисків і впливів з боку ін. культур, також сприяти запобіганню втрати, яка виникає у випадку, коли умови розвитку культури стають несприятливими.

– В –

Вандалізм – даним терміном позначаються дії, спрямовані на руйнування культури. В культурології виділяють наступні типи **В.**: *фізичний* – при фізичному або механічному знищенні речей і знаків культури (напр. спалення храму Артеміди Ефеської Геростратом); *систематизаторський* – при знищенні систематизації, класифікації і кодифікації фактів культури, що призводить до неможливості користуватися досягненнями культури; *утворювальний* – при знищенні запитів культурокористувачів, що робить культуру незапитаною і призводить до її поступового руйнування.

Вестернізація – у соціології, соц. філософії і культурології термін вживається для означення бездумного запозичення англ.-амер. або західноєвропейського способу життя в галузі економіки, політики, освіти, культури і навіть мови.

Взаємодія міжетнічна – процес взаємодії в умовах відмінностей, властивих поліетнічним суспільствам. У міжетнічній взаємодії беруть участь як мінімум два суб'єкти – етноси, етнічні меншини чи принаймні їхні представники. **В.м.** включає такі компоненти: міжетнічні контакти, міжетнічне спілкування, міжетнічні зв'язки, міжетнічні

відносини. Дія перерахованих компонентів виявляється на двох рівнях – індивідуальному та груповому. Різні форми взаємодії реалізуються у процесі виробництва, побуті, суспільному житті. Найбільш інтенсивно **В.м.** відбувається в етноконтактних зонах. У процесі **В.м.** виявляються спорідненість і відмінності різних етнічних груп населення.

Відносини міжетнічні – відносини між етносуб'єктами: народами, етнічними групами, особами як індивідуальними етносуб'єктами, а також всередині даного етносу, що відображають конкретно-іст. умови життя даного етносу, його етнічний статус, норми, традиції, пріоритети та цінності, що історично склалися. Такі відносини мають характер співробітництва або конфлікту.

Відродження етнічне – процес, пов'язаний з активізацією зацікавленості широких мас того чи іншого народу у пізнанні власної історії, культури, побуту, традицій, з підвищеним прагненням до відтворення у різних формах своєї самобутності, завдяки якій той чи інший народ та чи інша людська спільнота вирізняється у поліетнічному середовищі. **В.е.** характерне для багатьох поліетнічних держав (США, СРСР, Канада, Великобританія, Бельгія).

Відродження національної культури – процес якісного оновлення й розвитку основних компонентів нац. культури, що передбачає їх повноцінне функціонування згідно з потребами сучасного та майбутнього розвитку національного життя.

Виховання культурологічне – термін вживається в педагогіці та культурології. Позначає сумісну діяльність вихователя і вихованця, спрямовану на засвоєння кращих зразків культури минулого і тепер., вивчення закономірностей походження, розвитку і функціонування світової і нац. культури.

Відтворення культурне – процес передавання цінностей і норм культури одного покоління іншому. Різні форми, створені предметною діяльністю людини, внаслідок розпредмечування повертаються в сферу людської діяльності, перетворюючись в діяльнісні здатності суб'єкта. **В.к.** здійснюється в процесі навчання, освіти, виховання, просвіти.

Вітчизна – соц.-політ. і соціокульт. середовище даної держави, в якій відбувається життєдіяльність людей, їх груп і об'єднань. Пробразами **В.** у давнину були кровноспоріднені племінні співтовариства, які проживали на певній території і мали спільну мову. З появою мови розуміння **В.** опинилося у тісному зв'язку з таким явищем, як державність, а формування нації – з нац. державністю. Поняття **В.**

близьке до поняття *батьківщина*, але не тотожне йому. Вони можуть збігатися, а можуть і не збігатися. Батьківщина – це країна або територія, місцевість з природою, населенням, особливостями іст. долей, мови, побуту, звичаїв тощо, де людина народилася. В сучасному світі часто буває так, що людина народилася в одній країні (або її частині), а довгий час проживає в іншій, внаслідок чого її батьківщина може і не ототожнюватися з її **В**.

– Г –

Генетичний аспект культури – один із аспектів, в якому культура розглядається як продукт суспільства. При цьому фіксується як загальна відмінність людської життєдіяльності від біологічних форм життя, так і якісна своєрідність історично-конкретних форм цієї життєдіяльності на різних етапах сусп. розвитку, в рамках певних епох (“цивілізацій”), етнічних і нац. особливостей.

Геноцид – свідомий злочин проти людства, спрямований на пряме винищення цілих груп людей, племен, націй, народів за расовими, етнічними, політ. або реліг. мотивами. Багато війн в минулому і деякі сучас. являють собою неприкритий Г. (напр., фашисти під час Другої світової війни цілеспрямовано знищували євреїв, слов’ян, циган та ін.). У 1965 р. ООН прийняла конвенцію про ліквідацію усіх форм расової дискримінації.

Географія культури – галузь культурол. знань і наук. дисципліна, яка досліджує проблеми просторового поширення культури.

Германістика – сукупність наук, дисциплін, які вивчають мови, літературу, історію, матеріальну і духовну культуру німецькомовних народів. Найчастіше термін вживається в значенні науки про сучас. і давні герм. мови і діалекти, а також про літератури.

Гетто етнічне – частина міста, що виділялася в середні віки в країнах Західної і Центральної Європи для ізольованого проживання євреїв. У ширшому розумінні, **Г.е.** – термін, що вживається для означення певного району, в якому оселяються дискриміновані нац. меншини, – мексиканці, китайці в США, цигани у деяких містах Європи та ін. У чистому вигляді **Г.е.** зустрічаються дуже рідко. Як правило, на етнічні фактори дискримінації накладалися також расові та конфесійні. Гетто були практично зліквідовані наприкінці середньовіччя, але під час Другої світової війни їх відродили фашисти, перетворивши на табори знищення в містах Східної Європи. Нині термін *гетто* втратив свій початковий зміст. Якщо у давнину мешканці гетто мали

дотримуватись особливого режиму, при виході з нього носили відмінний знак, мусили жити в умовах великої скупченості, що була причиною частих пожеж, епідемій та погромів, то тепер з розвитком промисловості, комунікацій, з піднесенням нац.-визвольних рухів, райони компактного проживання певних нац. меншин не можуть називати **Г.е.** навіть умовно.

Голосування етнічне – один із варіантів електоральної поведінки виборців під час виборів, коли голосування на користь того чи іншого кандидата має більш або менш чітку етнічну специфіку. В принципі **Г.е.** може виявити себе у двох видах: 1) коли виборці однієї етнічної спільноти (групи) голосують за одного й того самого кандидата, тобто голосують більш або менш однаково. При цьому сам кандидат необов'язково має те саме етнічне походження, що власне і робить групу групою. Як правило, голосування за свого кандидата характерне у випадках балотування представників порівняно невеликих етнічних груп, коли у самих представників немає суперників з цієї групи; 2) певне відсоткове співвідношення етнічних голосів на підтримку кількох кандидатів одного походження із групою. Напр., виборці однієї етнічної спільноти голосували і за одного, і за ін. кандидата, але в сумі голосів одного з них голоси саме його етнічної групи суттєво переважають або абсолютно домінують. Саме таке **Г.е.** властиве сучасним тенденціям політичної культури та поведінки виборців у розвинутих поліетнічних країнах. В даному відношенні Україна входить до їхнього числа.

Гомогенна політична культура – термін використовується в політології та культурології для характеристики культури, особливості якої, на думку культурологів, є неодмінна наявність загальнонац. консенсусу з приводу базових цінностей, в існуванні “єдиного ринку” політ. ідей (відсутність регіональних і соц.-групових контрастів в масовій політ. психології і пов'язаних з цим соціокульт. бар'єрів).

Господарювання етнічне – поняття, яке відбиває той факт, що залежно від природних умов оточуючого середовища, в якому формувався етнос (особливо на початковому своєму етапі), у його народу виробляються нахили та звички до певних способів у певних галузях господарювання. Напр., українці вважаються добрими хліборобами, корейці – овочеводами, гренландці – рибалками, ненці – оленярями тощо.

В цілому **Г.е.** має свій господарський етос – домінуючі галузі чи навіть професії, навколо яких інші відіграють додаткову роль.

Залежно від нац. характеру, соц. устрою та природних умов виробляється етнічна схильність до індивідуальних чи колективних форм господарювання.

Все це мало чітко окреслені ознаки, коли господарство складалося з етнічних і державно замкнених форм. Вплив цих факторів зберігався до деякої міри і за умов продуктивної економіки. Та в епоху, коли основним товаром, а отже, і багатством, стає інформація, а між-нац. ринок розподілу праці стає всепроникливим, етнічні ознаки господарювання ставатимуть непомітними.

Градація в культурі – розміреність, послідовність, поступовість у процесі переходу від одного стану культури до ін.

Група етнічна – термін використовується в соціології та етнології. **Г.е.** є частиною суспільства, члени якого усвідомлюють себе (або вважаються з точки зору інших) носіями спільної культури. **Г.е.** можуть знаходитись у компактному (етноареальні групи) та дисперсному (етнодисперсні групи) стані. **Г.е.**, як правило, тісно пов'язані із системою соц.-екон. відносин основної етнічної спільності, але іноді вони мають й дещо відмінні соц.-екон. характеристики. Між **Г.е.** та основною етнічною спільністю, між різними **Г.е.** в тому або іншому суспільстві можуть бути рівноправні відносини або відносини нерівності та конфліктності.

Група етнографічна – внутріетнічна локальна частина етносу, що має з ним єдину етнічну самосвідомість, але різниться деякими рисами традиційно-побутової культури. Її зародження зумовлюється особливостями історичної долі, довготривалою ізоляцією від основного материнського етнорегіону, до якого спричиняють або підкорення частини етносу ін. державою, або природні перепони чи адміністративні кордони.

У структурі української нації виділяються такі **Г.е.**: гуцули, лемки, бойки (у західноукраїнських областях), поліщуки, пінчуки, литвини (Українське Полісся).

Група етноконфесійна – сталий зв'язок частини народу з певною конфесією. Інколи з нею тісно зрощується компактна група етносів. Найпоширеніший перший різновид цієї спільності (його точніше б назвати субетноконфесійним). **Г.е.** є підстави вважати частини народу за віросповідною належністю лише тоді, коли вони набувають особливих, тільки їм притаманних етнічних властивостей. **Г.е.** є, напр., старообрядці і молокани серед росіян, аджарці – у грузин, меноліти – поміж німців, крешени і нагайбоки – серед татар, йезіди – у курдів,

латгальці – серед латишів, помаки (магометани) – у Болгарії, вальденси – в Італії, друзи – у Сирії, копти – в Єгипті та ін. Деякі субетноконфесійні групи поступово асимілюються, ін. мають тенденцію перетворюватися в окремі етноси (панджабці-мусульмани, панджабці-індуїсти).

Г.е. притаманні соціальна стабільність, культ.-побутова своєрідність, моральний традиціоналізм.

Група етнолінгвістична – група носіїв мови чи мовного діалекту, що характеризується спорідненістю мовних, етнокульт. та етнопсихол. ознак. Розселення етнолінгвістичних груп має ареальний характер. Об'єднуючи в собі змістовність понять *етнічна спільність*, *етнос*, *етнографічна група* та *лінгвістична група*, термін *етнолінгвістична група* охоплює характеристики етнокультурної спільноти за ознаками її мовної, духовної та матеріальної культури. Змістовна насиченість цього терміна використовується при визначенні і порівнянні у комплексі мовно-культ. характеристик різних лінгвістичних і етногр. ареалів, просторового розміщення і функціонування явищ соц. і духовної культури, мови. Напр., однією етнолінгвістичною групою охоплені носії однієї мови чи певних мовних особливостей, що відбивають в собі певні етно- і соціокульт. явища дійсності.

– Д –

Девальвація культури – оціночний термін, який вживається в етнокультурології при розгляді кризи або кризових явищ в культурі: падіння авторитету нац. культури по відношенню до культур ін. країн або народів.

Девіантний – відхилення від загально визнаних норм; соц. дії, поступки людей або груп, які приводять до порушення цих норм і викликають необхідність відповідного реагування з боку соц. групи або суспільства в цілому. Термін вживається в етнокультурології для пояснення субкультур.

Деградація культури – термін означає ослаблення або усунення будь-яких попередньо стійких елементів культури (норм та ідеалів), спрощення культ. життя.

Деетнізація – в своїй основі штучно-насильницький процес поступового і планомірного позбавлення певного етносу його найважливіших рис. Д. здійснюється переважно через ряд заборон, а також шляхом створення всіляких перепон вживанню етнічної мови, функціонуванню етнічних шкіл, здійсненню видавничої діяльності та ро-

боті засобів масової інформації, розвитку літератури, мистецтва та етнічної культури взагалі. Д. може відбуватися й у такий спосіб, як репресії щодо найбільш активної частини етносу та масові депортації. Органічною складовою Д. є демографічна та культурна експансія пануючого етносу. Однією з форм Д. є штучно-прискорена асиміляція етнодисперсних груп.

Деідеологізація культури – дія протилежна ідеологізації, відмова від ідеологічних норм, стереотипів і штампів, від штучного залучення в галузь культури тієї або іншої ідеології, прояв неупередженого ставлення до культ. спадщини, до сучасної культури і в цілому до певного світу. За всієї існуючої відмінності ідеологій це приводить не до відмови від споглядання, а до розуміння один одного.

Демографія етнічна – наукова дисципліна, що сформувалася на початку ХХ ст. на стику етнографії і демографії. Вивчає особливості різних народів або етносів. Об'єктом дослідження Д.е. є етнічні спільноти, а центральним завданням – вивчення особливостей їх відтворення методами демографії.

Денаціоналізація – процес насильницького позбавлення певного народу власної державності зі всіма наслідками, а саме: втрата, насамперед, політичної та екон. незалежності, а також й духовно-культ. суверенітету. Д. може статися як результат або як вимушене приєднання (з'єднання) одного державного народу до іншого, або завоювання одного державного народу іншим (іншими). За Д. може бути (але не обов'язково) деетнізація і навіть етноцид.

Депортація – вигнання, вислання. У правовій сфері – особливий вид заслання. У широкому розумінні депортацією називають примусове виселення з місця постійного проживання особи, яка визнана соціально небезпечною. Д. може застосовуватися як до окремих осіб, так і до представників певної соц. групи – депортація кримських татар, деяких народів Північного Кавказу у 40-х рр. ХХ ст.

Держава поліетнічна – держава, на території якої водночас проживає кілька етносів. У вузькому розумінні цього терміна мова йде про державу, створену двома або більшою кількістю етносів за умов, коли ці етноси або рівноправні (Швейцарія, Бельгія), або коли один з етносів має панівний стан у державі (колишні Російська, Австро-Угорська чи Британська імперії). У ширшому розумінні цього терміна поліетнічними є фактично усі сучасні держави, бо кожна з них вміщує щонайменше кілька (значну кількість) етноменшинних груп. Динаміка екон. і політ. життя народів, а також зростаюче усвідомлен-

ня цінності етнічної культури дають підстави вважати, що у майбутньому все людство перетвориться на поліетнічну цілісність.

Дивергенція – поняття, запозичене етнокультурологією із біології, що означає розбіжності ознак у родинних організмів в процесі еволюції або ж розпад первісно екологічного співтовариства на два або більше нових. В етнокультурології Д. пов'язана перш за все із збільшенням кількісного і якісного різноманіття культур. Всупереч думкам в сучас. світі переважають дивергентні процеси, які втягують в сусп. життя перш за все “незнайомі” або “забуті” культури, сприяють виникненню нових культур і традицій.

Дивергенція культур – означення в етнокультурології процесу розмежування, розділення культур; розмежування, розподіл однієї культури на дві або декілька самостійних.

Диверсифікація культури – термін, який пояснює інтенсивне зростання різноманітності культур, які виходять на іст. арену як самостійні суб'єкти після декількох століть безроздільного панування Заходу. Ця обставина обумовила психологію поєднання культ. ідентифікацій з переважаючим комплексом неповноцінності, який виражається агресивними настроями конфронтації по відношенню до культури – лідера.

Дискримінація етнічна – утиски, що здійснює панівний етнос щодо непанівного етносу (або певної кількості таких етносів). Д.е. має економічне, історичне та психологічне коріння. Вона все більше стає непопулярною із зростанням у сучасному світі значущості прав людини, загальнолюдських цінностей, взаєморозуміння та взаємодії між народами.

Диференціація культури (лат. differentia – відмінність, розчленування) – об'єктивний процес розчленування культури як цілого на різні структурні елементи, частини, форми, ступені. Існує множинність основ для Д.к.: за логікою типів мислення (міфологічне, бінарне, триадичне); за соціобіологічними ознаками (жіноче і чоловіче начало в науці); за віросповідальною основою (християнська, мусульманська, іудейська, буддійська, православна, протестантська та ін.); за соціальною основою (культура землеробів, селян, фермерів, ремісників, робітників та ін.); за расовими і етнічними ознаками; Д.к. культури і субкультури тощо. Нині культурологи стоять на позиціях можливості Д.к. і за іншими основами та ознаками.

Дифузія – поширення інновації з місця її виникнення на сусідні регіони через міжкульт. взаємозв'язки. В основному досягається через добровільне запозичення.

Дифузія культурна – термін фіксує одну з особливостей культури – поширення її властивостей на ін.

Дифузійонізм – напрямок в соц. антроп. і етнографії, культурології, арх., соціології, який вважає основою сусп. розвитку процеси запозичення і поширення культури з одних центрів в інші. Засобами поширення чужої культури є: завоювання, торгівля, колонізація і міграція, добровільне наслідування, а також внутрісистемні фактори розвитку.

Діалектика культури – постійний перехід в галузі культури від минулого до сучас. і майбутнього. Щоденна суспільна практика вимагає постійного звернення до попереднього досвіду, його пристосування, відбору, інтерпретації і збагачення з орієнтацією на майбутні потреби.

Діалог культур – процес взаємодії культ. систем (явищ), внаслідок якого кожна культура усвідомлює і набуває своєї індивідуальної самобутності. Взаємозбагачувальний діалог “культурних світів” становить основу їх розвитку, він дозволяє їм повніше розкрити свої смислові глибини, усвідомити свою унікальність і самототожність, які знаходяться в зоні комунікації і взаємовідношення цінностей норм, значень і т.д. Основа взаємозбагачувального діалогу – самототожність і аутентичність взаємодіючих культур, відповідність культ. самосвідомості реаліям культ. буття, а також їх відмінність, “нерівність” один до одного.

Діалогова культура – культура, побудована на пошуку компромісу між цінностями, які протистоять.

Діаспора – розселення будь-якої національності (народності) на чужині або послідовників будь-якої реліг. серед іновірців. У сучас. літературі Д. називають етнічні групи, які мешкають поза країною свого походження.

Діаспора українська – визначальним критерієм об'єднання українців під поняттям *українська діаспора* є перебування їх поза ядром укр. етносу, що мешкає на сучасній території України. Всього за кордоном налічується понад 10 млн. чол., які за своїм етнічним походженням є українцями. Вони живуть практично у всіх країнах світу. Свою батьківщину українці залишили різними шляхами, переважно внаслідок добровільної чи примусової еміграції. У місцях компактно-

го розселення українці певною мірою зберігають мову, традиції, звичаї, елементи культури і побуту свого етносу.

Діахронність – іст. дослідження культури, яке полягає у порівнянні різних культ. одиниць або рис у часі, протилежно синхронному дослідженні, порівнянні одночасно існуючих об'єктів. *Еволюціонізм* – діахронний підхід.

Діахронічний підхід до аналізу культури – вимагає викладу явищ, фактів, подій світової і вітчизняної культури у хронологічній послідовності.

Домінуюча культура – термін вживається в соціології і культурології для означення сукупності цінностей, вірувань, традицій, звичаїв, якими керується більшість даного суспільства.

Дослідження етносоціологічні – науковий напрям дослідницької діяльності, що вивчає соціально обумовлені і диференційовані етнічні явища й процеси.

Найбільш актуальними завданнями етносоціологічних досліджень є: розкриття соц. обумовленості етнічних явищ (етнічних рис культури й побуту, деяких особливостей ціннісних орієнтацій, норм поведінки, мовної ситуації, самосвідомості етнічних відносин), їхньої специфіки та інтенсивності в різних соц. групах; розкриття національного різноманіття соціальних процесів і явищ. Інакше, етносоціологічні дослідження значною мірою зорієнтовані на з'ясування механізму відтворення тих чи інших етнічних явищ і розкриття їхньої функції у цілісному соц. організмі.

Дуалізм культури – розгляд матеріальної і духовної культури як двох протилежних, але тісно взаємопов'язаних основних елементів культури.

Духовні референти нації – персоніфікована в образі реальних іст. особистостей духовно-моральна сутність культури (її “вертикаль”), яка виступає еталоном особистісного розвитку, фактором культ. єдності і одночасно замислом, проектом ідеального стану культури в її “людському вимірі”. Кожна культ. епоха має певний “культурний проект” (модель, замисел) в персоніфікованому вигляді, який виникає у відповідь на актуальні проблеми часу та уособлює біографію конкретної людини і спосіб їх подолання.

– Е –

Еволюціонізм – актуальна модель іст. процесу, яка задає систематичну схему незворотних культ. змін, що характеризуються уяв-

леннями про зростання, тобто про кумуляції одноякісних культ. феноменів; про диференціації, тобто прирощування якісно різнорідних культ. феноменів; про інтеграцію, тобто об'єднанні феноменів першого і другого типів у систему; про підвищення рівня організації системи, тобто впорядкованості її елементів у більш об'ємні і складні цілісності.

Еволюція загальна (універсальна) – глобальний процес добору і широкого поширення адаптаційних культ. рис (еволюційних універсальї), який розгортається внаслідок міжкульт. взаємодій та обмінів.

Еволюція культурна – зміни у влаштуванні соціокульт. порядку, в образі життя людей на рівні людства в цілому або окремих культ. одиниць у макроскопічному масштабі часу. Звично такі зміни простежуються внаслідок впливів, які діють на культ. одиницю з боку фізичного або соц. оточення.

Еволюція культурна (лат. evolution – розгортання) – процес нагромадження і передавання з покоління в покоління культ. спадщини після того, як людина піднялася у своєму розвитку над тваринами.

Егалітаризм в культурології (фр. egalitarisme < egalite – рівність) – термін застосовується в етнокультурології в значенні рівності культур. Дослідження культур різних часів і народів привело до того, що певна частина культурологів дійшла висновку щодо рівності культур, неможливості їх протиставлення як рівновеликих величин.

Езотерична культура – термін застосовується в етнокультурології для означення особливого виду культури, яка виникла внаслідок культ. руху обраного кола утаємничених. Прихильники заперечують значущість звичної реальності і культури і наполягають на існуванні особливої істинної, прихованої за ними езотеричної реальності, вони будують своє життя так, щоб набути цю реальність. В рамках Е.к. створюються езотеричні вчення і транлюється езотеричний досвід.

Екзогамія – одна з форм первісного права, що накладала заборону на шлюби і навіть на статеве спілкування у межах певного роду. Однак екзогамія роду була невід'ємною від ендогамії племені. Е. було заборонено в дуже вузьких межах (батько й дочка, мати та син, брат та сестра), але зобов'язувала до шлюбів між дітьми братів та сестер, тобто між дуже близькими родичами по крові. У деяких племен шлюб поза межами племені навіть заборонявся. Отож, мабуть, родова Е. була, скоріше за все, засобом зміцнення племінної організації. Це фактично був спонтанно і безсвідомо знайдений засіб висування на історичну авансцену племені як іст. спільності людей. Тим самим бу-

ло зроблено іст. крок у напрямі інтеграції людства через його диференціацію.

Екзоетнічність – організація нац. життя, яка базується на засадах відкритості етносу, тобто на широких контактах із зовнішнім світом, усіма етнічними спільнотами. Це є гарантією взаємозбагачення етносу, дієвим стимулом його екон., політ. та культ. розвитку.

Експектації етнічні (грец. *ethnicos* – народні + англ. *expectation* – чекання) – природні компоненти системи регуляції поведінки та взаємодії представників певної етнічної спільності, які є різновидом соц. санкцій (вимоги) щодо збереження притаманних даному етносу норм соц. поведінки, відносин, установок тощо. На відміну від офіційних нормативно-правових актів, які втілюють певні вимоги до поведінки та взаємодії людей, **Е.е.** носять неформалізований, мимовільний та найчастіше – неусвідомлений характер.

Екстремізм етнічний – прихильність до крайніх поглядів з питань етнічних відносин. **Е.е.** в сфері соц. відносин виявляє схильність до етнічного сепаратизму. В політиці прагне до розв'язання етнічних проблем із застосуванням найрадикальніших методів, включаючи всі види насилля і терору. Для сучасної епохи характерна багатоманітність різновидів та проявів етнічного сепаратизму. Значна кількість форм **Е.е.** переплітається з релігійними. Екстремістські прояви виникають на ґрунті тих або інших деформацій політ. структур та інститутів, прорахунків та помилок у проведенні соц.-екон. нац. політики. Особливої гостроти ці прояви набувають у періоди сусп. криз.

Еліта культурна (фр. *elite* – краще, вибране) – культурол. категорія, яка використовується для означення соціокульт. групи професіоналів, які володіють високим рівнем культ. компетентності, зайняті розробкою і розвитком знань, технологій, образної мови культури, політ., реліг. доктрини тощо. Т.ч., цій групі належить ключова роль у підтримці та розвитку культури.

Елітарна культура – поняття в культурології, протилежне поняттю *масова культура*. Концепція культ. еліти стверджує необхідність існування в суспільстві особливого прошарку – еліти, яка здійснює специфічні соц. і культ. функції.

Елітарне мистецтво (фр. *elite* – краще, вибране) – мистецтво, орієнтоване, на думку його творців, на невелику групу людей, яким притаманна особлива художня сприйнятливність, внаслідок якої їх слід оцінювати як кращу частину суспільства, його еліту.

Еміграція (лат. emigrare – переселятися, виселятися) – масове переселення із будь-якої країни в іншу, викликане різними соц. причинами (екон., політ., реліг.), неминуче явище неправового, закритого суспільства; особливого поширення набуло в ХХ – на початку ХХІ ст. Супроводжується Е. “відпливом умів”, переміщенням інтелігенції, діячів культури та мистецтва.

Емпірична парадигма культури – термін використовується для означення збирання інформації про різні народи, їхні вдачі, звичаї, спосіб життя, її описання і перші спроби наук. систематизації. У підручниках і учбових посібниках цей період визначається як передісторія, або доісторія науки.

Ендогамія – практика одруження переважно всередині своєї спільності. У вузькоспеціальному значенні – звичай, що забороняє одруження за межами даної соц. (етнічної) групи.

Е. виступає однією з найважливіших ознак етносу. Вона слугує об’єктивним механізмом підтримання цілісності етнічної спільноти, починаючи з основних етнічних одиниць первіс. суспільства – племені аж до великих етносів. Тенденція до одруження всередині власної спільності простежується й у ранньокласових суспільствах. У сучасних умовах етноси зберігають значний ступінь Е. Суттєвим підтвердженням її важливої ролі у збереженні існування етносу може бути та обставина, що значне порушення Е. у даному етносі веде в кінцевому результаті до його корінної модифікації (аж до повного зникнення). Відомо, що змішані шлюби є одним із основних інструментів формування нових етносів на основі синтезу двох або кількох етнічних спільнот. При цьому, з одного боку відбувається руйнування Е. кожної із спільнот, що синтезують, з іншого, вони разом охоплюються новим ендогамним колом.

Ендогенність культури (грец. endon – всередині + ... генність) – в етнокультурології термін означає функціонування як наслідок внутрішніх процесів, які відбуваються в ній самій, процесів, які пояснюються внутрішніми принципами.

Етнізація – становлення, розвиток і закріплення в особистісних структурах особливостей культури етносу, до якого належить особа. Цей процес триває все життя, адже людина має осягнути всю етнокульт. спадщину з її змінами, доповненнями та перетвореннями. Він поділяється на два великих етапи. На першому етапі засвоюються багатства етнокультури. На другому етапі особистість, яка оволоділа достатнім досвідом, знаннями, збагачує і передає через індивідуальну

творчість кращі досягнення співвітчизникам. Завдяки цьому люди однієї культури мають максимальні повні уявлення про кращі здобутки нації.

Етнікос – давньогрецький прикметник від слова “етнос” – народ. Застосовується, коли йдеться про вузьке розуміння останнього, тобто для означення сукупності осіб однієї етнічної приналежності від їхнього територіального розміщення (на відміну від широкого значення термінів *етнос* та *етносоціальний організм*). **Е.** є особливою іст. спільністю людей, яка виникла і розвивається природно-іст. шляхом, незалежно від волі людей, які її складають. Люди, які належать до одного **Е.**, мають спільні, відносно стабільні особливості мови, культури і психіки, а також усвідомлення своєї єдності і відмінності до інших подібних утворень – етнічну свідомість, зафіксовану в самоназві (етнонімі). Неодмінною умовою для виникнення **Е.** є проживання людей на одній території та єдність їхнього екон. життя. Однак для подальшого існування **Е.** вони не обов’язкові. Так, українці є громадянами багатьох держав. Але оскільки вони зберігають тією чи іншою мірою такі спільні етнічні ознаки, як мова, культура, характер (етнічна психологія), усвідомлення єдності походження, то належать до українського **Е.** Частини **Е.**, що проживають відокремлено від основного його масиву, можуть перебувати в компактному та дисперсному стані. Перші з них прийнято іменувати етноареальними, другі – етнодисперсними групами. В українській мові терміну *етнікос* певною мірою відповідає термін *етнос*, коли він розуміється як сукупність осіб однієї етнічної приналежності незалежно від території проживання.

Етнічна акультурація – процес зміни культ. домінанти, коли в період тривалого контакту двох чи більше етнічних спільнот вони втрачають власні окремі культ. риси та запозичують ці риси в інших спільнот. Це особливо помітно в багатонац. державах, де під впливом культури домінуючого етносу інші етнічні групи втрачають специфічні риси. Зокрема, це відбувалося в Російській імперії, СРСР, США, Канаді, Австралії та деяких інших поліетнічних країнах.

Е.а. залежить від політ. та екон. чинників, які визначають домінуючий етнос, його зацікавленість у створенні єдиного національно-державного простору, прискоренні чи уповільненні темпів денационалізації та асиміляції. Нині в Україні робляться спроби прискорити процес українізації, що може призвести до втрати окремими етнічними групами етнокультурної індивідуальності.

Етнічна асиміляція – процес поступового розчинення певної етнодисперсної групи або цілого невеликого за чисельністю етносу серед іншого великого етносу або групи етносів. Цей процес є закономірним, і коли він не зазнає спеціальних втручань, локалізоване етнічне життя згасає майже непомітно. Але частіше за все трапляється так, що найсвідоміша частка цього етносу, а нерідко й передова громадськість оточуючих етносів звертають увагу на необхідність уповільнити процеси такого згасання, а то й припинити їх. Людство від цього значно виграє, бо для нього тим самим суттєво поліпшується можливість збагатитися духовно-культ. надбаннями зникаючого етносу. Закономірність асиміляційних змін є такою, що найперше зникають ознаки етнічності у галузі матеріальної культури й лише потім – у галузі культури духовної. Найбільш стійкою рисою етнічності є етнічна самосвідомість, яка виділяє представників даного етносу серед інших людей (росіяни, українці, татари, євреї, поляки і т.д.). На основі самосвідомості та самоназви формується почуття приналежності до даної спільноти – “Ми”, через яку кожний член спільноти протиставляє себе усім іншим спільнотам як чужим – “Вони”.

Етнічний автостереотип – система уявлень представників того чи іншого етносу про себе та характеристик, якими вони себе наділяють. Етнічний стереотип формується на основі інформації про конкретний етнос або окремих його представників та прагнень гідно репрезентувати себе в системі міжетнічних стосунків. Як правило, **Е.а.** є позитивними, вони не відбивають реального сприйняття даного етнофора іншими, оскільки вони переважно складаються на базі найкращих уявлень про себе.

Етнічні атрибути (лат. attribuo – надаю, наділяю) – невід’ємна властивість, істотна ознака предмета або явища. Розвиток будь-якого етносу пов’язаний з творенням його державності, нац. свідомості, етнічної культури у найбільш концентрованому вигляді втілюється у символіці й атрибутиці – геральдичних знаках, печатках, прапорах тощо. Атрибути, фіксуючи етнічну історію, з’єднують окремі субетнічні утворення з сучасним пластом нац. культури та її витоками.

Етнічність – термін, який відтворює якісні характеристики людини або групи людей, пов’язані з їхнім етнічним походженням і які виявляються у побуті, культурі, поведінці й в цілому у ментальності, підтверджуючи це походження й вирізняючи їх з-поміж інших. Значення етнічності для окремого народу чи його вихідців, які мешкають в іноетнічному середовищі, полягає в тому, що вона є джере-

лом їхньої ідентичності у різні періоди іст. розвитку поліетнічних країн й залежить від низки чинників, серед котрих вагому роль відіграють можливості задоволення потреб вихідців з інших народів у конкретному суспільстві.

Етнічність символічна – якісні характеристики людини або групи людей, які пов'язані з їхнім етнічним походженням, що втратили або ж не набули функціональних властивостей етнічного маркера (визначника) у повсякденному житті, однак, вони тією чи іншою мірою присутні в їхній свідомості. **Е.с.** характерна передовсім для представників другого і наступних поколінь етнічних груп, які мешкають в іноетнічному середовищі і поступово втрачають такі етнічні ознаки, як мова, звичаї, традиції, вони не беруть участі у діяльності етнічних організацій.

Етногенез – сукупність соц.-іст. та духовно-культ. процесів, що призводять до виникнення етнічного як явища і зумовлюють його подальший розвиток. У більш широкому аспекті – це сукупність змін, які відбуваються внаслідок взаємодії та взаємозв'язків різних етнічних спільнот. Як моментові соціогенезу, етногенезу притаманні зростаючі прискореність у часі та поширеність у просторі. **Е.** – внутрішньо досить складний та зовнішньо-неоднозначно спрямований процес. Йому відомі як зникнення цілої низки етносів (через їхнє фізичне знищення або штучну чи природну асиміляцію іншими етносами), так і виникнення етносів зовсім нових (або відокремленням від існуючих етносів за різних іст. умов невеликих груп і поступового набуття ними ознак окремого етносу, або злиття двох чи більше етносів в один новий, якісно відмінний від етносів, що зливаються).

Етнічна група – поняття етнокультурології, історії, етнології. Означає частину суспільства, члени якого усвідомлюють себе (або, на думку інших, вважаються) носіями спільної культури.

Етнічна дисперсія – якісне та кількісне розпорошення етносу, який втрачає компактну осілість в одному регіоні. Цей регіон поступово заповнюється іншими етнічними групами. Внаслідок цього відбувається закономірний розпад монолітності етносу, втрачається здатність етноутворення та збереження власної єдності, культури. У цьому разі спостерігається процес ерозії та інтернаціоналізації або поглинання іншими спільнотами. **Е.д.** зумовлюється міграцією населення з аборигенної території з різних причин: війни, епідемії, катастрофи, безробіття, розсіяння етносу тощо. Це явище називається *діаспорою*. Діаспори різних народів є майже в усіх країнах світу; більші чи менші за кількіс-

тю, вони роблять спроби впливати на корінний етнос з метою власного самоутвердження. Особливість етнічних дисперсних явищ полягає у консервації та архаїзації культуро-творчих процесів, адже дисперсне утворення завжди відірване від базового народу. Відсутність міцних повноцінних зв'язків негативно впливає на розвиток і вироблення нових якостей, що закономірно відбувається на аборигенній території.

Етнічна ідентифікація (лат. *identificare* – ототожнення) – психологічний процес ототожнення індивідом себе з іншою особою, групою. Цей процес допомагає індивіду оволодіти різними видами соц. діяльності, засвоювати і втілювати соц. норми і моральні цінності. **Е.і.** може проявлятися в будь-яких формах, що містять різні психологічні механізми та види діяльності, відмінні ступені засвоєння індивідом будь-яких ролей, норм та цінностей. Існує три форми ідентифікації: звичайне, емоційне ототожнення себе з реальною чи вигаданою особою; включення себе до окремої номінальної соц. групи (вікової, національної тощо); зарахування індивідом себе до реальної соц. групи чи колективу із відчуттям приналежності до них. Найбільш ефективною і корисною формою ідентифікації виступає така ідентифікація, яка складається з колективістських моральних принципів та цінностей, вироблених в колективах, і заснованих на спільній реальній діяльності.

Етнічна культура – культура людей, пов'язаних між собою спільністю походження (кровною спорідненістю) і сумісно здійснюваною господарською діяльністю, єдністю, так сказати, “крові і ґрунту”, тому вона і змінюється від однієї місцевості до іншої.

Етнічна пам'ять – здатність народів фіксувати, вивчати і передавати майбутнім поколінням кращі набутки свого минулого, а також порівнювати його із сучасним. Люди засвоїли багато форм фіксації етнічної пам'яті – міфи, легенди, повір'я, хроніки, літописи, де більш-менш об'єктивно зафіксовано історію народу, осмислено зв'язки, закономірності, висвітлено специфіку етносу. **Е.п.** відтворюється у фольклорі, народних звичаях упродовж існування нації, що певною мірою позначається на світогляді та колориті усної й письмової народної творчості. Усі набутки широко використовуються для прославлення та утвердження своєї самодостатності через **Е.п.** народу.

Етнічний рівень взаємодії культур – означення одного із рівнів взаємодії між різними локальними етносами, етномовними, культурно-господарськими (зі спільністю матеріальної культури), історико-етнографічними (за схожістю духовної культури), етноконфесійними та ін. спільнотами. Аналіз **Е.р.в.к.** показує, що цей процес не прос-

тий: він характеризується цілим рядом внутрішніх суперечностей. У взаємодії етнічних культур і її основному показнику, взаємному засвоєнню елементів культури чітко проглядаються такі основні тенденції: засвоєння елементів культури, яка сприяє інтенсивним інтегральним процесам, взаємному збагаченню, взаємопроникненню, обміну і т.д.; взаємодію, яка супроводжується неодмінним посиленням етнічної самосвідомості і етнічної самотності.

Етнічне самоутвердження – процес усвідомлення кожним індивідом своєї приналежності до певної етнічної спільноти як норму, коли традиції, мова, культура, звичаї, потреби збігаються з власними інтересами та готовністю їх відстоювати і втілювати в життя, що визначає етнічну ідентичність, тобто сприйняття себе часткою етносу як цілісного сукупного організму. Усі ці чинники охоплюють комплекс почуттів, переживань, емоцій і мають прогресивне значення, відіграють вирішальну роль у забезпеченні життєдіяльності та життєздатності етносу, примножують надбання матеріальної й духовної культури. Надмірне захоплення власною специфікою і винятковістю може призвести до замкненості, окремішності, відіграти негативну, реакційну роль у розвитку етносу. У такому разі потрібно пропагувати кращі набутки сусідів. При цьому держава має так регулювати відносини між етнічними спільнотами, щоб не порушувати внутрішню консолідацію. Це сприятиме досягненню громадянського миру та злагоди.

Етногенез (грец. ethnos (плем'я, народ) + genesis – походження) – сукупність соц.-теоретичних і духовно-культ. процесів, що формують етнос, зумовлюють подальший розвиток діалектичних змін, які відбуваються внаслідок взаємодії етнічних спільнот. Ці процеси розвиваються в часі та поширюються у просторі. Е. – складний і неоднозначно спрямований процес. Історія засвідчує народження, розвиток і зникнення етносів. Цьому передують фізичне знищення чи природна асиміляція іншим етносом, зародження нових етносів шляхом виокремлення від базових чи злиття двох або більше етносів, які створюють новий етнос, абсолютно відмінний від попередніх.

Етногеографія – наукова дисципліна, що сформувалася на стику етнографії з географією. В сучасному розумінні Е. вивчає геогр. розміщення народів, їхню чисельність й особливості розселення та територіальних взаємовідносин з іншими народами, що відбуваються під впливом соц.-екон., політ., природних та ін. чинників; при цьому враховуються характер розселення (напр., осіле й кочове), форми і типи поселень, ступінь освоєння території та картина густоти насе-

лення, характер і ступінь територіального змішання в сільській місцевості та у містах. Основні розділи етногеографії – етнічна картографія та етнічна демографія. **Е.** тісно пов'язана також з розділами антропології, які вивчають розповсюдження людських рас (дослідження чинників расотворення, класифікація расових типів, антропологічний склад населення земної кулі), а також з лінгвогеографією, що вивчає розміщення мов народів світу. **Е.** досліджує взаємозв'язок між етнічними спільнотами та геогр. середовищем в іст. плані, підкреслюючи опосередкований вплив фізико-геогр. чинників і визначну роль соц.-екон. умов.

Етнографічний підхід до дослідження культури – підхід, який вивчає культуру реально існуючих великих і малих народів, причому інтерес становить не лише залишки минулих стадій розвитку культури даного народу, але і її сучас. стан (предмети матеріальної культури, звичаї, традиції, фольклор).

Етнографія (грец. *ethos* – народ +...графія) – галузь іст. науки, яка вивчає склад, походження (етногенез), розселення і культ.-іст. взаємовідносини народів світу, їх матеріальну і духовну культуру, особливості побуту.

Етнодисперсні групи – частини етнікосу, що проживають відокремлено від його основного масиву і знаходяться у розсіяному стані. Не дивлячись на те, що ядра **Е.гр.** знаходяться в інших соц. організаціях, це не позбавляє ці групи певних соц. параметрів. Коли мова заходить про частини етнікосів, що відокремлені від їхнього основного ядра, є доцільним розглядати їх як етносоц. групи, які у деяких випадках навіть можуть мати інші етносоц. параметри, ніж основний етнічний масив держави. Частіше за все **Е.гр.** залучаються до систем соц.-екон. зв'язків, властивих тому соц. організмові, у межах якого вони знаходяться. Саме з таких причин різні частини одного й того самого етнікосу можуть мати не однакові економічні параметри і належати до різних соц.-екон. формацій.

Етноклас – термін, який використовується у західній етносоціології для визначення прошарків (верств) населення поліетнічного суспільства, на соц.-екон. становище яких помітний вплив справляє їхнє етнічне походження, етнокульт. та етнопсихологічні особливості їхнього розвитку.

Етноконфесія – тісний зв'язок народу або його частини (субетносу, етнографічної групи) з сповідуваною ними певною релігією. Співвідношення конфесійної і етнічної характеристик у різні періоди

іст. розвитку змінювалося. На ранніх його етапах етнічні і реліг. межі, як правило, збігалися. Так, для племен були притаманні спільні релігійні уявлення і культові дії. У ранньокласовому суспільстві кожне державно-політ. утворення і відповідний йому етнос мали своїх нац. богів, свою систему реліг. поглядів та обрядів. На цій основі формується *філетизм* – ототожнення віросповідальної спільності з народністю. З розвитком суспільства, посиленням конфліктів між етносами виникають ширші релігійні системи – одну конфесію сповідує кілька народів. Згодом частішають випадки, коли одна частина етносу дотримується старої релігії, а інша сприймає нову віру. Народи поступово стають поліконфесійними. Належність різних частин одного й того ж народу до кількох конфесій призводить до виникнення всередині нього культ.-побутових відмінностей і до утворення етноконфесійних груп.

Етнократія – пріоритет нац. (етнічних) цінностей як перед особистісними, так і перед іншими соц. (груповими, універсальними) цінностями в галузі державної політ. практики, де нація розуміється як одержавлений етнос. Ця практика зводиться до безумовного панування в структурах політ. влади представників еліти домінуючого (не обов'язково чисельно) етносу і охоплює, залежно від регіональних особливостей, широкий аспект адміністративних програм – від геноциду до федералізації багатоетнічної країни на основі регіональних автономій.

Етнокультурна дистанція – різниця у рівні розвитку і відмінностей між культурами людських спільнот, в основі якої лежать такі чинники, як етнічне походження, етнічні звичаї, традиції. Е.д. виявляється передовсім у процесі міжетнічного спілкування й особливо вона акцентується (свідомо чи несвідомо) за умов етнічного ренесансу, коли представники тих чи інших спільнот надають великої ваги своєму етнічному походженню, активно виокремлюють себе у системі міжетнічних стосунків.

Надмірна акцентуація відмінностей у культурі одного етносу від іншого за несприятливих умов може сприяти (особливо, коли це здійснюється цілеспрямовано й свідомо запрограмовано) протиставленню етносів.

Етнолінгвістика – розділ мовознавства, що вивчає мову в її відношенні і взаємодії з культурою, етнокульт. і етнопсихол. факторами, які впливають на функціонування і розвиток мови.

Як самостійний науковий напрям **Е.** зародилася у другій половині XIX ст. у США. В українській науці у другій половині XIX ст. розвиток етнолінгвістичного напрямку у мовознавстві пов'язаний з науковими розробками видатного вченого, основоположника так званого психол. напрямку у вітчизняному мовознавстві О.О. Потебні.

Новітні етнолінгвістичні дослідження в Україні відновили своє право на існування в умовах незалежної держави і етнокульт. Відродження етносів і етнічних спільнот, коли мовознавча і етнолічна наука набули можливість вивчати реальне функціонування мови і її роль в житті людини і цілого етносу.

Етнологія (грец. *ethnos* – народ + ...логія) – те саме, що й етнографія. Деякі вчені розглядають **Е.** як дисципліну, яка вивчає загальні закономірності розвитку людської культури, а етнографію – як чисто описову. Такий поділ єдиної галузі знання на описову і теоретичну дисципліни є методично неправильним.

В українській, а особливо в російській, науці склалася традиція ототожнювання етнографії та етнології, і для цього були підстави, адже етнографія містила як описовий, так і теоретичний рівень дослідження. Щоправда, укр. етнографія (власне, народознавство) тяжіла до описовості етнокульт. явищ, піднімаючись лише до рівня їхньої типологізації. Тому для неї особливо актуальним стає нині “етнологізація” етнографії – підвищення теоретичного рівня польових досліджень.

Етнометодологія – сучасний варіант різновиду феноменологічної соціології, тобто знання про світ, що використовується примітивними суспільствами. Центральне місце **Е.** (її предмет) посідає вивчення так званих *етнометодів*, тобто властивих учасникам соц. взаємодії засобів інтерпретації об'єктів та явищ навколишнього світу, що їх вони використовують, аби репрезентувати свою поведінку як узгоджену із нормативною моделлю.

Етнопедагогіка – галузь педагогіки, що складається з емпіричних педагогічних знань, навиків, досвіду певного етносу у вихованні підростаючого покоління. В **Е.** загальнолюдські надбання трудового, етичного, естетичного виховання втілюються в системі виховання даного народу. Завдання **Е.** полягає в тому, щоб дитина засвоїла широке коло правил і навиків співжиття в суспільстві, оволодівши перш за все духовними надбаннями рідного народу. Формування гармонійно розвиненої особи, цілісної особистості відбуваються на основі засвоєння учнем історично надбаних рідним народом знань і етнічних норм у таких сферах духовності, як народний світогляд, народна фі-

лософія, народна ідеологія, народна мораль, етика, народна естетика та інших сферах народної духовної культури.

Етнополітика – загальний комплекс засобів політ. діяльності в галузі етнонац. розвитку та міжетнічних відносин – діяльності як з боку держави та її інститутів, так й інших сусп. (неофіційних) структур (політ. партій, етнічних організацій і т.д.). **Е.** – процес формування та регулювання міжетнічних відносин разом з факторами, які зумовлюють саме розвиток етнічних структур та інститутів. Зміст **Е.** не обмежується діяльністю держави та її інститутів. Важливим є політ. функціонування етнічних спільностей, тобто їхня політ. організація і участь у політичному житті суспільства.

Етнополітичний менеджмент (англ. management – влада, містечтво управління, органи управління) – складова частина системи державного менеджменту (управління), що здійснює контрольно-регулятивні функції держави в сфері міжетнічних відносин.

Етнополітичний організм (ЕПО) – термін використовується для визначення людської спільності, об'єднаної в рамках одного територіально-адміністративного утворення – держави. **ЕПО**, як правило, є поліетнічним, оскільки у сучасному світі практично не існує етнічно однорідних держав. Етнонаціональна структура сучасного **ЕПО** складається із титульної етнічної спільноти, котра за поодинокими винятками дає назву **ЕПО** (Україна, Франція, Німеччина тощо) та етнічних меншин або ж невеликих груп вихідців із того або іншого етносу. В Україні сьогодні мешкають представники близько 130 етносів.

Етнопсихологія – галузь соц. психології, предметом вивчення якої є етнічні особливості психіки людей, етнічний характер, закономірності формування та функціонування етнічної самосвідомості, етнічних установок, стереотипів тощо. У сьогоденні особливої уваги набувають дослідження етнічних конфліктів, пошуку ефективних шляхів їх подолання, вивчення джерел зростання нац. свідомості у різних соц. умовах і етнічних середовищах.

Етнопсихологічна дистанція – відмінності у сприйнятті довкілля й реагування на нього індивідів, які значною мірою визначаються етнічними чинниками. **Е.д.**, з одного боку, значно менша між представниками слов'янських етносів (українського, російського, білоруського), ніж, скажімо, між росіянами і татарами. Урбанізація, технічний, передовсім комп'ютерний, прогрес космополітизація сучасного світу певною мірою зменшують вплив етнічного фактора на сприйняття

навколишнього середовища, а, отже, і етнопсихологічну дистанцію між вихідцями з різних етнічних спільнот.

Етнос, етнічна спільнота (грец. *ethnos* – плем'я, народ) – вид стійкої групи людей, який історично виник, представлений плем'ям, народністю, нацією. В етногеогр. смислі термін близький до поняття *народ*. Неодмінною умовою виникнення **Е.** є спільність території, мови, єдність психічного складу, а його характерними рисами вважаються: 1) самоназва (етнонім), певною мірою зв'язана з назвою території проживання (топонімом); 2) територіальна цілісність як умова формування і існування **Е.**; 3) наявність антропологічних (расових) ознак; 4) прояв особливостей культури (матеріальної культури – знаряддя праці, житло, одяг і т.д., духовної культури – реліг., система освіти, наука, література, мистецтво і т.п.). Кожна **Е.с.** становить собою культ. цілісність, яка містить етнічну самосвідомість і самопізнання уявлення про спільноту походження усіх членів (індивідів, соц. груп-стратів) в процесі сумісної іст. практики їх предків.

Етносеміотика – окрема дисципліна, що вивчає етнічну специфіку знакових систем. Етносеміотичний підхід до культури не вичерпується лише її етномовними функціями, він передбачає також фіксацію відмінностей між знаком як формою прояву того чи іншого елемента культури і значення – його змістом.

Практична значущість **Е.** зумовлена тим, що вона трактує знакові системи як моделі певних фрагментів зовнішнього світу, що так чи інакше виникають у процесі пізнавальної та практичної діяльності етносів.

Етносоціологія – наука, яка досліджує параметри соц. структури народів (в етнічному, а не політ. значенні терміна), вагомі явища культури різних етносів, взаємообумовленість змін у культурі, зокрема у мові, побуті, етнічних орієнтаціях, закономірності й особливості міжетнічних стосунків. Одним із головних завдань **Е.** є з'ясування механізму відтворення етнічних явищ, їхньої взаємодії з сусп. явищами того чи іншого соц. організму.

Етноспецифічні риси культури – риси культури, які складаються історично в процесі пристосування певного соціокульт. співтовариства до умов існування, створення стійких сіток міжособистої взаємодії. Вони передаються від покоління до покоління за допомогою механізму традиції і підтримуються за рахунок колективної реалізації в соціокульт. житті людей. Розумінню механізмів породження і утримання специфічних для етносу рис культури

сприяє дослідження літератури і міфів, аналіз різних мовних (усних і писемних) проявів. Це привертає увагу вчених до слідів, які залишають люди в певних галузях етнічних культур, де установлені, розділені і підтримувані нормативні рамки і правила дозволяють індивідам, які ними керуються, зберегти свою культ. специфіку.

Етнотип – представник етнічної спільноти, який уособлює в собі суттєві, найбільш характерні (“нормальні”) риси одного або декількох етносів у їхньому зіставленні одного з іншим. Термін *етнотип* поширений серед науковців (етнологів, етносоціологів, етнопсихологів, етнолінгвістів, істориків, культурологів, політологів тощо), а також широко використовується на побутовому рівні.

Етнофор – це людина як носій етнічних рис особи; особа в єдності її етнічних якостей, тобто своєрідна модель особи, в якій зосереджені тільки етнічні елементи та взаємозв'язок між ними. **Е.** формується внаслідок етнізації. Завдяки прилученню до мови, до різних проявів етнічної культури, до норм поведінки та оцінки навколишнього світу, а також до самої себе, особа набуває етнічних якостей, стає їх носієм.

Етноцентризм – світоглядний принцип, представники якого вважають той етнос, до якого вони належать, таким, що має переваги перед усіма (чи багатьма) іншими етносами. Цим обумовлюється право свого етносу на виключне становище і провідну роль серед етносів певного народу, певної країни або у більш широкому вимірі. **Е.** може постати із ідеологічних намагань захистити свій етнос від політики його практичного знецінення з боку владних та ідеологічних структур інших (особливо державних) етносів. Але абсолютизація значення та ролі такого етносу, який, скажімо, є найбільшим або історично найактивнішим серед етносів певного народу, що не має своєї державності, може стати суттєвою перепорою на шляху до консолідації усіх цих етносів у єдину державу – націю. **Е.** може постати також і як ідеологічна форма широкої експансії пануючого у певній поліетнічній державі етносу щодо усіх інших “підпорядкованих” етносів. Тоді він фактично стає подібним до шовінізму і являє собою фактор виникнення та роздмухування міжетнічної ворожнечі і врешті-решт призводить до розпаду такої держави.

Етноцид – народонищення, процес, спрямований на винищення того чи іншого етносу (етносів). **Е.** може бути ініційований ідеологією та державною політикою (винищення євреїв, циган, слов'ян нацистами) або, не будучи задекларованим офіційно, може лише спиратися на пі-

дтримку держави, основне населення якої проводить нищення інших народів шляхом витіснення автохтонного населення з місць його проживання, екон. і політ. утиску, поширення алкоголізму і венеричних захворювань серед народів, які перебувають на нижчому щаблі сусп. розвитку. На окремий розгляд заслуговує культурний Е., тобто придушення етнічного розвитку, ліквідація еліти, утримування культури на глибоко провінційному рівні. Наслідки Е. є дуже тяжкими і відчуються протягом десятиліть. Через політику Е. царського уряду кількість народів Російської імперії протягом часу її існування зменшилася із 180 до 100. У наш час етноцидом слід називати і таку державну політику, яка ігнорує потреби народів, які внаслідок колоніальних завоювань поставлені на межу вимирання й не здатні належним чином відродитися, щоб забезпечити своє майбутнє, без економічної та іншої допомоги.

– Є –

Євразійство – ідейно-політ. і історико-культ. концепція, яка відводить Росії, як особливому етнографічному світу, “серединне” місце між Європою і Азією.

Європеїзація – насадження, поширення європейської культури.

Європоцентризм – культурофілософська установка, за допомогою якої доводиться культ. винятковість, заснована на ідеї переваги цінності європейської культури.

– З –

Закони розвитку культури – 1) закон єдності і різноманітності культури; 2) закон спадкоємності в розвитку культури; 3) закон перерваності і неперервності розвитку культури; 4) закон взаємодії і співробітництва різних, часто суперечливих культур.

Замкнена культура – культура, відособлена з будь-яких причин (внутрішніх чи зовнішніх) від ін. культур, зайнята своїми вузькими інтересами і яка перестала спілкуватися з ін. культурами.

Запозичення культури – освоєння тих чи інших елементів культури одного суспільства іншим. У соц. антроп. цей процес здебільшого розглядається як акультурація, якій піддаються індивіди, соц. групи, райони, нації або країни. Вона може носити прямий (через вплив інтелігенції або імігрантів на соц. середовище, яке їх прийняло) або непрямий (опосередкований) характер (через вплив засобів масової інформації, споживані товари, університети, наук. центри тощо).

Застій культурний – стан (становище) тривалої незмінності і повторюваності норм, цінностей, смислів і знань; прихильність суспільства до незмінних традицій і різне обмеження або заборона (в явному і неявному виді) нововведень. Проте певна стійкість звичаїв, норм, стилів і т.д. необхідна для збереження самобутності даного суспільства і не означає застою.

Зв'язки культурні – структури інформаційних обмінів, взаємодій між представниками різних субкультур і культур, а також предметне втілення цих структур у синхронному і діахронному планах.

Зрілість культури – стійкий стан культури, яка характеризується оптимальною внутрішньою структурою, нормальним функціонуванням її елементів, максимальною продуктивністю, створенням загально визнаних зразків матеріальної і духовної культури. Особливістю **З.к.** є те, що вона успішніше протистоїть зовнішнім впливам, агресії з боку ін. культур, ніж молоді, нерозвинуті.

– I –

Ідентифікація – ототожнення людьми один одного і себе з певною культ. категорією (особистими рисами, груповими нормами, цінностями тощо).

Ідентифікація етнічна – віднесення людьми один одного і самих себе до певної етнічної групи.

Ідентифікація культури – самовідчуття людини всередині конкретної культури. Расові, етнічні, реліг. та ін. форми дискримінації в кінцевому підсумку коріняться в еволюційній потребі індивіда в певних формах групової ідентифікації.

Ідеологія етнічна – сукупність теоретичних концепцій, доктрин, програм, платформ і т. ін., у яких під певним кутом зору подається історія етносу, тлумачаться особливості його характеру і свідомості, пропонується ставлення до інших етносів, обґрунтовуються завдання, найімовірніші і бажані шляхи та напрями розвитку етносу. Створює **І.е.** найбільш свідома і політично активна частка етносу – інтелігенція. **І.е.** є одним із засобів приведення етносу до рухомого стану, і коли об'єктивний розвиток подій досягає апогею, достатньо появи індивідуального чи колективного дійового лідера, озброєного **І.е.**, щоб почався широкомасштабний етнічний рух.

Ідеологія національна – форма нац. самосвідомості і одночасно процес самопізнання і розвитку нац.-культ. самобутності. У ситуаціях кризи культ. цінностей проблема відтворення і утвердження в суспі-

льній свідомості нац. ідеології стає особливо актуальною. Саме нерозвинуте нац. почуття породжує (як на особистісному рівні відчуттів власної неповноцінності) агресію і нетерпимість до інших. Криза нац. ідентичності, руйнування нац.-культ. спільності “ми” викликає відчуття тривоги, незахищеності, небезпеки. Агресивність у відношенні до “чужих” стає в такому випадку способом самозахисту, самозбереження, негативним механізмом об’єднання шляхом “відштовхування” від інших. Вибудовуючи свою світоглядність на самопізнанні, народ стає принципово миролюбним і терплячим по відношенню до інших самотностей. Пізнавши глибину і повноту своєї природи, він з особливою чуйністю буде вловлювати і в усякому іншому народі усі риси, схожі на його власні.

Ієрархія культур – в етнокультурології термін пояснює теорію, причіники якої виходять з того, що різноманітність культур не виключає принципу ієрархічності. У цій системі підрахунку одні культури оцінюються культурологами як значущі, розвинуті і здатні до подальшого розвитку, ціннісно багаті і плодоносні, інші сприймаються як менш багаті, патріархальні, які виснажилися і втратили своє значення та верховенство. Цій точці зору протистоїть концепція егалітаризму – рівності культур.

Ізоляція культури – позбавлення зв’язку даної культури з іншими. У період панування тоталітаризму в СРСР культуру останнього прагнули ізолювати від “буржуазної культури Заходу”, яка на думку партійних ідеологів була реакційною і антинародною. Політика ізоляціонізму підтримувалася офіційною владою (боротьба з т.зв. космополітизмом, з “вивихами” в муз. і літературі тощо).

Імідж культури – образ культури, який цілеспрямовано формується і покликаний зробити емоційно-психол. вплив на представників ін. культури з метою її популяризації, реклами і т.д., тобто для подальшого її впровадження.

Імміграція – процес в’їзду громадян інших держав до країни їхнього наступного постійного або довготривалого проживання. Вибір переселенців обумовлюється здебільшого наявністю екон. і політ. можливостей: робочих місць, вільних або доступних земель, об’єктів освіти і професійної мобільності, сталих демократичних традицій та інститутів, яких бракує на батьківщині. Прибуття іммігрантів дозволяло і дозволяє країні – об’єкту переселення – розв’язувати проблеми освоєння територій, дефіциту певних професійних категорій і робочої сили в цілому, зміцнювати інтелектуальний потенціал. Серед

країн, населення яких впродовж віків складалося і складається переважно з іммігрантів та їхніх нащадків, – США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, деякі латиноамер. країни. Протягом останніх десятиріч об'єктом інтенсивної **I.** стала Західна Європа та Ізраїль, а основним джерелом переселенського руху – східноєвропейські країни і країни колишнього Радянського Союзу.

Інкультурація – термін, який застосовується в етнокulturології, означає процес, коли індивід освоює традиційні способи мислення і дій, характерні для культури, до якої він належить.

Інновації культурні – термін використовується в соціології і культурології для означення таких явищ культури, які на попередньому етапі розвитку культури етносу були відсутні, але на наступному з'явилися. Шляхи появи **I.к.** різні. Соціологи звертають увагу на два процеси: *внутрішній етап* розвитку культури як винаходи або нововведення (культ. мутації) і *зовнішній*, коли відбувається вплив у двох формах інновації – запозичення і стимульована культ. трансформація.

Інституалізація культури – процес перетворення будь-якого культ. явища або руху в організовану установу, формалізований, впорядкований процес з певною структурою відносин та ін. ознаками організації: дисципліною, правилами поведінки і т.п. Процес **I.к.**, який в минулому проходив повільно, на даний час швидко поширюється.

Інтегративна і дезінтегративна функція культури – термін, який використовується в соціології і культурології для пояснення однієї із соц. функцій культури. Освоєння культури створює у людей, членів того чи іншого співтовариства, почуття спільності, належності до однієї нації, народу, реліг., соц. групи і т.д. Культура, інтегруючи людей, забезпечує цілісність співтовариства. Але, згуртовуючи одних на основі будь-якої субкультури, вона протиставляє їх іншим, роз'єднує більш широкі співтовариства і спільності. В середині останніх можуть виникнути культ. конфлікти. Саме так культура може виконувати і часто виконує дезінтегруючу функцію.

Інтеграція (лат. integration – відновлення; integer – цілий) – 1) поняття, яке означає стан зв'язаності окремих диференційованих частин, функцій системи в ціле, а також процес, який веде до такого стану; 2) в соціокульт. системі – об'єднання дій її функціональних елементів для збереження необхідних передумов її відтворення.

Інтеграція культурна (лат. integration – відновлення, поповнення) – в культурології і соціології означає процес поглиблення культ. взаємодії і взаємовпливу між державами, нац.-культ. групами і

регіонами. Звично розглядається як єдність трьох процесів: 1) практичної та інформаційної взаємодії між культ. настановами, традиціями, нац. формами культури; 2) наступність між культ. спадщиною суспільства і новими досягненнями культури; 3) утвердження єдиної системи цінностей, дружнього обміну між культурами на внутрідерж. або міждерж. рівнях. Особливості **І.к.** полягає в тому, що вона не прагне до вирівнювання норм і цінностей культури, до досягнення їх одноманітності.

Інтеграція міжетнічна – процес зближення етносів-автохтонів та розташованих серед них різних за кількісним складом етнодисперсних груп, який підпорядкований створенню єдиної для них поліетнічної держави-нації. Цей процес відрізняється від створення державних етнічних конгломератів тим, що в ньому відсутнє насильство одного етносу над іншим (іншими). **І.м.** проходить як органічне з'єднання етносів тому, що їй передують досить тривале за іст. часом та близькосусідське у геогр. просторі співіснування етносів на засадах переважаючої етнічної взаємосимпатії або принаймні відсутності історично укоріненої, перманентної міжетнічної ворожнечі. Поштовхом до активної **І.м.** може бути виникнення спільної зовнішньої небезпеки, а також міркування про доцільність з'єднання зусиль для розв'язання історично нагальних спільних внутрішніх проблем. Інтегруються не обов'язково генетично близькі етноси. Сьогодні існують етноси, що генетично не є близькими між собою, але інтегровані у такі достатньо стійкі державні утворення (Швейцарія або Бельгія). І, навпаки, ідеї пангерманізму, панславізму практичного втілення так і не набули.

Інтенсивність культурного життя (лат. *intensio* – напруга, посилення) – термін застосовується для пояснення розвитку культури у пострадянський час; ступінь напруженості культури, який вимірюється кількістю “культурних заходів”: виставок, свят, театрів, студій, шоу-, поп-, фолк- і рок-груп, нац. театрів, шкіл, ліцеїв, коледжів, університетів і т.д., які відбуваються на фоні комерціалізації культури, розгулу порнографії, практично неконтрольованої; разом з тим рушаються традиції, вірування, ідеології, престиж, формуються нові ідеологічні еліти.

Інтерналізація (лат. *internus* – внутрішній) – термін, який застосовується в соціології і культурології для означення процесу освоєння індивідом або групою людей соц. цінностей, норм, уставок, стереотипів, які належать тим, з ким вона, він або вони взаємодіють. Внаслідок **І.** структури, зовнішньо по відношенню до даної особи або групи, перетворюються в їх внутрішні регулятори поведінки. Механізми **І.**

дуже складні і поки що недостатньо вивчені. Між тим їхнє наук. дослідження має істотне значення для оптимізації перш за все виховної роботи.

Інтернаціоналізація (лат. *inter* і *nation* – народ) – закономірний процес виходу будь-якого явища або процесу за рамки однієї країни або народу (етносу), внаслідок чого відбувається розширення і поглиблення міжнац., міждерж. взаємодії в усіх сферах суспільного життя, подолання замкнутості і відособленості, інтенсивне взаємозбагачення нагромадженим досвідом і його досягненнями, підвищення місця і ролі загального, інтернац. аж до формування міжнац. і міждерж. об'єднань.

Інтернаціоналізм – світоглядний принцип міжнаціонального єднання, що стверджує рівність та суверенність усіх народів світу, потребує визнання та поважання самобутності соц.-іст. та культ. надбань кожного з них. Реалізація цього принципу передбачає створення світової співдружності нації на засадах взаємодопомоги та взаємосприяння всебічному прогресивному розвитку. Першим досвідом такого єднання народів була Ліга націй, що існувала у період між Першою та Другою світовими війнами. Після Другої світової війни ідеї світової співдружності націй продовжує розвивати та реалізувати Організація Об'єднаних Націй. Значний наголос в її діяльності робиться на визнанні та відстоюванні прав людини. З розпадом у серпні 1991 р. СРСР почався новий етап співпраці народів світу.

Історія етнічна – 1) реальний процес змін та подій, яких зазнав певний етнос від часів свого виникнення до сьогодення, у всій їх багатоманітності та повноті; 2) наука, що вивчає цей процес у сукупності його найзначніших подій та зрушень, що збереглися у народній пам'яті, а також знайшли відображення у різних письмових джерелах. На відміну від історії нації, невідривної від історії окремої держави, реальний процес етнічної історії охоплює не тільки ту частину етносу (до речі, не завжди більшу), яка проживає на автохтонній території, а й ту, яка утворює діаспору. Щоправда, перетворитися на діаспору може й таке автохтонне населення, яке нікуди не мігрувало з місць свого розселення (напр., українці російської частини Слобожанщини). Історія етносу складається не тільки із соц. подій, вона у своїй самодії втілюється у пам'ятки матеріальної та духовної культ. творчості етносу.

Щодо етнічної історії як науки, то вона лише умовно може бути одношаренговою із реальною етнічною історією, бо у дійсності є часткою останньої – як феномен самосвідомості етносу, як елемент його

духовної культури. Як наука, етнічна історія не може обмежуватися суто дескриптивними функціями: вона вивчає та накопичує факти, систематизує їх та аналізує з метою опанування минулого, щоб сучасне стало зрозумілим етносу, а відтак шляхи його розвитку у майбутньому. Тому ця наука вивчає факти реальної етнічної історії у їхньому взаємозв'язку та спадкоємності, у їхній каузальній обумовленості. А це, у свою чергу, змушує звертатися і до фактів історії сусідніх етносів та націй. Нарешті, сьогоденну етнічну історію ніяк не можна збагнути у всій її сутності, не враховуючи досить відчутних впливів на неї сучас. світового іст. процесу.

– К –

Картина світу етнічна – єдина когнітивна орієнтація або сукупність основних припущень чи передбачень, що на побутовому рівні мало усвідомлюються та обговорюються, але суттєво впливають на зміст і спрямованість діяльності та поведінки представників певної іст. спільності. Жодна людина не в змозі утримати у своїй свідомості всього, що вона знає про світ і відчуває, але в той самий час мисляча людина може описати **К.с.е.** так, що дослідник добре її зрозуміє. Останнім часом **К.с.е.** визначається і досліджується через поняття цінності та ціннісні орієнтації, що розуміються як припущення про світ, які стимулюють і регулюють визнаний за кращий тип соц. поведінки.

Категорія етнічна – цей термін у науковий обіг ввів відомий англійський етнолог Е. Сміт у своїй книзі “Етнічне відродження у сучасному світі”. За його визначенням **К.е.** визначаються окремі особи того чи іншого походження, яким властивий високий ступінь асиміляції і які окрім походження нічим іншим не пов'язані з відповідним етносом. Прикладом **К.е.** можуть бути вихідці з України та їхні нащадки, які тривалий час проживали в умовах іноетнічного оточення та під його впливом, а також такі, які у процесі цілеспрямованої державної політики втрачали риси, що визначали їхню сутність як українців. Такий фактор мав місце у багатьох регіонах розселення представників укр. етносу (Росія, США, Канада, Аргентина, Німеччина). За певних умов може відбуватися процес відродження етнічної самосвідомості, у якому представники етнічної категорії активніше залучаються до збереження й розвою своєї етнічної самобутності в іноетнічному середовищі, перебираючи або ж відроджуючи все більше якостей (у побуті, культурі), через які вони зміцнюють свої зв'язки з ядром укр. етносу і більшою мірою усвідомлюють себе українцями.

Квота імміграційна – визначена кількість іммігрантів, яким дозволяється прибуття до приймаючої країни. Встановлюється переважно на щорічній основі залежно від потреб ринку праці і загальних можливостей “поглинення” контингентів іноземних переселенців. Вперше законодавчо утвердилася в імміграційній політиці США на початку 1920-х рр. і виходила з принципів расово-нац. селекції. У середині 1960-х рр. були скасовані і дотепер щорічно встановлюються відповідно до кількості населення країн-донорів з визначенням преференцій для близьких родичів громадян США і висококваліфікованих спеціалістів.

Код культури (фр. code) – сукупність знаків (символів), смислів (і їх комбінацій), які містяться у будь-якому предметі матеріальної і духовної діяльності людини.

Колоніалізм внутрішній – термін, вживаний в соціології і культурології. Теорія расового гноблення, відповідно до якої економ., політ. і культ. панування однієї соц. групи над ін. аналогічно відомій ситуації, за якої держава-колонізатор підкорює собі місцеве населення.

Колонізація – заселення і господарське освоєння окраїнних земель своєї країни, а також заснування поселень і утворення господарської системи за межами держави. У першому випадку говорять про внутрішню, а в другому – про зовнішню колонізацію.

Відповідно до наявності місцевого населення, належності або неналежності території до держави **К.** проходить у формах мирного заселення або насильницького завоювання. Мирне освоєння території здійснюється представниками одного або декількох етносів. Як правило, переселенці оселяються компактно, одноетнічними общинами – “колоніями”. Завдяки такій формі поселення мігрантам вдається довгий час зберігати культуру, мову, традиції та звичаї свого материнського етносу. Проте нові соц.-екон., господарські, природні умови ведуть до повної трансформації культури. На зміни в культурі впливають також контакти з місцевим населенням і переселенцями іншого етнічного походження.

К. чужих територій, здійснювана шляхом завоювання, супроводжена жорстокими розправами завойовників над місцевим населенням, означає повне або часткове руйнування сусп. ладу аборигенів. Проте підкорення держави, суспільства, території, встановлення своїх порядків чужинцями ще не означає повної **К.** Складнішим явищем є культ., психол. **К.**, тобто духовна **К.** людей.

Компаративізм (лат. comparatives – порівняльний) – порівняльно-іст. метод у літературознавстві (встановлення схожості, шляхів міграції

та іст. розвитку образів, сюжетів у творах літератури і фольклору різних народів), у мовознавстві (встановлення відповідностей між спорідненими мовами з метою відновлення більш давнього їх стану). Останнім часом **К.** широко використовується в культурології та ін. науках.

Компаративний підхід до аналізу культури – порівняльно-іст. аналіз різних культур або конкретних галузей культури у певному часовому інтервалі. Вивчаючи культуру як відкриту динамічну систему, якій притаманна множинність підсистем, культурологи к. ХХ ст. набули можливість зрозуміти культуру як виникнення порядку із хаосу на основі принципу самоорганізації культури.

Компетентність етнокультурна – особистісна якість, що формується внаслідок цілеспрямованого і спонтанного, організованого і стихійного засвоєння людиною (у процесі соціалізації) культури свого народу в усіх її виявах: традиційно-побутових, фольклорних, професійних, в наукових і емпіричних знаннях, на емоційному і раціональному рівнях. **К. е.** особи охоплює передовсім знання величезного прошарку елементів етнічної культури, починаючи з елементарних невербальних комунікацій (жести, ритми, пози, міміка, вираз очей) до узагальнюючих моральних і правових норм, звичаїв, що організують життя колективів і спільність в цілому. Етнокультурно компетентною є особа, яка вільно орієнтується у світі значень культури даного народу, яка вільно розуміє мову цієї культури і вільно творить цією мовою.

Отже, **К. е.** особи дозволяє їй вільно орієнтуватися в суспільстві, свідомо будувати поведінку всередині відповідної культури і одночасно відчувати її межі, край, закінчення і початок світу іншої культури. Залежно від умов виховання люди набувають різного ступеня **К. е.**

Комунікативна функція культури – культурол. поняття, яке складається з наступних компонентів: а) інтеграція суспільства і соц. груп; б) внутрішня диференціація суспільства і груп; в) відділення суспільства і різних груп один від одного та їх спілкування.

Конвергенція (лат. *convergere* – наближуватися, сходитися) – термін застосовується в етнографії для визначення схожих або однакових явищ, які незалежно один від одного виникають в культурі різних народів.

Конвергенція культури (лат. *convergere* – наближуватися, сходитися) – культурологічний термін для означення схильності до процесу сходження, зближення культур; відмінності між культурами поступово стираються, що гіпотетично може привести в кінцевому підсумку до їх синтезу.

Конгломеративна культура – термін, який вживається в етнокультурології для означення сучас. наук.-технічної культури, яка становить набір різних культ. мікрокосмів, які потрібно синтезувати в єдине ціле.

Конкретна культура – іст. система наявних і прихованих способів поведінки в житті, яка має тенденцію поділятися всіма або спеціально визначеними для цього членами групи.

Консервативна культура (фр. conservatisme; лат. conservare – охороняти, зберігати) – напрямок, течія або практика в галузі культури; відживаюче старе, яке надійно зарекомендувало себе, часто вороже новому, а також система наявних ідей, які виправдовують і захищають певні цінності; прихильність до відживаючого старого і вірність всьому новому, передовому.

Консолідація етнічна – процес згуртування певного етносу навколо однієї або декількох видатних осіб (у тому числі й харизматичних лідерів), що сприймаються більшістю етносу як уособлювачі та носії найнагальніших потреб та інтересів етнічного загалу. Цей процес набуває відчутних розмірів та напруги або під час смертельної небезпеки для існування етносу як цілісності, або у переломні історичні періоди, коли перед етносом відкриваються перспективи й можливості піднесення на вищий щабель історичного буття. В історії етносів бувають часи, коли консолідація здійснюється в умовах загального осліплення, коли доводи розуму перестають діяти, бо маси надихнуті та пройняті ідеями етноцентризму і міжетнічної ворожнечі. Така консолідація має руйнівні наслідки і людство від неї тільки втрачає.

К. е. конструктивного напрямку має кінцевою метою, як правило, утворення нації і розбудову власної держави. Інтеграція вищих рівнів стосується сфер міжетнічного, нац. та міжнац. життя.

Контакт культурний – ситуація, яка нерідко складається між двома різними групами етнофорів, носіїв різних культур, мов і етнічної самосвідомості, коли встановлюються багатопланові комунікативні зв'язки. **К.к.** супроводжується не лише запозиченням, а й трансформацією культури. **К.к.** не буває виключно на одному рівні, і якщо рівень розвитку культури якогось народу нижчий, то внаслідок цього виникає криза традиційної культури, комплекс культ. неповноцінності, утворення маргінальних груп тощо. **К.к.** відіграє в історії величезну прогресивну в цілому роль, сприяючи широкій дифузії культ. інновацій, піднесенню соц.-екон. розвитку суспільства. Суспільство, позбавлене можливості **К.к.**, звично перебуває в стані стагнації. У той же

час **К.к.**, особливо в колоніальну епоху, привів до руйнування і регресу великої кількості етносів (особливо в Австралії, Океанії, Америці).

Контакти культурні – взаємодія культур різних націй і народностей, внаслідок якої відбувається обмін наук., худ. та ін. цінностями. Унікальність досвіду культ. розвитку кожного народу створює передумови взаємообміну і взаємозбагачення нац. ідеалами, цінностями і досягненнями. Масштаби, напрямок і характер **К.к.** залежить від ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів: а) екон. і соц. умови, в яких взаємодіють культури; б) стан культ. фонду контактуючих націй; в) соц.-психол. особливості, які впливають на характер сприйняття і засвоєння норм, ідей, образів тієї чи іншої культури. **К.к.** збагачують нац. самовідомість проникненням культур, елементів як у просторі, так і в часі. Включення в процесі **К.к.** змісту минулих культур до нової культ. спільності – складний процес, адже кожний наступний етап культури повинен мати своє непорушне культ. ядро, яке включає в себе нагромаджене культурою попередніх етапів.

Контркультура (лат. contra – проти +... культура) – 1) загальне означення різнорідних поглядів, форм поведінки та ідеалів, властивих групам молоді і інтелігенції, які відкидають загальноприйняті культ. цінності суспільства, його духовність (хіпі, битники і т.д.); 2) субкультура, норми і цінності якої суперечать головним складовим панівної культури.

Конфедерація (лат. confoederatio – спілка, об'єднання) – союз суверенних держав, що утворюють **К.** і мають спеціальні об'єднуючі органи задля координації дій в конкретних цілях (зовнішньо-політ., військових і т.д.); форма державного устрою, при якій держави повністю зберігають незалежність, мають власні органи державної влади та управління. **К.** часто перетворюється на федерацію. Так, **К.** за конституцією є Швейцарія, але за формою державного ладу ця країна – федеративна республіка.

Конфесійна субкультура (лат. confession – визнання, сповідання) – термін вживається в соціології і культурології. **К.с.** складається на основі спільності віросповідань, належних до тієї чи іншої церкви. На цьому формується спільність символів, цінностей, ідеалів і зразків поведінки в таких релігіях, як християнська, мусульманська, буддистська, а в їх напрямках виникають свої: православні, католицькі тощо з власними субкультурами.

Конфігурація культурна (лат. configuratio) – об'єднання різних культ. рис у домінуючу модель або центральну тему, яке стійко про-

являється у культурі (субкультурі, культ. одиниці, ситуації), яка вивчається.

Конфлікт етнічний – особливий випадок соц. конфлікту, де соц. одиницями постають системна цілісність, етнос, що характеризуються властивостями елементів, які його складають, та зв'язки між цими елементами. **К. е.** притаманні ті самі риси, що і соц. конфліктам.

Як і соц. конфлікт, **К. е.** може бути обумовлений двома видами дефіциту: “позиційного дефіциту” та “дефіциту джерел”. Позиційний дефіцит викликає конфлікти статусів, пов'язаний, як правило, з реалізацією владних функцій і розуміється як неможливість виконання однієї ролі двома об'єктами, що ставить їх у відношення змагальності. Конфлікт дефіциту джерел пов'язаний з перерозподілом джерел або забезпеченням доступу до обмежених ресурсів для підтримання стабільності або розвитку системи в тому чи іншому розумінні і обумовлений неможливістю повною мірою задовольнити домагання двох суб'єктів одночасно.

Крім загальних рис соц. конфліктів **К. е.** притаманні деякі специфічні риси, що обумовлюються особливостями системного явища “етнос”. Це, в першу чергу, особливості етнічної самосвідомості, основною рисою якої є протиставлення “ми – вони”. Нестійкість становища індивідів у зовнішніх щодо етносу системах приводить до консолідації індивідів за “природною” етнічною ознакою, підвищуючи їх статус. У період переродження конфліктної ситуації у власне конфлікт така консолідація сприяє вирішенню зовнішніх і внутрішніх завдань системи. Для етнічної самосвідомості характерна наявність глибинних архаїчних прошарків, що в ситуаціях конфлікту можуть надавати вчинкам учасників ірраціональних, неконтрольованих за засобами і напрямками рис. Важливою ознакою **К. е.** є їхня підвищена емоційність, що сприяє переростанню ділового конфлікту в конфлікт емоцій, тому в багатьох випадках єдиною можливістю припинення конфлікту є роз'єднання сторін.

Характерною рисою **К. е.** є заміна громадянського права груповим правом, що сприяє як подальшій консолідації етносистеми, так і загостренню дестабілізації зовнішньої системи. Характерно для них також є міграція цілі, коли конфлікт не припиняється, навіть якщо першопричина втратила своє значення. При розгляді **К. е.** слід виходити із таких положень: вірогідність **К. е.** тим вища, чим нижче рівень соц.-екон. розвитку суспільства; етнічні почуття виявляються найгостріше у тих, хто має невисокий рівень освіти; чим більше розбіжностей між етнічними

групами, тим більша вірогідність виникнення конфлікту між ними; радикальне усунення нерівноправ'я в етнічних відносинах – найкоротший шлях до зменшення гостроти **К. е.**; існування легітимізованих інститутів волевиявлення зменшує вірогідність виникнення **К. е.**; участь третьої незацікавленої сторони у розв'язанні конфлікту зменшує його гостроту.

Можна виділити такі види конфліктів, де етнічний фактор є визначальним:

– конфлікти, в основі яких лежать вимоги політичної автономії або навіть повного відокремлення інорелігійних великих етносів. Вони виникають на базі народу або групи народів із спільною мовою, походженням, культурою, побутом, у яких з'явилися елементи загальної самосвідомості, що базуються на етногенетичній або тривалій господарській, культ., політ. взаємодії;

– конфлікти, викликані релігійно спрямованим рухом невеликих етнічних груп. Останні, являючи собою територіально ізольовані частини народності чи нації, зберегли деякі особливості культури чи побуту, можуть мати відмінні від іншого населення діалекти, релігію. Побоювання втратити свою самобутність у рамках домінуючого етносу є основою виникнення таких рухів;

– конфлікти, викликані націоналістичними прагненнями народів, що виявилися розділеними через міграційні процеси, зміни державних кордонів і т.п.;

– конфлікти, що виникають внаслідок нехтування правами меншин з боку пануючої етнічної більшості;

– конфлікти, на основі абсолютизації, універсалізації будь-якої релігії або нац. ідеології. Як правило, вони пов'язані з політ. діяльністю осіб, партій, держав, спрямованою на поширення цієї ідеології, незважаючи на етнічні і державні кордони; конфлікти, пов'язані з доступністю та перерозподілом джерел (ресурсів);

– конфлікт, що спричиняється неготовністю етнічної групи до адаптації в обставинах швидкої зміни зовнішніх умов. Він виявляється у неадекватній реакції групи на зовнішні впливи, послабленості традиційних зв'язків, і, як результат, у конфліктах статусів, викликаних необхідністю перебудови системи владних функцій і зв'язків;

– конфлікти типу “відновлення історичної справедливості”, пов'язані з поверненням на іст. батьківщину розсіяних або переселених етнічних груп. Для них характерна заміна громадянського права груповим (у даному випадку – історичним), що значно ускладнює засто-

сування інституціональних засобів для їх розв'язання. Найпоширенішим є тип конфлікту, спроможний створити ланцюг різних типів; він існує на всіх рівнях і набуває найрізноманітніших форм.

Як правило, реальний конфлікт має риси кількох перерахованих типів.

Концепція культурного плюралізму (лат. *conception* – розуміння, система) – визнання іст. індивідуальності кожного народу як вищої цінності і непорівняльності індивідуальних культур; знайшла розвиток в романтичній історіографії к. XVIII–XIX ст.

Кордони етнічні – умовні лінії або рубежі, що розділяють етнічні території або території, компактно населені певними етносами, етнічними та етнографічними групами. **К. е.** складаються протягом іст. періодів, виявляють крайню межу компактного розселення даної етнічної спільноти і, як правило, не є суцільною лінією. Конфігурація **К. е.** досить складна, вона може описувати зигзаги та петлі і, нарешті, змикаючись, іноді всередині залишає великі внутрішні простори, заселені іншими етнічними спільнотами.

На відміну від політ. і адміністративних, **К. е.** однієї етнічної спільноти можуть взаємоперехрещуватися з етнічними кордонами іншої етнічної спільноти. При визначенні **К. е.** береться до уваги низка ознак: мова, етноспецифічні риси матеріальної і духовної культури, етноніми та етнотопоніми, що переважають на даній території.

К. е. не є незмінними та статичними – вони змінюються у часі так само, як і етнічні спільноти, які проживають у їхніх межах. Великі етнічні масиви розділяють смуги перехідних зон – так звані етнічні пограниччя, що є територіями, заселені етнічно змішаним населенням, де міжетнічні контакти є найінтенсивнішими. Конфігурація та стабільність **К. е.** залежить від сили й стійкості етнічних процесів, притаманних даній етнічній спільноті (етноеволюційних або етнотрансформаційних процесів).

Космополітизм (грец. *kosmopolites* – громадянин світу) – 1) ідеологія світового громадянства. Виникла ще в період античності; особливого поширення набула в XX ст. В основі лежить ідея створення світової держави або світової федерації держав; сьогодні підтримується представниками гуманістичного пацифізму. Основою ідеології **К.** є виникнення і розвиток загальнолюдської культури і наростання глобальних проблем, розв'язати які може лише об'єднане людство.

У цілому **К.** є різновидністю утопічного світогляду, який несе переважно негативне навантаження, бо відкидає ідею існування людства

як поліетнічної та багатонац. цілісності, тобто стоїть на позиціях перетворення його в дещо невиразне і одноманітне.

Крайова культура – сукупність культ. явищ, які характеризують певну територію, на якій проживають люди однієї або декількох національностей, напр., культура Одеської області, де живуть і українці, і росіяни, і болгари.

Криза культури – культурологічне поняття, яке фіксує ситуацію, що виникає внаслідок розриву між культурою з усіма її інститутами та структурами і умовами суспільного життя, які різко змінюються. На долі культури відображається зіткнення духовно-моральних ідеалів з реальним життям. Вичерпується енергія культ. цінностей, творчий дух залишає культуру, яка нездатна угамувати духовний голод суспільства.

Ксенофобія (грец. *xenos* – чужий і *phobos* – фобія, страх) – у широкому значенні – нав'язливий страх перед незнайомцями; одна із форм нац. забобонів, що проявляється у неприязні до будь-яких іноземців. З гносеологічної точки зору **К.** є наслідком неповного або викривленого знання про людей іншого етнічного походження. Виникаючи на основі асоціацій, уявлення чи припущення й вкорінюючись в масову свідомість, **К.** може суттєво впливати як на формування громадянської думки з питань міжетнічних стосунків, так і на державну практику їх регулювання, а зрештою – служити цілям расової і нац. нетерпимості та дискримінації.

Трудність подолання явища **К.** зумовлюється тим, що його породжують не тільки соц.-екон. причини (напр., конкретна боротьба між представниками різних етносів на ринку робочої сили), але й певні стійкі психол. установки (скажімо, хибне переконання тих чи інших соціальних груп даного етносу в існуванні “нижчої” і “вищої” раси і в своїй належності до останньої). **К.** не є серйозною загрозою для тих суспільств, які характеризуються стабільністю, високим рівнем розвитку економіки, демократії, загальної і політ. культури його громадян, зокрема культури міжетнічного спілкування.

Культура анклав (фр. *enclave*) – в культурології цим терміном прийнято означати культуру нац. сукупності людей, які живуть на певній території або її частині, оточеній з цих боків територією однієї або декількох держав (напр., рос. культура в Калінінградській області). **К.а.** містить єдиний матеріальний комплекс, проте духовна і фізична культура не є притаманною виключно тільки даному анклаву, вона є загальною з культурою народу, який проживає на іншій, відділеній від даного анклава території.

Культура аутентична – культура справжня, невідчужена від своєї історії, яка об'єднує теперішнім своє минуле і майбутнє, відображаючи у самосвідомості і максимально розкриваючи в дійсності природу нац. характеру і психології. Аутентичність культури визначається взаємозалежними факторами, які проявляють себе як у світоглядній, так і в соц.-психол. площині наявністю базових символів і цінностей, які забезпечують внутрішню інтеграцію її суб'єктів (позитивний фактор аутентичності), і напруженням “енергетичного поля”, яке народжується в зоні протиставлення даного культ. суб'єкта (соц.-культ. або етнічні групи, нації, суспільства) іншим культурам (їх цінностям, нормам, ідеалам) і залежать від ступеня їх референтності.

Культура держави – термінологічне словосполучення, яке вживається в культурології для означення культури основного інституту політ. системи суспільства, який організує, спрямовує сумісну діяльність і відносини людей, сусп. груп, класів і асоціацій.

Культура етнічна – певна організація духовної, соц., матеріальної життєдіяльності та світосприйняття. В її основу покладено звичаї, традиції, норми та цінності – інтуїтивні та раціональні, міфологічні моделі виживання, притаманні саме цьому етносу.

До певного часу, коли етнос був цілковито чи переважно замкненим, **К. е.** мала форму унікальну і повністю притаманну лише йому.

Війни та переселення привели до запозичення, насаджування, дифузії сусідніх культур, а виникнення та поширення метарелігій – до сприйняття етносами універсальних моделей світосприйняття та життєдіяльності низки етносів: християнство (у Західній Європі), мусульманство (від Північної Азії), буддизм тощо. Останні часи характерні мегатенденціями поширення універсальних демократичних та екон. моделей діяльності, що роблять етноси надто відкритими і схожими. Особливо процеси розмивання етнічності пов'язані з комп'ютеризацією (універсальні, широкоосяжні і всепроникаючі інформаційні потоки і технології) та масовою культурою. Вони руйнують найтоншу етнічну основу – мову і ментальність, нав'язуючи примітивні стереотипи.

Та на цьому фоні універсалізації відбуваються протилежні процеси – відродження етнічної самосвідомості. Людина в сучасному світі дедалі менше залежить від етнічних коренів. Тактику і стратегію її виживання вирішують два основні фактори – долучення до цінностей та надбань як світової, так і властиво етнічної культури. Цю проблему найперше визначають прошарки – еліта, котра не уявляє себе і світ без поєднання

обох культур, та органічні носії етнічної культури, що пройшли виховання та становлення у етнічному родинно-територіальному середовищі. Третій прошарок нічого не вирішує – він поглинутий масовою культурою.

Універсалізація і трансформація **К. е.** здійснюється під впливом ще одного важливого фактора – глобалізації геосвідомості. Ми переходимо від цінностей виживання окремого етносу чи держави до проблеми виживання всього людства. Тому нині мова може йти не про цілісну **К. е.**, а про те, якою мірою етнос зберігає ознаки етнічної культури, унікальність за умов глобальної універсалізації та стандартизації.

Культура земляцтва – терміном позначається нац. культура людей, які проживають дифузно, але не мають територіальних кордонів серед ін. народів, підтримують більш-менш постійні культ. зв'язки між собою і створюють свої культ. об'єднання або установи. Так, рос. община в США не має свого комплексу матеріальної культури, а заснована головним чином на єдності духовній і почасти фізичної культури. У Росії під **К. з.** спочатку розумілися об'єднання осіб, які мають єдину нац. культуру або культуру тих міст або територій, звідки вони приїхали на тимчасове або постійне проживання.

Культура історична – цілісний іст. феномен (культ.-іст. тип., локальна культура), який виникає на базі територіальної, етнічної, мовної, політ. спільності, проходить етап зародження, розвитку і занепаду.

Культура міжетнічного спілкування – система, історично обумовлена розвитком суспільством норм і цінностей міжетнічного спілкування (як між особового, так і міжгрупового, на індивідуальному і на інституціональному рівнях). У відносинах між державами, а також у стосунках між представниками різних етнічних спільнот у поліетнічному суспільстві культура міжетнічного спілкування слугує важливим засобом контролю за саморегуляцією соціуму і гармонізацією суспільних відносин.

К.м.с. є органічним проявом сусп. свідомості і духовної культури нації. Рівень її розвитку обумовлюється системою об'єктивних та суб'єктивних обставин: з одного боку подоланням протиріч в екон., політ., духовній сферах, ступенем розвитку інститутів громадян, суспільства, його відкритості, демократизації, а з іншого боку – рівні виховання світоглядної, етнічної культури, освіченості, духовності, етнічної толерантності учасників міжетнічного спілкування.

У період переходу від тоталітарного до демократичного суспільства формуванню культури міжетнічного спілкування притаманні певні су-

перечливі тенденції: зростання водночас відкритості суспільства і етнічної самосвідомості. У процесі повноцінного розкриття обох тенденцій, за умов державного і громадського піклування про загальнонаціональну злагоду, це протиріччя знімається, не набуваючи конфліктних форм.

Культура народу – означення культури народу як частини населення країни або країн; для **К.н.** характерною особливістю є поєднання духовної і фізичної культури, що ж стосується матеріальної культури, то вона може бути, а може і не бути. Мова в цій культурі не обов'язково одна, оскільки в країні можуть проживати народи, які говорять різними мовами.

Культура традиційна – термін, який застосовується в етнографії, соціології і культурології для означення певної частини етнічно специфічної культури, яка має безавторський характер, вважається існуючою і передається із покоління в покоління за допомогою усної і невербальної комунікації. Характерна особливість **К.т.** полягає в тому, що зміни, які відбуваються в ній, проходять дуже повільно і не фіксуються етнічною колективною свідомістю. В умовах сучас. урбаністичної індустріальної культури **К.т.** зберігається нерідко в неявному вигляді і не становить якоїсь певної системи в сімейних відносинах, традиціях, народних промислах, худ. самодіяльності і т.д.

Культура української еміграції – поняття, яке виникло як результат духовної діяльності укр. емігрантів, які добровільно покинули або яких насильно видворили із країни. Укр. еміграція створила за рубежем поки що недостатньо освоєний пласт культури, який є невід'ємною частиною укр. нац. культури. Сьогодні творчі досягнення укр. емігрантів поступово повертаються на батьківщину і посідають достатнє місце в укр. культурі; зроблені перші спроби наук. осмислення феноменального явища, яке названо культурою укр. зарубіжжя.

Культури альтернативні – в етнокультурології так називаються нові культури, розвиток яких пов'язаний з поширюваними на Заході в останній третині ХХ ст. альтернативними соц. і культ. рухами, які характеризуються, найчастіше, песимізмом. **К.а.** протиставляють себе традиційній, панівній в суспільстві культурі в якості надійної перспективної і рятівної альтернативи.

Культурна акумуляція (лат. *assimilation* – збирання до купи, накопичення) – культурол. поняття, яке означає процес, завдяки якому до культ. спадщини додається більша кількість нових елементів, ніж відкидається старих.

Культурна гомогенність – поняття, яке вживається в етнокультурології для означення однорідної за своїм складом культури.

Культурна ідентифікація – самовідчуття людини всередині конкретної культури, бо людина постійно ототожнює себе з групою, етносом, нацією, расою, людством. Щоденна праця, сусідські відносини, сумісна реліг. практика, політ. активність, екон. поведінка, дозвілля і розваги – все це може бути тою чи іншою мірою формою **К.і.** – складного явища, яке супроводжує людство на кожному етапі його розвитку.

Культурна різноманітність (культурна диференціація) – цим терміном означається багатоваріантність, неоднорідність нац. культури в цілому, або відмінності нац. культури в рамках загальнолюдської культури. Різноманітність культур виникає там, де одні й ті самі символи, норми, правила і цінності, тобто риси культури, набувають різного, іноді протилежного значення: приготування їжі, привітання, гостинність, житло.

Культурний застій – термін означає стан тривалої незмінності і повторюваності норм, цінностей, смислів і знань як результату прихильності суспільства незмінним традиціям, які супроводжуються різким обмеженням або заборонаю нововведень. **К.з.** – характерна риса стійких малих етнічних культур, які адаптовані до навколишнього середовища, але залежать від цього середовища і не здатні виробити механізм протидії йому. Проте категоричність подібного судження очевидна, бо застій спостерігається і у високоорганізованих цивілізаціях.

Культурні відмінності – специфіка культур, джерело нац. відмінностей яких слід шукати в іст. умовах їх формування: особливості суспільного життя тієї або іншої соц.-іст. або етнічної спільноти людей, її взаємозв'язки з природою. **К.в.** надають різноманітності іст. процесу, яскравості, багатовимірності, оскільки кожна нац. культура є неповторною, унікальною.

Культурний контакт – поняття, яке вживається в соціології і культурології для означення стикання культур в процесі дифузії. **К.к.** може не залишити ніякого сліду у сутичних культурах, а може закінчитися або рівним і сильним впливом їх одна на одну, або не менш сильним, але одностороннім.

Культурно-національна автономія – об'єднання осіб однієї національності, які розмовляють однією мовою, сформоване для вирішення

освітніх і культ. завдань. **К.-н.а.** створюється в масштабах держави і для неї не потрібно територіальної автономії.

Культурно-політична дезінтеграція – термін, який використовується в історії культури і культурології для означення дезінтеграційних процесів, які відбуваються на території колишнього СРСР; утворення самостійних держав, виникнення нових культур, нац. утворень, культ. установ; зростання нац. установ, зростання нац.-культ. різноманітності цивілізаційного збагачення і т.д.

Культурного поділу праці теорія – розроблена амер. етносоціологом М. Хехтером. Згідно з нею представники тих чи інших етносів мають нахил до певного виду розумової чи фізичної праці і, займаючись саме нею, ефективно досягають найпомітніших успіхів. Теорія культ. поділу праці базується на етнокультурних та етнопсихолог. характеристиках груп чи індивідів. За умов нормального функціонування й адекватного структурування ринку праці, коли існує великий діапазон вибору сфер зайнятості й відсутня дискримінація не домінуючих груп населення за етнічними ознаками, ця теорія є позитивним механізмом регулювання виробничих відносин у поліетнічному суспільстві.

Однак у більшості випадків й особливо у кризових екон. ситуаціях, коли падає обсяг виробництва, зростає рівень безробіття, а відтак і конкуренція на ринку праці, то теорія культ. поділу праці відіграє роль регульованого й керованого механізму й використовується домінуючою більшістю для утвердження своїх переваг над дискримінованими меншинами. У країнах Західної Європи і Сполучених Штатах спостерігається закріплення іммігрантів з інших країн у тих сферах, де концентрується малокваліфікована праця. Така ситуація значною мірою обґрунтовується етнокульт. та етнопсихол. чинниками.

– Л –

Локальні типи культур – етнокультурол. термін, який означає різноманітності геогр. і соц. параметрів, з одного боку, які накладаються на культуру, а з іншого – освоюваних нею, що веде до складання конкретних іст. типів культури, які в літературі і називаються **Л.т.к.**

– М –

Маргінал (фр. marginal – побічний, граничний, написаний на полях) – людина, яка перебуває в проміжному, пограничному стані між будь-якими соц. групами, яка втратила попередні соц. зв'язки і не

пристосувалася до нових умов життя (частіше з емігрантів; особа, яка знаходиться на периферії суспільства; люмпен, бродяга, бомж).

Маргінальна культура – масова міграція із села до міста викликала не лише “розмивання” традиційних особливостей міської культури, але й породила особлива явище – маргінальну культуру.

Маргінальна особа – людина, яка живе і свідомо бере участь в культ. житті і традиціях двох різних народів. Вона ніколи не може зовсім порвати (навіть якщо йому буде дана така можливість) зі своїм минулим та його традиціями і ніколи не буде цілком прийнятою до нового суспільства, в якому вона тепер прагне знайти для себе місце. Вона – людина на рубежі двох культур і двох суспільств, які ніколи повністю не співпадуть. **М.о.** є продуктом міграції населення, тих різноманітних процесів, внаслідок яких людина певної культури змушена освоювати інші, чужі їй культ. цінності, соц. ролі, спосіб життя.

Маргіальність – культурологічне поняття. **М.** – це не стан автономії, а результат конфлікту з сусп. нормами, вираз специфічних відносин з існуючим суспільним ладом. **М.** виникає поза різким реальним або вигаданим зіткненням з оточуючим світом. Багато людей опиняються як би між культ. означеннями, тому що в світі немало осіб, яких називають полукровками і які не можуть чітко ідентифікувати себе ні з жодною культ. ідентичністю. Вони опиняються, напр., між традиційною і сучас. культурами, між різними сповіданнями і т.д.

Масова комунікація (лат. communication – повідомлення, передача) – один із масових сучас. процесів виробництва і поширення інформації (через пресу, радіо, кіно, телебачення, звукозапис). Використовується правлячою елітою для утвердження певних духовних цінностей даного суспільства і здійснення ідеологічного, політ. або організаційного впливу на оцінки, думки і поведінку людей.

Масова культура (лат. massa – кусок, грудка; лат. cultura – обробіток, виховання) – поняття, яке характеризує особливості виробництва культ. цінностей в сучас. індустріальному суспільстві (синоніми: популярна, або поп-культура, індустрія розваг, споживацька, комерційна культура). **М.к.** – різновидність культури, яка орієнтує поширювані нею (звично за допомогою засобів масової інформації) духовні і матеріальні цінності на “посередній” рівень розвитку масових споживачів. Вираз з’явився в США не пізніше 1939 р.

Міжнаціональна культура – термін, яким в етнокультурології позначають формування світової культури, багато елементів якої вже можна назвати. Вони характеризуються високою худ. культурою різ-

них регіонів, а також продукцією масової культури, єдиними елементами культури побуту, форм дозвілля, спорту, елементів поведінки і організації, політ. і правової культури і т.д. **М.к.** знаходить підтримку у різних міжнародних організацій; високі її досягнення знаходять визнання на різних міжнародних конкурсах, фестивалях, спортивних змаганнях, худ. виставках, і в тому або іншому вигляді рекомендуються міжнародною громадськістю як зразки. Міжнародне право, етикет, наук. і культ. досягнення не замикаються в рамках нації, а стають міжнац.

Менталітет, ментальність (фр. mentalite; mentalis – розумовий, духовний) – образ, спосіб мислення особистості або суспільної групи, а також притаманна їм духовність, соц. і біологічні обумовленості; склад розуму, розумовий настрій, світосприйняття. **М.** формується залежно від традицій культури, соц. структур і усього середовища проживання. Людина і сама, в свою чергу, їх формує, виступаючи як породжувана свідомість, як важковизначуваний витік культ.-іст. динаміки.

Менталітет української культури – поняття вітчизняної і світової культури, яке об'єднує усю множинність смислів і значень, що так чи інакше асоціюються з проблемою нац. своєрідності укр. культури. Менталітет за своїм обсягом значно ширший, ніж нац. своєрідність, оскільки містить ін. компоненти: класові, реліг., державно-політ. і т.д. **М.у.к.** – найбільш загальний фундамент соціокульт. розвитку України протягом тривалого періоду її історії. В даному випадку – це не просто нац. укр. культ. менталітет: він носить міжнац. характер, його формування спочатку йшло із слов'янських коренів, а в подальшому на нього впливами ін. народи, які проживали на території України або проходили через неї, а також культ. менталітет сусідніх країн. **М.у.к.** мав великий вплив на менталітет культури сусідніх з Україною країн, тому **М.у.к.** за своїм обсягом дещо більше, ніж нац.-укр. менталітет.

Меншина етнічна – самосвідома своєю єдністю спільність людей, для яких властиві спільне походження, спільні мовно-культ. риси, спільні психол. орієнтації й котрі у кількісному плані поступаються домінантній групі поліетнічного суспільства. За характером розселення етнічні меншини можуть бути компактними і дисперсними (серед перших – індіанці, мексиканці, вихідці із Азії у США). В Україні практично всі меншини, за винятком хіба що кримських татар й до певної міри угорців Закарпаття, розселені дисперсно.

Меншина національна – як правило менша за чисельністю соціальна група, яка не посідає панівного стану у певній державі. Члени такої групи – громадяни цієї держави – мають з етнічної, реліг. або мовної точок зору характеристики, які відрізняються від характеристик основної частини населення і виявляють, навіть посередньо, почуття солідарності з метою збереження своїх культури, традицій, релігії або мови.

У країнах з розвинутою демократичною системою сусп. відносин політика держави направлена на створення умов для можливостей реалізації своїх прав з метою забезпечення власного сусп. розвитку соц. групам, які є меншими за чисельністю або мають менший політ., екон., а також соціокульт. потенціал. Якщо держава через свою соц. політику створює не тільки рівні, а й сприятливі умови для функціонування тих соц. груп, які є меншими за чисельністю або внаслідок тих чи інших історичних обставин мають нижчий рівень політ., екон., соціокульт., а навіть фізичного або психол. розвитку, то такі соц. групи мають юридичний статус меншин нац.

Міжнародні правові документи до **М. н.** відносять тільки громадян даної країни, виключаючи з їх числа робітників – мігрантів та біженців.

Міграція – переміщення, переселення людей, яке здебільшого веде до зміни місця проживання. Розрізняють сталу, тимчасову, сезонну, маятникову **М.** Відбувається як в межах однієї держави (переважно з села в місто, що і є однією з найважливіших рис процесу урбанізації), так і за межі країн. Остання – зовнішня, включає еміграцію. Вона спричиняється різноманітними факторами, передовсім – відмінністю соц.-екон. і політ. умов життя в країнах-донорах і країнах-реципієнтах. Це не виключає наявності особистих мотивів, прирізом, прагнення до возз'єднання сім'ї.

Мігрант (лат. *migrare* – переселяться, переміщатися) – термін вживається в соціології, культурології для означення особи, яка здійснює переселення, змінює місце проживання всередині країни або переїжджає із однієї країни до іншої, частіше всього через екон., політ., соціокульт., нац.-правову нестабільність та ін. причини.

Міксація етногенетична – один із типів етнотрансформаційних процесів, власне – процес взаємодії різнорідних етносів або їхніх частин. Внаслідок такої взаємодії виникає нова етнічна спільність, представникам якої властива нова етнічна самосвідомість, що відрізняється від тієї, котра була характерна для взаємодіючих етносів. Етногенетична фіксація особливо чітко виявлялася в епоху переходу від докласового

суспільства до класового і була пов'язана з масовими переселеннями. На території Латинської Америки є чимало народів, які утворилися внаслідок міксації.

Місцегенація – процес біологічного змішання груп, які відрізняються у расово-культ. плані. Цей процес відбувається в основному через змішані шлюби і веде до згладжування первісних відмінностей. **М.** інтенсивно відбувається у поліетнічних суспільствах й особливо у етноконтактних зонах, де взаємодіють різні етноси або ж їхні представники.

Мобілізація етнічна (фр. mobilization; лат. mobilis – рухливий) – термін, який використовується для означення цілеспрямованої діяльності, пов'язаної з активізацією етнічної ідентифікації, формуванням і поширенням етноцентричних ідеологій. Кінцева мета **М.е.** – організація дій, спрямованих на етнічне самовизначення.

Мобільність етнічна (лат. mobilis – рухливий) – термін, який вживається в етнографії і культурології для означення цілеспрямованої діяльності, безпосередньо пов'язаної з активізацією етнічної ідентифікації, формуванням і поширенням етноцентричних ідеологій, доктрин і теорій, а також інституалізацією дій, спрямованих на етнічне самоствердження і самовизначення.

Мова етнічна – мова, якою говорить певний етнос. **М. е.** великого етносу може поділятися на діалекти, носіями яких найчастіше є представники етнографічних груп цього етносу (для укр. етносу – лемки, бойки, гуцули тощо). У такому разі як загальноетнічна (а відтак, і літературна) мова використовується один з діалектів (в Україні – київсько-полтавський).

М. е. не обов'язково збігається з поняттям “рідна мова”. Так, скажімо, людина може жити у Росії, вважати рідною мовою російську, але ідентифікувати себе з укр. етносом. **М. е.** – явище неповторне. Вона несе в собі духовно-інтелектуальні та культ. надбання етносу за багато століть його існування. Вона є скарбницею часто дуже унікальних знань про форми самовияву соціальних якостей. Тому зникнення будь-якої **М. е.** – величезна втрата для людства.

Мова культури – культуролог. категорія, яка характеризує комунікативні особливості людського суспільства, яке складалося, формувалося у взаємодії людей, що спільно проживають і спілкуються між собою; пласт комунікативної галузі культури, яка формується у взаємодії людей, які сумісно проживають.

Мова рідна – мова особи, якою вона може якнайповніше висловлюватися, найбільш повно, точно і глибоко передавати свої думки, всебічно проявляти себе в слові. Перший аспект цього явища – аспект об’єктивного виявлення мови, другий – суб’єктивно-ціннісний, який відображує ставлення особи до мов, якими вона володіє, передає мовну самовизначеність особистості.

М. р. інколи ототожнюють з материнською мовою, мовою колиски, першою мовою, етнічною мовою. Таке уявлення випливає з того, що поширеною моделлю мовного розвитку особи є засвоєння нею за допомогою матері мови свого народу, яка і стає для неї рідною. Проте нетипові для минулих часів варіанти формування мови дитини в умовах масових міграцій, високої територіальної і соціальності людей стають дедалі розповсюдженішими і потребують чіткого розрізнення материнської, етнічної, функціонально першої мови. Перша мова особи не завжди збігається з мовою матері, мова матері не завжди збігається з її (матері) етнічністю. Крім того, за певних умов особа вимушена більшу частину часу говорити нерідною мовою і, таким чином, її рідна мова не збігається з функціонально першою мовою. Результатом цього є те, що у багатьох людей рідна мова і етнічність не збігаються.

Мови культури – будь-яка мова культури (вербальна, жестова, графічна, образна, формалізована), має природні передумови формування, але сама не є природною, апріорі заданою людині властивістю. **М.к.** – це системи, призначені не тільки для того щоб виділяти стійкі в життєвому потоці одиниці або уявлення, але й щоб об’єднувати їх.

Мови світу – мови етносів, які населяли і нині населяють земну кулю. Лінгвісти нараховують від 2500 до 5000 **М.с.**, згрупованих за мовними зв’язками в мовні сім’ї або входять до одного мовного союзу (напр., балканський, скандинавський, євразійський та ін.).

Моноцентризм (грец. monos – один єдиний + лат. centrum – центр, зосередження) – термін, який широко вживається в етнографії і культурології, вчення про походження людських рас від одного, неандертальського пращура в одній області земної кулі.

Мораль етнічна – одна з форм суспільної свідомості (цілісність якої складається з політичної, правової, наукової, релігійної, моральної та побутової форм суспільної свідомості), що проявляється у притаманній певному етносу сукупності моральних норм, санкцій, оцінок, наказів, взірців поведінки, предметі спеціального вивчення етики та соціології моралі. Як різновид типу нормативного регулювання мораль етнічна становить основу підтримки та забезпечення життєдіяльності

етносоц. системи, що її породжує. Вона регулює, впорядковує, оформлює, оцінює взаємодії та поведінку представників етнічної спільноти, забезпечує виконання відповідних етнічних форм поведінки та діяльності. Морально-етичні норми відтворюються повсякденно у процесі взаємодії та спілкування людей певної етнічної групи через масові звички, вміння та оцінки сусп. думки, переконання і спонування, що виникають у людей внаслідок зростання їх нац. свідомості. Вони віддзеркалюють життєво-практичний та іст. досвід безпосередньо у етносоц. та індивідуальних уявленнях, почуттях і волі.

Мусульманська культура – формувалася на Аравійському півострові в VII ст., її становлення відбулося на основі однієї з трьох світових реліг. – мусульманства. Культура, яка створювалася на основі цієї реліг., справила величезний вплив на соціокульт. цінності великого регіону.

– Н –

Народ – у широкому розумінні слова – все населення певної країни або держави. У вузькому сенсі про народ іноді говорять як про окремий етнос. У повсякденному вживанні під цим терміном розуміють людські маси, що соціально відокремлені від пануючих або керуючих верств та груп суспільства. До наукового обігу найдоцільніше запроваджувати термін “народ” у його першому, тобто ширшому, значенні. Якщо з народом ототожнювати корінний етнос будь-якої країни або держави, то тоді представники всіх інших етносів (як поодинокі, так і такі, що живуть компактними групами) мають розглядатися як “не народ” або ж про їх існування треба “забути” і розглядати їх як вже розчинених у корінному етносі. Обидва підходи, зрозуміло, неправомірні. До того ж народ тієї чи іншої країни не завжди складається тільки з одного корінного етносу (Швейцарія, Бельгія т. ін.). Не потребує спеціальних доказів й те, що термін “народ” у сенсі керованої, залежної, підлеглої частки населення не може бути застосований ні в етнології, ні в етнографії.

Важливим є питання про назву народу. У Старому Світі ця назва часто походить від самоназви корінного етносу (Албанія, Білорусь, Данія, Угорщина, Україна, Фінляндія тощо), але не завжди. Не існує етнічних швейцарців, бельгійців і представників інших поліетнічних народів. Що ж до Нового Світу, то тут назви народів не мають ніяких етнічних коренів або джерел. Немає етнічних канадців, американців, панамців, болівійців, аргентинців та ін. В цілому слід визнати, що неза-

лежно від того, як утворилася назва тієї чи іншої країни або держави, говорячи про її народ, завжди мають на увазі не моно-, а поліетнічні утворення. Отже, абсолютно “чистих” в етнічному відношенні народів не існує. І ми обов’язково матимемо на увазі поліетнічне утворення й тоді, коли будемо говорити, зокрема: “народ України” або “український народ”.

Народи корінні – народи, які проживають у багатоетнічних суспільствах незалежних країн і є нащадками тих, хто населяв країну або географічну область, частиною якої є дана країна, в період її завоювання або колонізації, або в період встановлення існуючих державних кордонів. Суттєвою характеристикою **Н. к.** є також і те, що вони, незалежно від правового стану, зберігають деякі або всі свої соц., екон., культ. і політ. інститути. Обов’язковою ознакою приналежності до **Н. к.** є самоусвідомлення самих народів як корінних на даній території.

Названі характеристики, критерії й ознаки **Н. к.** не досить чіткі, оскільки в історичному плані дуже важко знайти племена і народи, які першими освоїли ту чи іншу територію. Адже практично в усіх випадках виявляється, що у кожного народу на відповідній території були якісь попередники. Тому і поняття **Н. к.** має відносний характер. Воно застосовується, насамперед, до відсталих у своєму розвитку народів і вживається в правовому, міжнародно-правовому, історичному, етнографічному, етносоц. та деяких інших аспектах. Зокрема, 1957 р. була прийнята міжнародна Конвенція про корінне та інше населення, що веде племінний спосіб життя. Вона була спрямована на захист цих народів від асиміляції, на захист їхньої самобутності, на збереження і розвиток їхньої культури, мови, релігії.

1989 р., у Женеві, Міжнародна організація праці прийняла новий документ – Конвенцію про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних державах, яка переглянула і розвинула деякі положення попереднього документа.

Народна культура – культура, створювана анонімними творцями, які не мають професійної підготовки. **Н. к.** називають любительською (але не за рівнем, а за походженням) і колективною. Вона включає міфи, легенди, сказання, епос, казки, пісні, танці.

Народність – одна із форм етносоц. спільності людей, притаманна тому етапу становлення етносу, що, як правило, припадає на середньовіччя, тобто на період існування феодального суспільства. Поняття **Н.** пов’язане із усталеною концепцією поетапності розвитку етносу: від етноплемінних об’єднань, характерних для первісного су-

спільства; через народність, притаманну суспільству феодальному; до нації, що формувалась в умовах складання загального ринку і товарно-грошових відносин, тобто характерної переважно для капіталістичного суспільства.

Н. була перехідним іст. типом між такими етносоц. організаціями, як плем'я і нація. У своїх крайніх стадіях іст. розвитку вона містила риси та властивості як племінних об'єднань, так і нації. Основу для формування **Н.** становили союзи племен.

Для **Н.** як однієї з форм етносоц. спільності, притаманної для етапу відродження й становлення етносу, характерними є відносна спільність мови, що складалась на основі племінних діалектів, території як природоматеріального фактора фізичного існування, певних господарських зв'язків і трудових навичок, рис культури, побуту і характеру, релігії, віровизнання, етнічного самоусвідомлення й закріплення власної назви.

Населення прихідне – як поняття не має чітко окресленого юридичного змісту і не фігурує в документах конституційного рівня, але вживається в науковій літературі, пресі і деяких нормативних актах для визначення категорій людей, відмінних від автохтонів чи корінного ядра населення тієї чи іншої країни, відрізняються від них здебільшого часом проживання і етнічним походженням. Прихідне населення складається з іммігрантів, переселенців, подекуди біженців та їхніх найближчих нащадків, які з різних причин залишились в країні перебування для сталого проживання в ній.

Нацизм (від назви гітлерівської націонал-соціалістської партії) – нім. різновид фашизму. Як і фашистські рухи в ряді інших країн, нацизм з'явився на політ. арені в ролі “захисника” скривдженої нації. Остання після поразки у Першій світовій війні та внаслідок Листопадової революції 1918 р. виявилася ідейно розколотою. Значна частина німців пішла за соціал-демократами і комуністами. **Н.** прагнув консолідувати нім. націю, висунувши гасло націонал-соціалізму, яке покликане було “гармонійно” поєднувати в собі два ідеали обох частин нім. народу – націоналізм і соціалізм.

Якщо на початку 1920-х рр. націонал-соціалісти активно експлуатували у своїй політ. пропаганді термін “нація”, то пізніше, особливо після приходу до влади, вони віддали перевагу терміну “раса”. Не тільки досягнення політ. гегемонії, але й встановлення “нового расового порядку” на Європейському континенті, а потенційно і в усьому світі, де б “нім. вища раса” панувала над іншими народами, переваж-

на більшість яких оголошувалась “расово неповноцінними” – саме в цьому полягала головна мета **Н.**

Націоналізм (лат. *nation* – нація, народ) – ідеологія, психологія і політика в нац. питанні, яка базується на визнанні пріоритету нац. фактора в суспільному і культ. розвитку, перебільшена оцінка значення, достоїнств і ролі власної народності, нації, аж до ідеї нац. виключності і вищості.

Головною в **Н.** є ідея державності та незалежності, самостійності. Але держава – не самоціль, а форма й засіб організації повноцінного життя народу. Народ, у свою чергу, – це не тільки корінний етнос, а й усі етнічні меншини. І дійсний (а не змішаний із шовінізмом, з його намаганнями довести виключність та зверхність “своєї” зростаючої етнонації) **Н.** обстоює право на державність усіх (як корінних, так і некорінних) етнічних угруповань народу. Коли мета перетворення певного народу на державну націю вже досягнута, **Н.** тим самим остаточно виконує свою іст.-конструктивну роль і від нього має залишатися лише патріотизм.

Нація – це особливий стан і в той же час певний етап розвитку етносу, пов’язаний з творенням національно-державних символів та атрибутів, нац.-державної самосвідомості, загальнонац. інтересів, нац. ідеї і нац. культури.

Первинною основою **Н.** є етнос – своя рідна людська спільність, що складалася історично, і котра відзначається низкою єдиних соц.-культ. ознак: етнічною самосвідомістю, спільною самоназвою, мовою, схожими особливостями психічного складу, культури, побуту, єдиною формою соц.-територіальної організації.

Поштовхом до розвитку **Н.** стають нац. рухи, як певний наслідок реалізації нац.-державних інтересів та нац. ідеї. Їхнім підсумком є творення державності з усіма її атрибутами, інститутами та символами.

Щодо укр. **Н.**, то її формування пов’язане з творенням Давньоруської держави, яка сприяла консолідації розрізнених етноплемінних утворень (полян, сіверян, древлян, тиверців, уличів, волинян, білих хорватів), що ставали субетносами – головної ознаки націогенезу. Проте у період княжної доби націогенез українців не був завершений, відновившись у XVI–XVII ст. на тлі козацтва й у процесі нац.-визвольної боротьби. Пізніше він “дозрів” через ряд етапів, відомих як “національно-культурне відродження”. Розпочавшись в XVI ст. як військово-політ. відродження, воно продовжилося наприкінці XVIII ст. у сфері культури й духовності, у 20-х рр. XX ст. – як державно-

політ. розбудова, в наші дні – у формі загального нац. піднесення, зачіпаючи всі важливі сфери життя укр. народу: державотворення, культуру, науку, побут.

Національна ідея – систематизоване узагальнення нац. свідомості в її надчасовім бутті, представлене найчастіше у формі соц.-філософського або сусп.-політ. текстів, худ. творів. Суть **Н.і.** становить проблема смислу буття даного народу – етносу. Зміст **Н.і.** складають наступні елементи: питання про “початок” іст. долі народу, про його генетичні витоки, про іст. майбутнє, про мету його існування, про іст. і культ. місії, про його місце в світі, про відносини з сусідами, про основи його унікальності, про особливості нац. характеру та ін. **Н.і.** неминуче має реліг. аспект, оскільки віросповідання виступає одним із потужних етноконсолідуючих факторів.

Національна культура – термін використовується в соціології і культурології для визначення символів, вірувань, цінностей, норм і зразків поведінки, які характеризують людське співтовариство в тій або іншій країні, державі. В державі, однорідній в лінгв. і етнічному відношенні, може бути одна **Н.к.**. Проте в більшості країн є декілька різних **Н.к.**. Як правило, у цих країнах можна виділити субкультуру більшості націй і субкультури нац. меншин. Прикладом такого співвідношення культур є Україна.

Національне і загальнолюдське в культурі – це словосполучення вживається в соц. філософії і означає два взаємозв’язані аспекти суперечливого процесу розвитку культури. Історично спостерігається тенденція зростання нац. культ. Особливо наочно це продемонструвало ХХ ст., яке показало у той час обмеженість європоцентричного погляду, основою якого оголошувалось його переважаюче по відношенню до ін. культур.

Національна самосвідомість – сукупність поглядів, оцінок, думок і відносин, які виражають зміст, рівень і особливості уявлень членів нац.-етнічної спільноти про свою історію, сучас. стан і перспективи свого розвитку, а також про місце серед аналогічних спільнот і характер взаємовідносин з ними. **Н.с.** є основою нац. свідомості.

Національний рівень взаємодії культур – термін, який вживається для означення процесу культ. консолідації нації. Нац. єдність виникла як на моноетнічній, так і на поліетнічній основі через загальну господарську діяльність на певній території і державно-політ. регуляцію. Цей процес супроводжувався створенням відповідної нац. культури – мови, традицій, звичаїв, норм і т.д. Процес взаємодії культур. на

нац. рівні нерідко проходить досить болісно, оскільки відбуваються (в явному або неявному вигляді) певні обмеження самобутності тієї або ін. культури, тим не менш його спрямованість є очевидною – це майбутня нац. культура.

Національні інтереси – інтереси нац. спільноти або групи, об'єднаної специфічними зв'язками і взаємовідносинами генетичної і культурної гомогенності. **Н.і.** втілюються в прагненні представників однієї національності до кооперації в моральних традиціях і звичаях, способах рекреації, політ. системах і поведінці, а також в одязі і прикрасах. **Н.і.** проявляються в почуттях симпатії відносно членів своєї нац. спільноти, відмінних від почуттів, які почуваються до ін. національностей. Прагнення до підтримки загальної життєдіяльності може не здійснитися, але оскільки воно існує, **Н.і.** послуговуються збереженню нац. спільноти як цілого.

Національно-культурна спільність – культ. утворення, пов'язане з появою націй, хоча і має в своїй основі визначену расово-етнічну спільність. В часі, з точки зору своєї монолітності і міцності, **Н.-к.с.** менш стійка, ніж расово-етнічна.

Національно-культурний менталітет (ментальність) – інтегративна характеристика культури (народу, нації, спільноти), особлива нематеріальна субстанція (“душа”), яка концентрує її духовні прагнення, відображає глибинний і стійкий тип індивідуальної та колективної свідомості і поведінки. Вона утворюється внаслідок взаємодії різних факторів – природних, соц.-культ., психол. та ін. Формуючись під дією середовища проживання людини, соц. умов його життя, культ. традицій, **Н.-к.м.** в свою чергу породжує і відтворює їх, будучи їхнім джерелом і причиною, зберігаючись у способі життя, переказах, текстах, значеннях і смислових мовних одиницях, мові в цілому. Цінності, які утворюють ядро ментальності, є своєрідними “лініями притягання” – вони перетворюють емпіричну багатообразність нац. культури в єдину системну цілісність.

Нація (лат. nation – народ, плем'я) – вища форма етносоціол. спільноти людей, яка виникає в основному в епоху зародження і розвитку товарно-грошових відносин на базі зв'язаного з цим згуртування території і населення з єдиною мовою, а також характеризується спільністю культури, психології, іст. долей, етнічної самосвідомості, звичаїв і традицій.

Негативна конвергенція – термін, який вживається в культурології, означає характер взаємодії “несправжніх” культур, в процесі

якої кожна з них засвоює ті елементи іншої, її змісту і специфіки, які відіграють роль деструктивного фактора.

Негритюд (фр. *negritude*; *negre* – негр) – концепція культ. націоналізму, заснована на апології етнічної і культ.-іст. спільності негроїдних народів. Виникла як форма протесту проти нац. гноблення і расової дискримінації, утвердження самобутності і самоцінності африканських культур. Концепція склалася в 30–40-і рр. ХХ ст. і розповсюдилася в ряді країн тропічної Африки, переважно франкомовних.

Незалежність культурна – культурологічний термін, який застосовується для означення культ. політики країн, які розвиваються, вимагає усунення згубних наслідків засилля Заходу в сфері культури і засобів масової інформації, підтримки суверенітету і забезпечення самостійного розвитку. В процесі набуття **Н.к.** утверджуються позитивні цінності (солідарність, всезагальність, гармонія, наступність), які втілюються в специфічну символіку і семантичні конструкції, що склалися в рамках кожної із цивілізацій, і перетворюються відповідно до вимог сучасності.

Незатребуваність етнокультурної компетентності особи – явище, характерне для етнофорів, у яких сформована висока етнокульт. компетентність, але які опинилися в ситуації, де не залишається місця для відтворення в поведінці особистісного потенціалу етнічної культури. Це є показовим для осіб, які сформувалися в етнічно насиченому середовищі, але мігрували до міста, та для тих, хто перемістився в іноетнічне середовище. Як у першому, так і у другому випадку явище незатребуваності потенціалу етнічної культури особи супроводжується дефіцитом компетентності у сфері нової культури (міської субкультури або етнічної культури того народу, у середовищі якого живе особа).

– О –

Області (регіони) історико-етнографічні – території, у населення яких завдяки спільності іст. доль, соціально-економічного розвитку та взаємовпливу складаються подібні культ.-побутові особливості. Вони проявляються в матеріальній культурі – типах традиційного житла, засобів пересування, їжі, начиння, одягу, взуття, прикрас тощо, а також в традиційній духовній культурі (обряди і звичаї, вірування, фольклор тощо).

На відміну від етносів (з притаманною їм етнічною самосвідомістю) історико-етнографічні області (райони) можуть не усвідомлюва-

тися людьми і визначатися під час спеціальних етнографічних досліджень. Вони, як і господарсько-культурні типи, є іст. категоріями, виникають, розвиваються та зникають в процесі розвитку конкретних етносів та їх угруповувань на певній території. Для історико-етнографічного районування має значення не лише характеристика образу життя та матеріальної культури, а й специфічних форм духовної культури, пов'язаних із стереотипами мислення, релігійними уявленнями й народною творчістю. Ареали окремих елементів культури та їхніх комплексів часто не збігаються з етнічними та мовним ареалами; типи культури, що утворюються на одній території, розвиваються та змінюються від епохи до епохи.

Територію України поділяють на кілька історико-етнографічних районів: Північний (Полісся), Центральний (або Середньонаддніпрянський), Слобожанщина, Поділля, Південний та Карпатський. В останньому виділяють Прикарпаття, власне Карпати, Закарпаття, а також території розселення етнографічних груп – бойків, гуцулів та лемків. На сьогоднішньому етапі межі між історико-етнографічними районами України є нечіткими і мають умовний характер.

Обмін культурний – обмін культ. досвідом як минулим, так і сучасним, як всередині даної культури, так і між іншими культурами.

Одержавлення культури – поняття, яким позначають процеси, що відбуваються в тоталітарних державах, спрямовані на підкорення діячів культури ідеології тоталітаризму; жорстке державне регулювання функціонування культури в потрібних політ. та ідеологічних напрямках. Прикладом може бути **О.к.** у фашистській Німеччині та СРСР.

Організації етнічні – громадські об'єднання на основі певних етнічних ознак учасників, їхніх етноконсолідуючих завдань і цілей (політ., культ., реліг., освітніх тощо).

Відповідно **О.е.** за своєю культурою можуть набирати форм партії, духовного Ордену, нац.-культ. товариства, етноконфесійної групи, освітянського осередку тощо.

У сучасних умовах етнополіт. і етнокульт. розвитку України найбільш виразної форми набула діяльність нац.-культ. товариств. На 1 листопада 2003 р. їх зареєстровано 1067, із них 33 мають всеукраїнський статус, 322 – обласний, 628 – міський, 84 – районний. Їхня діяльність спрямована на захист нац.-культ. інтересів громадян і етнічних спільнот України, гармонізацію міжетнічних відносин, від-

родження та розвиток нац. культур, розширення культ., духовних зв'язків з етнічним материком.

Організм етносоціальний (ЕСО) – особливого типу етнічні спільноти, які мають відносну самостійність (територію, певні функції самоврядування й самоуправління) і забезпечують сприятливі умови для існування етносу та його відтворення. **О.е.** поряд з етнічною спільністю властива територіальна, екон., соц., а в багатьох випадках і політ. спільність. Тому **О.е.** є у певному сенсі синтетичними спільнотами, оскільки вони інкорпорують як суто етнічні, так соціальні якості. Прикладами **О.е.** можуть бути такі спільноти, як плем'я, народність, нація. Зрештою етносоціальний організм є однією із форм існування етносу. У сучасному світі у просторовому плані розрізняються кілька різновидів організму етносоціального:

1) **О.е.** збігається з розміщенням етносу (скажімо, німецька нація як організм етносоц. і німці як етнос);

2) **О.е.** містить лише частину етносу (напр., в укр. націю входить лише та частина українців, які проживають на території України);

3) в рамках однієї країни перебувають кілька **О.е.**: в Росії – російський, татарський, чуваський та багато інших етносоц. організмів; в Грузії – грузинський, аджарський; в Канаді – англоканадський та франкоканадський.

Поряд із такими різновидами **О.е.** існує ще й особливий різновид, коли один етнос поділений на окремі **О.е.**: до 1985 р. в'єтнамський етнос мав два **О.е.** – у Північному та Південному В'єтнамі; до 1990 р. німецький – у Західній Німеччині та НДР; корейський сьогодні – у Південній та Північній Кореї.

Осьові народи – термін, введений в наук. обіг К. Ясперсом. На його думку, **О.н.** – це ті народи, які, послідовно продовжуючи свою історію, здійснили стрибок, ніби повторно народилися в ньому, тим самим заклавши основу духовної суті людини і її справжньої історії. До **О.н.** Ясперс відносить китайців, індійців, іранців, іудеїв, греків.

– П –

Панамериканізм – політ. доктрина об'єднання країн і народів Амер. континенту, заснована на ідеї спільності їх культури та іст. долей; виникла на поч. ХІХ ст.; використовувалася США для створення військово-політ. блоку в Західній півкулі.

Панарабізм – політ. рух на Близькому Сході, який прагне до об'єднання усіх араб. держав у спільний союз.

Панафриканізм – ідейно-політ. рух (к. XIX – поч. XX ст.) за об'єднання африканських негрів у боротьбі проти расового гноблення, з 50-х рр. перетворився в рух визволення усіх африканських народів і країн проти колоніалізму.

Пангерманізм – політ. доктрина, розроблена в Німеччині в к. XIX ст., її прихильники закликали до об'єднання німців шляхом приєднання усіх населених ними земель і областей до “історичної батьківщини” для створення потужної нім. держави і встановлення світового панування; для П. характерні націоналізм, шовінізм, расизм; ідейно передував нім. фашизму.

Паніранізм – націоналістична доктрина, яка виникла в Ірані і утверджує наявність з давнини “єдиної іранської нації”, яка включає народи, що розмовляють іранською мовою, і висувують вимоги відновлення “великого Ірану” в рамках Сасанідської держави.

Панісламізм – релігійно-політ. течія (к. XIX ст.), ідеологія об'єднання усіх мусульман в єдиній державі, в основі якої лежить ідея про родство і єдність, спільності культури та іст. долей мусульман усього світу (нерідко використовують реакційні політики).

Панславізм – термін означає ідею слав. культ.-політ. зв'язку, яка наводить свій вираз в різних концепціях політ. філософії. Термін введено на поч. 40-х рр. XIX ст.

Пантюркізм – політ. доктрина, яка виникла в Туреччині на поч. XX ст., заснована на ідеї об'єднання усіх тюркомовних народів в одну (турецьку) державу.

Парадигма інтеграційного розвитку міжетнічних стосунків – розглядає останні з точки зору можливостей вростання (інтеграції) вихідців з різних етносів в основну тканину поліетнічного суспільства, представлену домінуючою етнічною більшістю. Суть П.і.р. зводиться до того, що в умовах існування представників різних етносів у рамках однієї держави можлива їхня інтеграція в основну етнічну спільність, з якою вони перебувають у взаємодії. Інтеграція в такому контексті розуміється як процес, завдяки якому частина або ж елементи суспільства включаються до активного скоординованого співробітництва з домінуючою групою населення. Такого роду інтеграція передбачає реалізацію принципів існування, які виробляються етнічними спільнотами у кожному конкретному поліетнічному суспільстві: для одних спільнот це може бути автономія (територіальна чи персональна), для інших – асиміляція або ж повна інкорпорація більшістю. Плинність процесу інтеграції залежить від низки об'єктивних чинників, серед яких ви-

значальними є дистанційованість культур і менталітет народів, які перебувають у взаємодії, рівень економічного розвитку країн, до яких прибувають вихідці з інших етносів, і країн, з яких вони прибувають, рівень демократичності суспільства (передовсім закони, що регулюють міжетнічні стосунки) та ін.

Парціація етнічна – як один із двох типів етнічного поділу є чисто етнотрансформаційним процесом, внаслідок якого відбувається поділ етносу на кілька частин. При цьому ці частини майже рівні між собою й жодне з нових етноутворень не ототожнює себе повністю з етносом, із якого воно вийшло. Процеси поділу етносів мали місце практично на всіх етапах розвитку людства – від первіснообщинного суспільства до суспільства нинішнього. Щоправда, на кожному етапі **П.е.** були властиві свої особливі риси: на ранніх етапах вона реалізувалася у поділі племен та територіально відокремлені частини, у пізніші періоди історії людства **П.е.** супроводжувалася появою державних кордонів, тобто процес **П.е.** завершувався державно-політ. відокремленням – появою кількох держав, етнічним ядром яких були представники одного й того самого етносу. Напр., арабські держави Африки, дві корейські держави, до 1985 р. – дві в'єтнамські держави, до 1990 р. – дві німецькі держави.

Патріотизм (грец. *patris* – батьківщина, вітчизна) – в культурі народів цим терміном означається емоційне відношення до батьківщини – почуття любові і відданості, готовності слугувати їй і захищати її від ворогів.

Переміщені особи – особи, які переміщені або переселені за розпорядженням властей. Причиною таких дій може бути небезпека з приводу будь-якого стихійного лиха (напр., землетрусу, повені, аварій або військових дій). Таке переміщення – одна з форм примусової міграції.

Є дві категорії переміщення осіб: 1) ті, які були вимушені залишити країни походження або місце постійного мешкання, перетнули державний кордон, опинилися у становищі, подібному до становища біженців, але залишилися під захистом свого уряду; 2) особи, які, хоча й залишилися в кордонах своїх країн, але були вимушені покинути місце свого постійного мешкання або припинити звичну екон. діяльність через те, що їхнє життя, безпека або свобода опинилися під загрозою через насильство, збройний конфлікт або внутрішнє безладдя.

Поява терміна **П.о.** пов'язана з подіями Другої світової війни. З 1939 по 1944 рр. внаслідок дій фашистських властей на території Ні-

меччини опинилося близько 10 млн людей, у т.ч. вивезено з СРСР понад 4 млн людей, 2,4 млн з яких становили українці.

У післявоєнний період поява найбільш масових категорій **П.о.** на території України пов'язана з аварією на Чорнобильській АЕС. Внаслідок радіоактивного забруднення території близько 200 тис. осіб були вимушені змінити місце свого постійного мешкання.

Плем'я – тип етнічної спільноти і соц. організації, що виникає на родовій стадії первіснообщинного ладу, перша етнічна спільнота в історії людства, що прийшла на зміну первісному стаду. Спочатку вона об'єднувала два екзогамних шлюбних роди, пізніше – дві (інколи три) фратрії (групи споріднених родів). Характеризується кровно-спорідненими зв'язками, наявністю племінної території, деякої економічної спільності (колективні полювання, звичаї взаємодопомоги), племінною самосвідомістю (що ґрунтується переважно на уявленні про спільність походження всіх одноплемінників від якогось міфічного предка) та самоназвою, єдиною племінною мовою (діалектом), культ. гомогенністю, племінною ендогамією. На стадії розвинутого родового ладу до основних відмінних рис **П.** входять також елементи потестарної (владної) організації: рада **П.** (зібрання старійшин родів для вирішення господарських справ чи міжродових взаємин, а також загальні збори всіх повноправних членів племені з екстраординарних приводів), вожді (здійснюють керівництво господарською діяльністю, відстоюють інтереси племені у зовнішніх взаєминах, керують військовою справою). Етнографічними прикладами ранньої стадії розвитку **П.** є **П.** австралійських аборигенів, більш пізньої – північноамер. індіанців.

Розкладу **П.** як етносоціальної спільноти сприяє послаблення кровноспоріднених зв'язків і заміна їх територіальними, розвиток майнового розшарування, поява племінної знаті, посилення ролі військових керівників, виникнення союзів племен – спочатку тимчасових об'єднань споріднених чи сусідніх **П.**, що утворювались з метою ведення війни.

На зміну **П.** прийшла нова форма етнічної спільноти – народність. Внутрішні підрозділи сучасних націй та народностей (субетноси, етнічні групи) часто ведуть своє походження від племінних утворень, що увійшли до їх складу.

Плюралізм в культурі – право на існування груп меншин і готовність пануючої культури підтримувати це право.

Плюралізм етнічний – світоглядна позиція, сутністю якої є визнання рівності і самоцінності кожного етносу, його права на збере-

ження своєї самобутності на вільний та всебічний розвиток. **П.е.** постає на противагу етноцентризму, а також таким явищам, як етнічне протистояння, конфронтація, а то й ворожнеча. Витоками **П.е.** є гуманістичні ідеали людства, загальнолюдські цінності. Філософською основою цієї світоглядної позиції є вчення про багатоманітність світу як закономірності його існування. Будь-яка одноманітність, у тому числі й етнічна, не тільки не бажана, але і неможлива, бо у живій природі вона тотожна фактичному омертвлінню. Прагнучи до збереження своєї етнічної багатоманітності, людство тим самим бореться (сьогодні вже досить усвідомлено) за високий рівень своєї життєздатності. **П.е.** уособлює в собі усвідомлення неподільності загальнолюдської культури, він усе більшою мірою стає органічною часткою сучасного цивілізованого способу мислення.

Плюралізм культурний (лат. pluralis – множинний) – поняття про множинність людських культур, зв'язано з іменем нім. мислителя Гердера, який відводив культурі вирішальне значення в формуванні різних людських спільнот. Він підкреслював, що саме культура, виражена в мові, мистецтві, науці, релігії, сімейних відносинах, визначає своєрідність кожного суспільства.

Показники і індикатори етнічні. Індикатор визначає наявність (відсутність) тієї або іншої якості, показує приналежність (неприналежність) до тієї чи іншої множини. В соціології відповідає на запитання, як правило, вибором із простої альтернативи відповідей: “так”, “ні”, “важко сказати”.

Показник, пов'язаний з процедурою виміру, вимагає обов'язковості шкали (інтервалу) та одиниці виміру. Звідси показники бувають абсолютними (чисельність населення, кількість балів тощо) та відносними (питома вага, відсоток тощо). Іноді відносні показники називають індексами. Відносні показники бувають простими (відношення двох чисел, абсолютних показників) та інтегральними (поєднання в одному індексові декількох абсолютних чи відносних показників). Напр., простим відносним показником можна визначити етнічну регіональну ідентифікацію укр. населення. Так, за переписом населення 1989 р. визнали своєю рідною мовою українську 99,7% українців Тернопільської області і тільки 52,7% українців Кримської області України.

Використання індикаторів абсолютних, відносних простих чи інтегральних показників диктується суттю та глибиною аналізу ситуації чи стану. Це надто тонка проблема, особливо при порівняльному міжетнічному аналізі. Саме тут вдосталь політичних та так званих

наук. спекуляцій. Тому при будь-якому міжетнічному порівнянні на-самперед треба обґрунтувати повноту вибраних індикаторів, показників, критеріїв.

Полонізація – опольщення. Насильницьке впровадження польської мови, віри, культури. Процес **П.** найінтенсивніше відбувався на українських і білоруських землях із XVI ст. Польська експансія відбувалася переважно в трьох сферах: територіальній, освітній і духовній. Територіальний тиск виявився в осадництві – заселенні поляками укр. земель, освітній – в утраквізації, тобто перетворенні укр. шкіл в польські. Духовне проникнення найбільш динамічно відбувалося в реліг. житті.

Порівняльна культурологія – галузь культурологічного дослідження, яка займається перш за все іст. вивченням двох або декількох нац. культур в процесі взаємодії, взаємовпливу; встановленням закономірностей, які обумовлюють їх своєрідність і схожість. **П.к.** розкриває в основному зовнішні зв'язки культур, звернені в першу чергу до оточуючої їх інонац. сфери, взаємодії з нею, з'ясуванню результатів і наслідків цієї взаємодії, а також виявленню загального і особливого в нац. культурах. Визначаючи особливе в кожній з досліджуваних культур, вчені об'єктивно стикаються з галуззю їх внутрішнього розвитку, оскільки це особливе обумовлено внутрішньою структурою, покликано до життя розвитком внутрінац. історико-культ. зв'язків. Застосування порівняльно-іст. методу при вивченні взаємовідносин окремих культур, зв'язків і взаємовідносин між ними, порівнянь їх окремих культ. явищ, які існують всередині кожної культури, мають свої особливості і вимагають врахування інших факторів, ніж зіставлення різних явищ однієї культури. **П.к.** використовує у своїх дослідженнях ін. “порівняльні” дисципліни – порівняльне літературознавство, порівняльне мовознавство та ін.

Пострадянські цивілізації – культурологічне поняття, яке означає виникнення нових цивілізацій на території колишнього СРСР.

Преса етнічна – преса, що представляє інтереси етнічних інститутів та функціонує під їхньою егідою або від їхнього імені, тобто залежно від організації етнічних груп (спільнот). Широкого розповсюдження **П.е.** набула в демократично розвинутих поліетнічних країнах, де існування розвинутої в організаційному житті різних етнічних спільнот (організації, комітети, клуби, асоціації і т.п.) інфраструктури неодмінно пов'язано з виданням відповідними етнічними інститутами своїх газет та журналів. **П.е.**, що виходить від імені такого інституту і

призначена для членів своєї групи, має на меті також і репрезентацію інформації про життя групи (спільноти) для ширшого кола читачів, напр. для інших спільнот і всього населення загалом. Але, маючи порівняно обмежені матеріальні й професійні ресурси, **П.е.**, як правило, не виходить за межі вузького й “зацікавленого” кола споживачів (до них і належать переважно члени власної етнічної групи), має невеликий наклад і локальне поширення.

Проблема етнічна – протиріччя, що стосується сфери життєдіяльності етносуб’єкта, його місця чи ролі в системі суспільних зв’язків. **П.е.** також виявляється в етнічних відносинах, що усвідомлюються етносуб’єктом (індивідами, групами та ін.) як значуща для нього невідповідність між існуючим і належним, між цілями, які він ставить, та реальною ситуацією, що виникає і призводить до незадоволення його соціальних потреб. Щоб стати проблемою та або інша ситуація в життєдіяльності суб’єкта повинна усвідомлюватися як така, що містить в собі суперечності, які зачіпають інтереси етносуб’єкта. Соціальна діагностика проблем етнічних, їхнє ранжування, виділення перспективних проблем та обґрунтування ресурсів їх вирішення становить важливе завдання науки і соціальної політики. Невирішеність або запізнення з розв’язанням проблем етнічних може викликати соц. та соц.-психол. напругу в суспільстві або даному етносі і містить небезпеку соц. вибухів.

Процеси етнічні – зміни як окремих елементів структури етносу, так, можливо, і всієї його структури, що означає утворення нової етнічної спільноти. Спроба розглядати етнос як динамічну систему вченими робилась ще у XIX ст., проте дефініція стану цієї системи (тобто **П.е.**) була сформульована лише у 20-х рр. XX ст. відомим вченим М.Я. Марром.

Під **П.е.** тоді розуміли наслідки взаємодії або між порівняно розвиненими етносами, або між великим і розвиненим етносом та невеликими іноетнічними групами, що потрапили до його середовища. Таке трактування **П.е.** дещо спрощувало розуміння етносу як системи, котра залежно від об’єктивних умов та логіки внутрішнього його розвитку могла набути надзвичайно складних і різноманітних форм.

Усю розмаїтість стану етносу і, отже, розмаїтість етнічних процесів можна звести до таких основних типів: етнооб’єднавчі та етнороз’єднавчі. Перший тип **П.е.** характеризується зближенням або й злиттям окремих етносів, внаслідок чого утворюються більші етнічні спільноти. Крайнім проявом цього процесу може стати поява нової

етнічної самосвідомості й іншої етнічної самоназви (етноніму). Другий тип **П.е.** відзначається поділом колись цілісного етносу на декілька самостійних або відокремлених від нього лише певної частини (субетносу).

Етнооб'єднувчі процеси здійснюються переважно у такі способи: етнічна асиміляція, міжетнічна інтеграція, етнічна консолідація і етнорасова міксація.

Принцип культурного плюралізму – в культурології термін вживається для інтерпретації світової культури і означає самовизначення в тій чи іншій мірі різних самостійних спільнот (локальних етносів, націй, цивілізацій), які зберігають деяку специфіку в духовному житті.

Псевдоменишини – несправжні, вигадані й тимчасові етноси, які виникають в період політ. кон'юктури, не несуть нац. ідей і зникають із зміною політ. ситуації. Їхнє існування не підлягає ніякому науковому обґрунтуванню, хоча в цілому і вітчизняні, і зарубіжні вчені виділяють у межах якогось одного народу кілька субетнолінгв., етногр., регіональних груп. Але намагання деяких зовнішньополіт. сил виокремити з сукупності цілого народу ще кілька етносів несе в собі прояви необґрунтованого штучного етнічного (національного) сепаратизму. В стимулюванні таких політ. спекуляцій зацікавлені певні політ. кола, які намагаються використати приналежність особи до конкретної етнічної спільноти у своїх цілях. В іст. минулому однією з таких невдалих спроб були дії укр. поліщуків з Полісся 1931 р. виділити себе в окрему етнічну групу.

Сьогодні в Україні такі негативні політ. експерименти щодо виникнення **П.** тривають. Напр., спроби створити такі **П.**, як підкарпатські русини, навороси-одесити та ін.

– Р –

Расизм – сукупність антинаукових концепцій, основу яких становить положення про начебто фізичні і психол. нерівнозначності людських рас і про вирішальний вплив расових відмінностей на історію та культуру суспільства. **Р.** – це і протиправна політична практика, спрямована на дискримінацію народів за расовою ознакою, придушення тих із них, які за умов, що склалися, опинилися в стані слаборозвинутих та неповноправних. В дійсності ж різниця в досягненнях народів, – підкреслено в Декларації про раси та расові упередження, що була прийнята на XX сесії Генеральної конференції

ЮНЕСКО (1978), – пояснюється виключно геогр., політ., екон., соц. та культ. факторами.

Раси людини – групи людей, що склалися історично і з'єднані спільністю походження, що виявляється у схожості другорядних до сутності людини зовнішніх спадкових фізичних ознак (колір шкіри, густота та особливості волосяного покриву, міра виступання вилиць, носа, товщина губ, розріз очей тощо). За цими ознаками виділяють три фізичних типи, що найбільше різняться один від одного: негроїдний, європеїдний та монголоїдний.

При характеристиці **Р.** вчені звертають увагу на декілька моментів. По-перше, все людство – один біологічний вид. Доказом цього є те, що життєво важливі ознаки: структура мозку, особливості, пов'язані із прямоходінням, будова руки, устрій голосових зв'язок, зоровий та слуховий апарату та ін. не мають расових відмінностей. По-друге, саме ці відмінності ніяк не є ступенями еволюції, а сформувалися внаслідок пристосування до різних умов геогр. середовища. Отже, всі **Р.** однаково здатні до культурного розвитку. По-третє, із зростанням культури роль біологічного чинника безперервно зменшується. Тому сучасне розселення **Р.** відбиває вже не умови середовища, в якому вони живуть, а історію народів. По-четверте, поділ людей на **Р.** загалом не збігається із поділом за етногр. та мовними ознаками. Як правило, представники однієї раси зустрічаються серед різних націй, етносів, мовних сімей і, навпаки, до складу нації, етносу, мовної сім'ї входять представники різних рас.

Расово-етнічні культурні спільноти – один із типів культ. спільнот, які мають початкову біологічну природу і є найдавнішими, сягаючи іст. часів. В їх основі лежать загальні спадкоємні психофізіол. особливості людей, пов'язаних єдністю походження, а на ранніх етапах – і певним місцем проживання. У світі найбільш чітко за зовнішнім виглядом виділяються три основні расові групи: європеїдна, негроїдна і монголоїдна, які прийнято називати “великими” расами. Деякі дослідники виділяють і четверту групу – австралоїдну, до якої належить корінне населення Австралії, яке має схожість з африканцями.

Регіональна класифікація культури – культурол. термін, один з принципів класифікації культури. В основі **Р.к.к.** лежить поділ світової культури на культ. регіони: європейсько-північноафриканський (культура Стародавнього Єгипту, античності, романського, германського і слов'янського культ. світів), далекосхідний, арабо-мусульманський, тропічно-африканський, латиноамериканський.

Регіонально-історична культурна спільність – один із типів культ. спільнот, які мають певну духовну близькість кількох народів однієї раси з родинними етносами і мовами, звично суміжною територією, переплітаються історією, схожими культ. і регіональними господарськими зв'язками. Виділяють наступні групи народів: романські, англосаксонські, слав., скандинавські, араб., тюркські, латиноамер., народи “чорної” Африки і т.д.

Реєміграція – процес повернення до країни походження чи колишнього проживання людей, які свого часу залишили її, емігрувавши до інших країн. З юридичної точки зору, реємігрантами можуть вважатися як ті, що, перебуваючи в інших країнах, не набули статусу особи громадянства, так і ті, хто внаслідок натуралізації стали громадянами “придбаної” держави, але забажали повернутися на батьківщину або в країну попереднього проживання. Мотивами **Р.** найчастіше виступають: незадоволення умовами в країні – реципієнти, труднощі соц.-екон. і культ. адаптації в новому середовищі, сімейні, родинні обставини. **Р.** часом набуває характеру регулярного повернення на батьківщину внаслідок сезонної, трудової еміграції. В новітні часи реєміграція є досить поширеним явищем у житті населення таких країн, як Іспанія, Португалія, Греція, Туреччина. В історії України реєміграція була особливо частою в західноукраїнських землях наприкінці ХІХ – в першій половині ХХ ст.

Рівні взаємодії культур – термін застосовується в культурології для означення відносин (спілкувань), які складаються між культурами етнічних спільнот (етнічний рівень), між культурами націй (нац. рівень), між культурами цивілізацій (цивілізаційний рівень).

Різноманітність культур – поняття, застосовуване в історії культури і культурології, яке означає прагнення народів зберегти специфіку, властиву кожній етнічній групі, що й дає різноманітність культур, яка зберігається протягом тривалого іст. періоду розвитку.

Русифікація – процес етнічної, нац.-культ. та мовної уніфікації народів в умовах їхньої бездержавності у складі Російської імперії і Радянського Союзу при російській етнополіт. і етнокульт. експансії. **Р.** як вияв асиміляції, денаціоналізації нац.-культ. життя органічно притаманна імперському, а згодом – радянському тоталітарному державному устрою.

Політичною і соц.-екон. основою асиміляційного процесу виступала всезростаюча, і, врешті, доведена до самознищення система, централізація державного управління. Ідеологічним підґрунтям слугу-

вали ідеї всесвітньої місії царизму (“третій Рим”, “обрусіння”, “оселення в країні росіян”, “єдинокровності”, “єдиної вітчизни”), історичним продовженням яких за радянських часів стали теорії “злиття націй”, “нової іст. спільності – радянського народу”, двомовності (яка практично поширювалась лише на неросійські народи і метою якої була “мовна єдність”, тобто мовна уніфікація у формі Р.). Каналами Р. слугували освіта, управління, армія, організовані переселення і масові міграції (“масовий обмін кадрами” спеціалістів і робітників у тому числі), широкомасштабні господарські заходи (цілина, БАМ тощо), тюрми і концтабори. Процес етн., культ., мовної асиміляції за умов єдиної централізованої держави мав цілеспрямований, керований характер.

Рух етнічний – стихійні або скоординовані дії значної частини певного етносу, метою яких є або протидія зовнішньому експансіоністському іноетнічному тиску або консолідація задля реалізації наданих збігом історичних обставин можливостей. Масштабність і дійовість Р.е. значною мірою обумовлюється ступенем розвитку та силою впливу етнічної ідеології на етнічні маси. Отже, етнічному руху, перш ніж він стане соц.-політ. фактом, передують досить тривалий “рух” масової етнічної свідомості. Так, повстання укр. етносу проти польсько-шляхетського поневолення під проводом Б. Хмельницького у середині XVII ст. зовсім не випадково здійснювалося під гаслами захисту та спасіння православної віри. Адже відомо, що після Берестейської унії 1596 р. протягом кількох десятиріч точилася досить гостра ідеологічна боротьба між православними та греко-католицькими письменниками.

Сьогодення людства являє собою епоху масових Р.е.. Світове міжнародне співтовариство з розумінням ставиться до цього феномена, оскільки вбачає в ньому як умову збереження духовно-культ. потенціалу людства, так і водночас сучасний засіб ефективнішої реалізації загальнолюдських цінностей.

– С –

Самовизначення культурно-етнічне – процес, пов’язаний з реалізацією права етносу на культ. автономію, на задоволення культ. потреб та інтересів і на збереження етнокульт. самобутності.

Етнічна культура, завдяки притаманним їй цінностям, нормам та ідеалам, завжди формує у надрах соціуму особливі форми міжособистісного та міжгрупового спілкування, морально-етичні засади духовного

життя. Тому за умови посиленого іноетнічного впливу кожний етнос має пройти шлях самобутньо-культ. самопізнання й самовизначення.

Будь-яка етнічна культура містить у собі не лише певні типи мислення, парадигми життя, але й певні ціннісні орієнтації, що спираються на притаманне конкретному етносу специфічне світосприйняття. Характеризуючись самобутнім змістом цінностей, самосвідомості, менталітету, традицій, вона обирає водночас і самобутній шлях включення до універсального процесу культуротворення.

Самоідентифікація етнічна – процес ототожнення, уподібнення себе особою з певною етнічною групою. Він відбувається як переживання особою укоріненості в цю спільність, як відчуття себе її частиною, переживання своєї відданості їй. **С.е.** має зовнішню і внутрішню спрямованість. Перший напрямок пов'язаний з відповіддю на запитання “Хто я є?”, із з'ясуванням, фіксацією свого місця в системі сусп., соц.-психол., моральних відносин, ставлення до минулого, суч. і майбутнього. Другий змістовний аспект цього явища має внутрішню спрямованість. Він відбиває почуття послідовності, тяглості, належить до єдиної психол. цілісності.

Раціонально-пізнавальний аспект ідентифікації представляє усвідомлення себе членом етнічної спільності, з'ясування свого місця серед етнічних груп, позицій в системі міжетнічних відносин. У цьому когнітивному процесі особою усвідомлюються деякі її власні риси, властивості та якості, які повторюються в людях відповідної групи. Це може бути мова, особливості поведінки, риси способу життя, традиції та звичаї, антропологічний тип, іноді релігійні вірування та інше. Крім того, детермінантою **С.е.** може бути спільність позицій у ставленні до подій минулого, території.

Проблема **С.е.** постає перед особою не тільки і не стільки як пізнавальна, скільки як життєво-практична. Тому і процес етнічної **С.е.** на особистісному рівні протікає не в “чистому” вигляді, не як самостійний, автономний процес, а вкупі з іншими процесами: трудової, громадської, політ. діяльності, спілкування, побутової поведінки тощо. Особа постійно співвідносить свою поведінку, дії з нормами, зразками відповідної етнічної спільноти. Ці норми слугують певними еталонами, критеріями поведінки, саморефлексії.

Почуття етнічної належності в сучас. індустріальних суспільствах виконує компенсаторну функцію. Воно відшкодовує ті втрати у сфері особистісно-психол. комфорту, які створюються в результаті виконання анонімно-казених, формальних соц. ролей, доповнює не-

стачу позитивних людських почуттів. Завдяки цьому почуттю особа перебуває в стані соц. комфорту.

Самосвідомість етнічна – розрізняється за своїми носіями як **С.е.** окремого представника етносу, тобто етнофора, і як **С.е.** етносу в цілому. Індивідуальна **С.е.** як духовне породження являє собою здатність ідентифікувати себе з певним етносом, відокремлюючись водночас від усіх інших етносів, усвідомлювати своє етнічне “я” як неповторне, унікальне явище. **С.е.** вважається у сучасній етнології найвагомішою серед ознак етнічної належності (до яких належать також знання етнічної мови, фольклору, звичаїв, символіки, історії етносу, його літературних, мистецьких пам’яток тощо). **С.е.** може мати досить високий рівень (тверда, непохитна самоідентифікація людини зі своїм етносом), може бути перехідного типу (неупевненість, коливання індивіда у питанні прихильності до свого етносу звичайно, у такому стані опиняються етномаргінали). Нарешті вона може стати “нульовою” внаслідок повної асиміляції (за походженням індивід належить до певного етносу, але не вважає себе його представником). **С.е.** може бути подвійною або навіть потрійною (коли, скажімо, індивід походить від різноетнічного шлюбу, а живе, як і його батьки, у третьому етнічному середовищі).

Світова культура – широке поняття, яке означає сукупність культ. досягнень людства. В загальному плані до **С.к.** відносять як високу худ. культуру різних областей і регіонів, так і “продукцію” масової культури, різні форми побутової культури, форми дозвілля, туризму, спорту, елементи соц. поведінки і організації, моральну, політ. і правову культуру тощо.

Світова скарбниця культури – загальнолюдська культ. спадщина, яка є одним із основних ресурсів саморозвитку людини.

Селективність культури – здатність культури, яка полягає у вибіркового відношенні до переносу цінностей із однієї культури в іншу. **С.к.** може бути спрямованою, свідомою або стихійною, яка проходить в силу об’єктивних умов.

Сепаратизм етнічний – сукупність екон., соц.-політ. та духовно-культ. процесів, змістом яких є набуття певним етносом часткової (на правах автономії) або певної (на правах державності) незалежності. Такі процеси здебільшого зазнають ідеологічного, а нерідко – й воєнно-політ. тиску, але їх об’єктивні наслідки не можуть бути розцінені як однозначно негативні або позитивні. Коли двоє або більше етносів існують як така життєздатна органічна державна цілісність, в

ній створені умови етнічної рівності та взаємоповаги досить повного задоволення етнічних потреб кожним етнофором. Ідеї (а тим більше – практика) **С.е.** є негативно-руйнівними. Коли ж декілька етносів з'єднані переважно механічно, коли досить виразною є система міжетнічною ієрархії, відповідна держава фактично являє собою етнічний конгломерат, де етноси не мають можливостей повноцінного функціонування та нормального розвитку. Тоді ідеї **С.е.** знаходять позитивний відгук і схвальне сприйняття серед більшості представників відповідного етносу. У цьому випадку **С.е.** відіграє щодо конкретного етносу захисно-зберігальну роль.

У сьогоденному світі, коли методи силового тиску у відносинах між народами стають дедалі менш популярними, а етнічні конгломерати – практично недосяжними, **С.е.** сприймається міжнародним співтовариством як нормальне явище.

Серединна культура – культурол. термін, який означає стійку і суперечливу сукупність ціннісних орієнтацій в суспільстві, які обумовлюють єдність і цілісність його духовного життя. Формування такого ядра культури знімає напруженість опозиційних цінностей (національне-антинаціональне, пролетарське-буржуазне, прекрасне – потворне і т.д.), усуває загрозу розколу і радикальної інверсії в динаміці суспільства. В рамках **С.к.** формується стійкий моральний ідеал, прийнятний для широких мас населення на тривалий період часу.

Симбіоз в культурі (грец. symbiosis – співжиття) – в етнокультурології цей термін означає процес, який виникає в процесі взаємодії культур, в якому власні та запозичені елементи і течії залишаються в достатній мірі автономними, дистанційованими відносно один одного, що часто супроводжується взаємною недовірою і конфліктами.

Символіка етнографічна – термін етнографії, соціології і культурології, який слугує для означення комплексу тих елементів і явищ матеріальної і духовної культури в рамках етнічної частини культури етносу, які крім своєї безпосередньої функціональної ролі – задоволення тих або інших потреб своїх носіїв – виконують також етновідрізняючу функцію і є певними відмітками, які означають належність даного індивіду до тієї чи іншої етнічної спільноти і відрізняють його від представників ін.

Символ етнічний – специфічний етнокульт. засіб опосередкування комунікацій у тому чи іншому етнічному утворенні, здатний набувати органічності й багатозначності образу.

Вивченням етнічної специфіки знакових систем займається суміжна дисципліна – етносеміотика. Причому етносеміотичний підхід до культури не вичерпується лише її етномовними функціями. Кожному етносу притаманні індивідуальні відмінності між формою прояву того чи іншого елемента культури і його внутрішнім змістом. Хоча буває, що саме “зовнішній” прояв якогось елемента культури відрізняє один етнос від іншого.

Знакова функція культури, що дуже тісно пов’язана з її пізнавальною і комунікативною функціями, дістала назву сигніфікативної. Дана функція становить чималий інтерес для етнографії, оскільки символи, знаки, значення виконують як правило і етноінтегруючу, і етнодиференціюючу роль, що дозволяє виявити певні відмінності між етносами. Взагалі, різноманітність варіативних та інваріантних ознак символіки у генезі та історії етносів є вражаючою. Символічні поєднання форм, ритмів, чисел, образів характеризуються неповторністю етнічного колориту. Володіння мовою знаків і символів є результатом особливої пізнавальної діяльності, яка поєднується з формуванням в культ. традиціях етносів природознавчих і суспільнознавчих уявлень.

Отже, символіка дозволяє фіксувати зростаючий фонд знань людини про природу і саму себе, а також обсяг уявлень про інші етноси, а порівняно з ними – і про власний. Тому цілком ймовірно, що лише в історії етносів можна якнайповніше прослідкувати потенційні можливості етнічної символіки.

Синтез в культурі – термін в культурології розуміється як пристосування сучас. елементів культури до попереднього соціокульт. надбання і перетворення цього надбання. Синтез відбувається тоді, коли соціокульт. система освоює досягнення інших соціокульт. суспільств у тих сферах культури, які недостатньо розвинуті в ній самій; проте при цьому зберігається висхідне ядро, що дозволяє говорити про її самобутню визначеність, здатність підтримати цілісність, стабільність та рівновагу.

Система культури (грец. systema – ціле, складене із частин, з’єднання) – термін вживається в соц. філософії, соціології, культурології для пояснення стану культури, який проявляється в об’єднанні її елементів, які знаходяться у відносинах і зв’язках один з одним, у певній цілісності, єдності.

Соціалізація етнічна – процес опанування індивідом системи етнокульт. цінностей та норм, які дозволяють йому функціонувати у тому чи іншому етнічному середовищі.

Будучи елементами загальної культури етносу, механізми С.е. виступають найважливішими психологічними умовами збереження етнічної спільноти як цілісного організму. У якому б ракурсі не розглядалася С.е., завжди чітко окреслюються два її аспекти: опанування етнокульт. цінностей та “перерозподіл” їх у систему особистісних установок і орієнтацій. Причому останнє здійснюється не пасивно, а шляхом відтворення попереднього досвіду і надання йому нової визначеності. За такої умови водночас відбувається розвиток особи, прояв її активної позиції, зумовлений поширенням та ускладненням інформаційних зв’язків.

С.е. охоплює практично всі етапи життєвого шляху людини, протягом якого вона опановує етнокульт. цінності, набуваючи нових якісних характеристик. А оскільки в процесі даної соціалізації відбувається входження індивіда до того чи іншого етнокульт. середовища, завжди існує й міра цього входження. Врахування даного моменту має важливе значення, оскільки це пов’язане із ступенем культ. укоріненості людини. Найважливішим інститутом первинної етнічної соціалізації є сім’я.

Спільність (або спільнота) – сукупність людей, об’єднаних тривкими соц. зв’язками й відносинами, які склалися історично і мають ряд загальних ознак (рис), що надають їм неповторної своєрідності.

У суспільнознавчій літературі прийнято характеризувати основні види людських спільнот (об’єднань) як випадкові, тимчасові, тривкі, компактні та дисперсні. Тривкі форми спільнот об’єднують людей протягом не тільки всього життя, але й багатьох поколінь – такі спільноти мають назву багатопокілінних або нащадкових. Об’єднання можуть охоплювати людей як на величезній, так і на малій території, а також бути екстериторіальними. Спільноти можуть бути більш щільними, компактними, а також більш дисперсними, тобто можуть існувати разом як певна цілісність або можуть бути розсіяними серед інших людей.

За кількісною характеристикою спільноти можна поділити на малочисельні та багаточисельні. До перших належать малі людські групи (сім’я, первинний трудовий або інший колектив тощо), до других – великі людські групи (етноси, етнічні групи, діаспори, національні або етнічні меншини, соц. класи, соціально-професійні групи, великі трудові або поселенські колективи тощо).

Спільність етнічна – культурне утворення, яке склалося історично і усвідомлює себе як окреме ціле. Перетинаючись з соц. спільно-

тами, **С.е.** постають як “синтетичні” етносоц. утворення – племена, народності, нації, а також метаєтнополітичні спільності. **С.е.** відрізняються від етногр. (етногр. груп, іст.-етногр. областей тощо) наявністю самосвідомості. Так, іст.-етногр. область є, як і етнос, культурною спільністю, але на відміну від етносу вона не усвідомлюється людьми, що її складають. **С.е.** характеризуються значною стійкістю. Так, деякі з етносів існують вже протягом кількох тисячоліть. Разом з тим, **С.е.** є динамічним явищем, що постійно революціонізує, пристосовуючись до нових соц. обставин. Зміни параметрів **С.е.** – етнічні та етнокультурні процеси – являють собою специфічну реакцію на зміну соціального середовища і є необхідною умовою їх виживання.

Спільність метаєтнічна – утворення, що містить кілька етнічних спільностей, сукупність етнічних властивостей якої за інтенсивністю менша, ніж кожної із її складових етносів. **С.м.** найбільш адекватно виявляє факт єдності етносів, оскільки саме вона проявляє двоєдину сутність, а саме: 1) підкреслює сукупність етносів; 2) відтіняє динамічність стану цього міжетнічного єднання, яке може посилювати інтенсивність своїх етнічних властивостей, а може й послаблювати. Залежно від цього змінюватиметься характер етнічної самосвідомості людей та її ієрархічність. Це зумовлено, зокрема, тим, що і метаєтнічна спільність є частиною ієрархічної етнічної структури, котра складається з таких елементів: 1) мікроетнічних одиниць (людина – етнофор, родина, консорція); 2) субетнічних утворень – основних складових етносу; 3) основних етнічних підрозділів – етносів; 4) метаєтнічних спільностей; 5) суперетнічних утворень.

Кожному ієрархічному ряду етнічної структури відповідає свій тип етнічної самосвідомості. Це означає, що одна й та сама людина може одночасно бути причетною до різних рівнів етнічної спільності, як і до різних типів етнічної самосвідомості; вона може усвідомлювати себе і етнофором (мікроетнічна спільність), і подолянином (субетнос), і українцем (основний етнічний підрозділ), слов’янином (метаєтнічна спільність), і християнином чи європейцем (суперетнічна спільність).

Спільнота історична – “єдиний радянський народ” – умопоглядний конструкт, що склався в радянському суспільствознавстві внаслідок намагання науково обґрунтувати ідеологічне замовлення партійного керівництва СРСР у галузі етнонац. політики. Замість об’єктивних досліджень реальних явищ у міжетнічних відносинах та території Радянського Союзу, аналізу дійсних соц.-екон. і духовних процесів, складних і суперечливих за своєю суттю, радянське народоз-

навство змушене було формувати міф про безперервний і безконфліктний “розквіт і зближення радянських націй”, про їхнє остаточне злиття у єдину політ. спільноту – єдиний радянський народ. Втілення концепції “розквіт і зближення радянських націй на основі взаємозбагачення їх культур” на практиці зводилось до фактичної денационалізації і русифікації цих націй, що здійснювалися під гаслами інтернаціоналізації.

Статус особи етнічний – становище особи або групи у системі міжетнічних відносин даного суспільства. Проявляється через об’єктивні та суб’єктивні показники. Об’єктивні є різновидом показників соц. статусу: рівень доходів, освіта, поширеність певних професій, заангажованість у структурі управління. Суб’єктивні узагальнено проявляються через феномени сусп. свідомості: авторитет, престиж та інші оціночні явища, а також через самооцінку етнічної групи. Суб’єктивний аспект етнічного статусу існує у формі соц. почуттів – позитивних (гордість, солідарність, патріотизм тощо) і негативних (ущемлення, розчарованість, нігілізм тощо).

Таким чином, в сусп. свідомості існує певне ранжування етнічних груп. Воно може бути розмитим, але може набирати характеру досить жорсткої, помітно окресленої ієрархічної шкали. **С.е.** групи автоматично переноситься на її представників. **С.е.** особи проявляється в процесі етнічних контактів. Груповий **С.е.** в індивідуальному громадському контакті діє так, що особисті якості контактуючих відступають на задній план, а на перше місце висувається етнічна належність.

Становлення загальнолюдської культури – термін вживається в історії культури і культурології для означення глобальної тенденції в розвитку сучас. культури; в ній прослідковується взаємозв’язані особливості загальнолюдської культури і розвиток нац. культур через їх взаємодію і взаємозбагачення.

Стереотип етнічний – схематизований, спрощений, емоційно забарвлений образ певної етнічної спільноти, який поширюється як типовий на кожного її представника. Незважаючи на те, що такий образ має досить поверховий характер і фіксує в собі іноді несуттєві риси етносу чи етнічної групи, він надзвичайно стійкий, консервативний і важко піддається найменшим змінам під впливом раціональної інформації. Неточність і помилковість **С.е.** (як одного з найпоширеніших різновидів соц. стереотипу) є однією з найсуттєвіших його характеристик. У структурі такого психічного утворення, яким є **С.е.**, як правило, ставлення домінує над знанням.

Стереотипні оцінки, поняття, образи, закріплені у сусп. свідомості, відображають загальні якості, риси етнічних спільнот. Щоправда, в цих образах подекуди бувають змінені пропорції суттєвого і несуттєвого, об'єктивного і суб'єктивного. Це саме стосується і етнічних автостереотипів (образних уявлень про власний етнос). Прямі міжетнічні контакти розмивають етнічні **С.е.**, проте цей процес не є простим та однозначним і відбувається лише за умов відсутності негативних соц. установок тощо. У деяких ситуаціях **С.е.** стають психол. фактором міжетнічної напруженості, конфліктів.

Стиль життя етносу – одна з характеристик способу життя етносуб'єкта (етнічної групи або особи), яка фіксує стійко відтворювані риси, манери, звички, смаки, схильності в його соц. поведінці та системі життєустрою. В ньому відбито певну міру свободи етносуб'єкта у виборі змісту і форм поведінки. **С.ж.е.** знаходить прояв в особливостях організації прийомів і навичок трудової поведінки, у виборі кола спілкування, в характерних способах самовираження як в громадському, так і в приватному житті, у специфіці споживання товарів та послуг, в організації безпосереднього соц. та культ. середовища та ін. Наявність у етносуб'єкта свого особливого стилю життя обумовлена тим, що він має певну автономію в системі сусп. відносин, а також йому притаманні особливості психічного складу, культури, історичного шляху. В стилі життя етносу відбиваються загальнолюдські цінності та норми того суспільства, частиною якого є даний етносуб'єкт.

Стратифікація етнічна (від лат. stratum – шар, прошарок, верства) – позиція, яку посідає та чи інша етнічна спільнота в соц.-екон. ієрархії конкретного суспільства. Етнічна стратифікація визначається прибутками, рівнем соц. самопочуття й певною мірою – етнічним походженням. Однією з основних ознак наявності стратифікації у суспільстві є нерівноправність становища етнічних спільнот.

Структура суспільства етнічна – стійкі і упорядковані зв'язки між етнічними спільнотами (народ, нація, етнічна група) та іншими структурними елементами суспільства (класи, професійні групи тощо) або з суспільством в цілому, а також всередині етнічних спільнотей. Вони обумовлюються соц.-екон. природою суспільства, відносинами класів і інших соц. груп, системою розподілу праці, що історично склалася. **С.с.е.** є складовою соц. структури суспільства. **С.с.е.** – досить стійка, але разом з тим вона може змінюватись під впливом соц., екон. та політ. факторів.

Субетнос – етнічна одиниця в структурі етносу, що посідає проміжне становище між мікроетнічною одиницею (людиною, родиною, консорцією – носієм етнічності) та етносом, існування якої пов'язано з усвідомленням групових особливостей тих або інших компонентів культури.

Субетнічні утворення формуються на базі конвіксій – достатньо усталених груп людей, позначених єдністю побуту та родинними зв'язками, котрі, у свою чергу, виростають з консорцій – недостатньо ще стійких утворень, але об'єднаних однією історичною долею. До числа консорцій (буквально об'єднаних долею) можна віднести дружини, банди, армії, гуртки, секти, ватаги, ехи. Усталені консорції перетворюються на конвіксії (напр. чумацтво, козацтво та ін.), а уцілілі конвіксії – на субетноси (черкаси, севрюки, козаки, русини).

С. є головною етноутворюючою одиницею, призначення якої – підтримувати шляхом внутрієтнічного неантагоністичного суперництва етнічну цілісність, особливо необхідну на такій стадії етногенезу, як зародження етносу. Існує закономірність: спрощення етнічної структури до одного **С.** призводить до деградації етносу або ж до його руйнації. У той же час надмірне ускладнення етнічної структури веде до певної сепарації частини **С.** та етнографічних груп. Прикладом останнього процесу можуть бути черкаси і севрюки, які розчинилися в укр. етносі в XVI – XVII ст.

Субкультура (нім. subkultur; лат. sub – нижче; під + нім. Kultur – культура; англ. subculture) – культура груп, об'єднаних в межах більш крупного культ. утворення; трансформована професійним мисленням система цінностей традиційної культури, яка набула своєрідного забарвлення. **С.** виникає як позитивна або негативна реакція на панівну в суспільстві культуру і соц. культуру серед різних соц. прошарків і вікових груп, є світоглядною диференціацією всередині молодіжного руху. В цілому сучас. **С.** є специфічним способом диференціації розвинутих нац. і регіональних культур, в яких поряд з основою, класичною тенденцією існує ряд своєрідних культ. утворень, які за формою та змістом відрізняються від провідної культ. традиції, але у той самий час є прямим генетичним породженням останньої. **С.** може мати місце в усіх сферах життєдіяльності людей: господарській, політ., естетичній, соц. Соц. базою формування **С.** можуть бути вікові групи, соц. прошарки, великі неформальні об'єднання. Розрізняють офіційні і неофіційні **С.** Важливим елементом **С.** сучасності є рок-культура.

Суверенітет – 1) політична незалежність і самостійність держав у внутрішній та зовнішньополітичній діяльності, що не допускає втручання інших держав. Державний С. мають країни незалежно від площі їхньої території, кількості населення, сусп. ладу. С. держави охороняється її законами і насамперед основним законом – Конституцією; 2) приналежність влади народу, нації (народний С., нац. С.), здійснення державної влади через народних представників або безпосередньо шляхом референдуму; 3) здійснення етнічною спільністю, етнічною меншістю, етнічною групою своїх прав та свобод у відповідності з Конституцією і законами держави, пов'язаних з участю в державному управлінні через своїх представників або безпосередньо шляхом референдуму.

– Т –

Теорія “двох культур” – ленінська теорія, яка стверджує наявність двох культур в кожній нац. культурі. У відповідності з цією теорією не існує ніякої нац. культури, бо нац. специфіка є штучне, класово-корисливе утворення пануючих класів з метою підриву інтернац. єдності експлуатованих трудящих, їх обману, дальшого закабалення і т.д. Отже, немає ніякої єдності культури. Наочним результатом практичного застосування цієї руйнівної теорії стало виникнення, з одного боку, відчуженої від нац. культ. і сусп. життя культури “рос. зарубіжжя”; з іншого – багатонац. соц. “радянської літератури”.

Територія етнічна – термін відображає уявлення, за яким кожен народ, як правило, проживає в межах більш або менш окресленого ареалу, з яким він тісно зв'язаний історично, економічно, психологічно, а за сприятливих обставин і державно-політично. Це уявлення відповідає певній тенденції (хоча вона не завжди в історії реалізується повною мірою), бо територіальні зв'язки є фундаментальними для всіх без винятку типів етнічних спільностей.

В основі самого виникнення етнічної спільності лежить компактне розселення людей, що складають її. Лише воно створює можливості для них спілкуватись між собою, виробляючи під час цього спілкування єдину мову, спільно здійснюючи необхідні для виживання та розвитку дії екон. та військового характеру, входити в родинні та інші соціальні відносини між собою, формуючи тим самими структуру суспільства та поступово потім її ускладнюючи, впливати один на одного в процесі накопичення інформації, створення культ. цінностей та вироблення світоглядних систем (реліг. та ін.) тощо.

У старих націй територіальний аспект етносу набуває нового, найважливішого значення. Характерною рисою нац. самосвідомості стає прагнення до політ. об'єднання заселеної нацією території, до організації її в єдину суверенну державу.

Товариства національно-культурні – громадські організації, що створюються і діють для задоволення культ., соц. потреб представників етнічних спільнот – як домінуючого у державі етносу, так і етнічних меншин. Створення і діяльність товариств (нац.-культ. безпосередньо) пов'язані зі становленням громадянського суспільства, з розвитком різноманітних форм громадської самодіяльності, захищеної від прямого втручання і регламентації з боку органів державної влади.

Т.н.-к. ставлять собі за мету: сприяти відродженню самобутніх культур своїх етнічних груп, добиватися врахування своїх державних інтересів у державній політиці, державних дотацій на розвиток етнічних культур.

Толерантність етнічна – терпимість до будь-яких проявів іноетнічного менталітету (у поведінці, способі життя, характері, висловлюваннях тощо). **Т.е.** є предметом вивчення етносоціології і етнопсихології. Відповідно існує два взаємодоповнюючих підходи до вивчення толерантності у міжетнічних стосунках: соц. і психол.

Результати емпіричних досліджень і теоретичних узагальнень у вивченні **Т.е.** мають практичне значення і можуть бути використані у педагогічній практиці, в основному процесі для формування навиків шанобливого, терплячого, тобто толерантного ставлення до представників будь-яких іноетнічних спільнот.

Тоталітаризм – 1) одна з форм авторитарної держави ХХ ст. Характерними рисами є повний (тотальний) контроль над всіма сферами життя суспільства, заборона демократичних інститутів та організацій, ліквідація конституційних прав та свобод, репресії проти прогресивних сил, мілітаризація сусп. життя. Крайня форма тоталітаризму – фашистські режими; 2) напрям політ. думки, який виправдовує встановлення тоталітарних режимів.

Традиції етнічні – елементи соц. та культ. спадщини етносу, що передаються від покоління до покоління і зберігаються у свідомості та у складі життя даного етносу протягом тривалого часу. Вони охоплюють певні сусп. настанови, норми поведінки, ідеї, звичаї, ритуали та ін., всі сфери соц. та приватного життя етносуб'єктів, суттєво впливаючи на всю систему життєдіяльності етносу. **Т.** забезпечують наступність у розвитку матеріальної та духовної культури етносу, сприяють

збереженню зв'язку поколінь. **Т.** можуть стати гальмом розвитку, коли перестають відповідати новим умовам, і в такому випадку вони повинні витіснятися іншими як на основі спонтанної дії інноваційних соціальних механізмів, так і цілеспрямованих, планомірних дій етносуб'єкта. Процес оновлення **Т.** є незмінним компонентом в механізмі оновлення життя.

Традиційна культура – культура, яка має безавторське походження, сприймається як споконвіку існуюча і передається шляхом усної і невербальної комунікації; зміни в **Т.к.** відбуваються повільно, поступово і не фіксуються етнічною колективною свідомістю. Термін широко використовується в етнографії.

Транскультура (лат.trans – крізь, через) – так в культурології називають якісно нову культуру, яка виникає в процесі діалогу культур, оскільки становить собою не просто арифметичну суму культур, а органічну єдність їх.

Транскультурація (лат. trans – крізь, через) – поняття, яке розробляється в суч. культурології. **Т.** проявляється тоді, коли певна етнокультурна спільнота, в силу добровільної міграції або насильницького переселення, переміщення в інший, іноді дуже віддалений район проживання, де повністю відсутнє інокульт. середовище або воно представлено дуже незначно. **Т.** можна вважати заселення і освоєння білими колоністами земель Північної Америки або Австралії, де племена аборигенів, не дивлячись на відчайдушний військовий і духовний опір, не змогли помітно вплинути на культуру завойовників. До **Т.** почасти можна віднести і насильницьке переселення народів СРСР.

Трансляція культурного досвіду (лат. translation – передача, перенесення) – передача культ. досвіду від одного народу до іншого, від одного покоління до іншого, від однієї країни до іншої за допомогою різних засобів вербального і невербального характеру, засобів масової інформації (преса, кіно, радіо, телебачення, голографія і т.д.).

Трансляція культури (лат. translation – передача, перенесення) – термін вживається в культурології, означаючи процес передачі культ. цінностей від центру до периферії і навпаки, а також між центрами і т.д.

Трансформація культури (пізньолат. transformation – перетворення) – термін, який застосовується в культурології для характеристики змін, перетворень в культурі. **Т.к.** має місце в тому випадку, якщо новий стан виникає в результаті попереднього стану під впливом процесів оновлення, які відбуваються в даному суспільстві. Нові

елементи вводяться через переосмислення іст. спадщини або надання нового смислу звичним традиціям, а також через запозичення ззовні. Проте запозичені елементи піддаються якісним змінам, які створюють досить цілісний органічний синтез. Проявами трансформації звичайно стає реформація реліг. або формування нац. культури.

– У –

Українізація – комплекс заходів, здійснених на Україні у 20–30-х рр. ХХ ст. у галузі нац. політики, спрямований на залучення кадрів корінної національності до управління державою та участі в громадському житті, переважного використання укр. мови в сфері освіти, культури, науки, а також поширення меж її застосування. Ці дії відбувалися в Україні в рамках загальної для СРСР політики “коренізації”. Ця політика була зумовлена наміром компартії досягти стабілізації становища в нац. республіках політичним шляхом. Необхідною умовою для цього було урахування нац. особливостей та інтересів неросійських народів. Перші кроки в цьому напрямі робились ще у роки громадянської війни, але офіційне проголошення цього курсу відбулося на XII з’їзді РКП(б) у квітні 1923 р. Для проведення “українізації” рішеннями ВУЦВК та РНК УРСР була створена відповідна законодавча база.

Поруч з політикою “українізації” здійснювалась державна політика щодо представників інших етнічних груп, що мешкали на території України. Вона була покликана забезпечити їм сприятливі умови не тільки для культурної, але й для політичної активності.

Універсалізм культури – в культурології і філософії культури світоглядна установка на зближення культур, їх синтезу. Представники цієї концепції, не дивлячись на множинність культур, вважають, що існує єдина лінія, єдина магістраль загальнолюдської культури. Універсалізм тісно пов’язаний з формуванням іст. мислення.

Універсалії культурні (лат. *universalis* – загальний) – основоположні значення, риси, закони, категорії, способи осмислення світу, загальні для всіх нац. культур світу (напр., парні категорії типу “верх-низ”, “чоловіче-жіноче” в культурі кам’яного віку, синергетизм – спосіб осмислення світу в сучас. культурі). В системі **У.к.** фіксуються властиві даній культурі найзагальніші уявлення про місце людини в світі, її діяльності і т.д. **У.к.** обумовлені загальною логікою культ. норм і принципів людини, бо пройшли довгий шлях визнання і закріплення. Це дозволяє розуміти культуру, мистецтво і життя далеких предків, сучасників, зразки інших нац. стилів, систем і традицій. Разом з

тим, **У.к.** як широкому явищу незводимі до раз і назавжди заданому означенню специфічних аспектів культури, її норм і цінностей.

Уніфікація культур (лат. unus один +...фікація) – приведення культур до єдиної системи, форми, одноманітності. Культурологи вважають, що процес **У.к.** може звести наук. і соц. особливості до рівня фольклору, до трансформації культури в товар споживання, який обмінюється на широкому ринку, де усі цінності, підсумовуючись, взаємно анулюються і де замість поняття “діалог культур” виникає ситуація “обмін продуктами культури”.

Уніфікація культурного життя – політика в тоталітарних державах (гітлерівська Німеччина, СРСР та ін.) відносно нац. культури. Приведення культури до єдиної системи, форми, одноманітності досягалось вилученням і замовчуванням небажаних елементів культ. спадщини або нових напрямів, проголошенням декількох класичних, або ж нових офіційно визнаних напрямів “академічними”, їх всебічної державної підтримки через систему офіційних творчих союзів, почесних звань, премій, привілеїв і т.д.

Організаційним втіленням такої політики стало встановлення жорсткого бюрократичного контролю над усією творчою і наук. діяльністю. Централізація і об’єднання творчих союзів і наук. організацій використовується як засіб підкорення їх роботи партійному керівництву.

Упередження етнічне – соц.-психол. установка негативного характеру щодо інших етносів і конкретних представників цих етносів. Має характер стереотипу і перешкоджає адекватному сприйняттю певних етнічних спільнот і осіб.

У.е. формується у конкретному соц.-іст. середовищі у масовій свідомості на рівні емоційно-образового сприйняття і важко піддається трансформації під впливом об’єктивної раціональної інформації. **У.е.** може і не виявлятися у реальній поведінці особи, якій притаманні навички культури міжнац. і загалом людського спілкування, проте за певних обставин, у конфліктних ситуаціях, **упередження етнічне** може стати умовою і чинниками агресивності у висловах і діях особи чи групи людей.

Установка етнічна – стан прихильності людини до сприйняття тих або інших явищ етнічного життя та міжетнічних відносин і її готовності діяти відповідним чином у ситуації, що складається. **У.е.** є різновидом установки соц. Вона фокусує в собі переконання, погляди і думки людини щодо історії та сучас. життя етнічної спільноти, її

взаємодії з представниками інших етнічних формувань. В сучас. умовах зусилля фахівців все більше спрямовуються на виявлення механізмів гармонізації міжетнічних відносин, дослідження співвідносної ролі об'єктивних соц. змін, які власне спричиняють зміни етнічної установки і виховного впливу на особистість.

– Ф –

Форумність культур – поняття, яке вживається в філософії культури для означення ідеї рівноправності культур, визнання їх власної гідності і суверенності.

– Х –

Характер ринку праці сегментований – явище, характерне для поліетнічних країн. Згідно з соціологічною концепцією, ринок праці у поліетнічних суспільствах складається з двох секторів, або сегментів – первинного й вторинного, які заповнюються робочою силою у відповідності з її професійно-кваліфікаційним рівнем. При цьому первинний сектор заповнюється висококваліфікованою робочою силою (спеціалісти з вищою освітою, управлінський апарат, представники науки, художня інтелігенція тощо), а вторинний – малокваліфікованою, що відбивається на оплаті. Порівняння цих двох секторів у США, Канаді, Німеччині, інших поліетнічних країнах засвідчує, що у первинному секторі (сегменті) представництво вихідців з домінуючої етнічної групи населення перевищує представництво етнічних меншин чи іммігрантських спільнот. І, навпаки, у вторинному секторі сконцентровані вихідці з інших країн.

Р.п.с. є своєрідним регулятором відносин між більшістю та меншістю, він виступає тим засобом соц. контролю у взаємодії двох партнерів, до якого прагнуть конкурентні сторони. Контроль, в силу володіння владою, перебуває у руках домінантної групи. Загострення конфлікту має місце тоді, коли етнічні меншини та іммігрантські групи, які в основному перебувають у вторинному секторі, не вважають за можливе миритися з існуючим становищем і у різних формах (протест, страйк і т.д.) заявляють про бажання поліпшити його.

Християнська культура – один із способів організації суспільства, в основі якого лежить християнський світогляд. **Х.к.** почала розповсюджуватися в І ст.н.е.

Художні взаємодії – різноманітні впливи одних худ. явищ на інші, взаємозв'язки між елементами мистецтва, різні форми культ. діалогу всередині мистецтва однієї або різних епох.

– Ц –

Цивілізаційний рівень взаємодії культур – термін вживається в культурології для означення одного із рівнів взаємодії культур – між цивілізаціями. Культура цивілізацій, на перший погляд досить замкнута, насправді взаємодіяла з культурами ін. цивілізацій, тобто проходив обмін, взаємозбагачення і т.д. на глобальному рівні, завдяки чому в минулому досягалися найбільш істотні результати в обміні духовними, худ. і наук. досягненнями. Цей процес відбувався досить суперечливо: конфлікти змінювались мирним і плідотворним співіснуванням. Збагачення культур відбувалося внаслідок взаємодії перш за все цивілізацій мусульманського Сходу, Європи, Індії, Китаю, що сприяло становленню єдиної світової культури.

Цивілізація локальна – регіон світу, в якому розвиток суспільства і культури відбувається в особливому, відмінному від інших регіонів напрямку, на базі власних культ. норм і цінностей, особливо світогляду, звично пов'язаного з панівною релігією.

Цивілізація світова – результат екон., політ. і культ. інтеграції країн та локальних цивілізацій світу в XVII–XX ст. на основі норм і цінностей західноєвропейської цивілізації. Термін **Ц.с.** використовується в суч. гуманістиці для характеристики розвитку суспільства від локальних його форм до “всесвітніх” через розв'язання глобальних проблем, які загрожують існуванню людства.

Цивілізація традиційна – поняття, яке означає суспільства, для яких характерна висока ступінь залежності від природних умов побуту, від геогр. середовища, в якому розвивається соціум, а також жорсткий зв'язок індивіда зі своєю соц. групою, будь то сільська або міська община, етнос або стан, обумовлені рівнем екон. і соц. розвитку. Групова структура суспільства і місце в ній людини визначають межі її життєвих можливостей; норми групової культури потужно впливають на її мотиви, цінності, орієнтації. Таким принципом є відтворення, збереження біологічних і соц. умов життя, вірність сакральній традиції, яка пронизує усі сфери сусп. та індивідуального буття.

Цивіліологія – науковий напрям, що формується. Його прихильники вважають, що завданням цього напрямку є дослідження гене-

зи, розвитку і загибелі цивілізації, проблеми цивілізаційного типу розвитку людства, взаємовідносин цивілізацій і культури і т.д.

Цикл (грец. *kuklos* – круг) – узагальнене уявлення про універсальну форму внутрішньої динаміки макросоціокультурного об'єкта (етнос, суспільство, цивілізація) в період його існування – від виникнення до розпаду. Це поняття – результат осмислення закономірностей іст. процесів, особливо тих, що мають схожі характеристики в різні часові періоди.

Цінності етнічні – різновидність форм соц. цінностей, що утворюється культурою певного етносу і є продуктом його свідомості. Кожен етнос має специфічний, властивий йому набір та ієрархію соц. цінностей, що в цілому й надає останнім етнічних особливостей. Ця система цінностей виступає найвищим (фундаментальним) рівнем соц. регуляції. Саме в ній зафіксовані критерії соціально цінного, визнаного даним етнічним формуванням, на ґрунті котрих й розгортаються конкретні і спеціалізовані системи нормативного контролю, відповідні соц. інститути і власне цілеспрямовані індивідуальні чи колективні дії людей. Засвоєння критеріїв системи цінностей етнічних на рівні структури особистості становить основу формування етнічної свідомості людей. Виконуючи роль соціально-нормативного регулятора сусп. життя і поведінки людей, **Ц.е.** забезпечують цілісність етнічного формування, оскільки власне в них втілена особлива значущість певних матеріальних і духовних благ для існування та розвитку етнічної спільноти. Власне нормативна функція цінностей робить їх спеціальним предметом соціологічних досліджень в галузі вивчення культури, соц. інститутів та особистості. Дослідження **Ц.е.** набувають особливої ваги в країнах колишнього СРСР. Внаслідок досить тривалого існування народів республік СРСР на засадах “етнікосів” навколо більш впливового ядра російського етносу, цілеспрямованої політики русифікації (етноциду), що здійснювалася відверто (царизмом) чи приховано (компартією), було фактично знівельовано не тільки самобутність цих народів, а й притаманні цим етнічним спільнотам природні нормативно-ціннісні системи.

– III –

Шовінізм (від прізвища солдата фр. армії Шовіна (*Chowin*) – фанатичного прихильника завойовницьких походів Наполеона Бонапарта) – ідеологічна форма виправдання права панування одних етносів над іншими етнічними спільнотами і групами за допомогою

антинаукових тверджень про винятковість і месіанське призначення окремих рас і народів, необхідність поширення “вищої” культури то-що. **III.** неодмінно з’являється тоді, коли в даній поліетнічній державі один із етносів досягає привілейованого становища й намагаються будь-що зберегти та закріпити свої панівні позиції або коли має місце поневолення і гноблення великими і сильними націями менш розвинутих народів залежних країн.

ТЕЗАУРУС

—А—

Аборигени	7
Абстрактне мистецтво	7
Автаркія	7
Автономія етнічна	7
Адаптація етнічна	7
Адаптація культурна	7
Акультурація	7
Актуальна культура	8
Актуальність	8
Альтернативні культури	8
Американоцентризм	8
Аморфність культури	8
Анклав етнічний	8
Аномалія в розвитку культури	9
Антагонізм етнічний	9
Антиномії культури	9
Антисемітизм	9
Антропологія	9
Апартеїд	9
Ареал етнічний	10
Ареал культурний	10
Ареал поширення культури	10
Архетипи етнічні	10
Асиміляторство	10
Асиміляція культурна	10
Асиміляція соціальна	10
Асиміляція етнічна	11
Афроцентризм	11

–Б–

Багатокультурність	11
Балканістика	11
Балтістика	12
Бар'єр культурний	12
Батьківщина етнічна	12
Біженець	12
Бізнес етнічний	12
Білінгвізм (двомовність)	12-13
Бінарність російської культури	13
Буферність культури	13

–В–

Вандалізм	13
Вестернізація	13
Взаємодія міжетнічна	13-14
Відносини міжетнічні	14
Відродження етнічне	14
Відродження національної культури	14
Виховання культурологічне	14
Відтворення культурне	14
Вітчизна	14-15

–Г–

Генетичний аспект культури	15
Геноцид	15
Географія культури	15
Германістика	15
Гетто етнічне	15-16
Голосування етнічне	16
Гомогенна політична культура	16
Господарювання етнічне	16-17
Градація в культурі	17
Група етнічна	17
Група етнографічна	17
Група етноконфесійна	17-18
Група етнолінгвістична	18

–Д–

Девальвація культури	18
Девіантний	18
Деградація культури	18

Деетнізація	18-19
Деїдеологізація культури	19
Демографія етнічна	19
Денаціоналізація	19
Депортація	19
Держава поліетнічна	19-20
Дискримінація етнічна	20
Дивергенція	20
Дивергенція культур	20
Диверсифікація культури	20
Диференціація культури	20
Дифузія	21
Дифузія культурна	21
Дифузійонізм	21
Діалектика культури	21
Діалог культур	21
Діалогова культура	21
Діаспора	21
Діаспора українська	21-22
Діахронність	22
Діахронічний підхід до аналізу культури	22
Домінуюча культура	22
Дослідження етносоціологічні	22
Дуалізм культури	22
Духовні референти нації	22
–Е–	
Еволюціоналізм	22-23
Еволюція загальна (універсальна)	23
Еволюція культурна	23
Егалітаризм в культурології	23
Езотерична культура	23
Екзогамія	23-24
Екзоетнічність	24
Експектації етнічні	24
Екстремізм етнічний	24
Еліта культурна	24
Елітарна культура	24
Елітарне мистецтво	24
Еміграція	25

Емпірична парадигма культури	25
Ендогамія	25
Ендогенність культури	25
Етнізація	25-26
Етнікос	26
Етнічна акультурація	26
Етнічна асиміляція	27
Етнічний автостереотип	27
Етнічні атрибути	27
Етнічність	27-28
Етнічність символічна	28
Етногенез	28
Етнічна група	28
Етнічна дисперсія	28-29
Етнічна ідентифікація	29
Етнічна культура	29
Етнічна пам'ять	29
Етнічний рівень взаємодії культур	29-30
Етнічне самоутвердження	30
Етногенез	30
Етногеографія	30-31
Етнографічний підхід до дослідження культури	31
Етнографія	31
Етнодисперсні групи	31
Етноклас	31
Етноконфесія	31-32
Етнократія	32
Етнокультурна дистанція	32
Етнолінгвістика	32-33
Етнологія	33
Етнометодологія	33
Етнопедагогіка	33-34
Етнополітика	34
Етнополітичний менеджмент	34
Етнополітичний організм	34
Етнопсихологія	34
Етнопсихологічна дистанція	34-35
Етнос, етнічна спільнота	35
Етносеміотика	35

Етносоціологія	35
Етноспецифічні риси культури	35-36
Етнотип	36
Етнофор	36
Етноцентризм	36
Етноцид	36-37
–Є–	
Євразійство	37
Європеїзація	37
Європоцентризм	37
–З–	
Запозичення культури	37
Закони розвитку культури	37
Замкнена культура	37
Застій культурний	38
Зв'язки культурні	38
Зрілість культури	38
–І–	
Ідентифікація	38
Ідентифікація культури	38
Ідентифікація етнічна	38
Ідеологія етнічна	38-39
Ідеологія національна	39
Ієрархія культур	39
Ізоляція культури	39
Імідж культури	39
Імміграція	39-40
Інкультурація	40
Інновації культурні	40
Інституалізація культури	40
Інтегративна і дезінтегративна функція культури	40
Інтеграція	40
Інтеграція культурна	40-41
Інтеграція міжетнічна	41
Інтенсивність культурного життя	41
Інтерналізація	41-42
Інтернаціоналізація	42
Інтернаціоналізм	42
Історія етнічна	42-43

Картина світу етнічна	43
Категорія етнічна	43-44
Квота імміграційна	44
Код культури	44
Колоніалізм внутрішній	44
Колонізація	44
Комунікативна функція культури	44
Компаративізм	44-45
Компаративний підхід до аналізу культури	45
Компетентність етнокультурна	45
Конвергенція	45
Конвергенція культури	45
Конгломеративна культура	46
Конкретна культура	46
Консервативна культура	46
Консолідація етнічна	46
Контакт культурний	46-47
Контакти культурні	47
Контркультура	47
Конфедерація	47
Конфесійна субкультура	47
Конфігурація культурна	48
Конфлікт етнічний	48-50
Концепція культурного плюралізму	50
Кордони етнічні	50
Космополітизм	50-51
Крайова культура	51
Криза культури	51
Ксенофобія	51
Культура анклава	51-52
Культура аутентична	52
Культура держави	52
Культура етнічна	52-53
Культура земляцтва	53
Культура історична	53
Культура міжетнічного спілкування	53-54
Культура народу	54
Культура традиційна	54

Культура української еміграції	54
Культури альтернативні	54
Культурна акумуляція	54
Культурна гомогенність	54-55
Культурна ідентифікація	55
Культурна різноманітність	55
Культурний застій	55
Культурні відмінності	55
Культурний контакт	55
Культурно-національна автономія	55
Культурно-політична дезінтеграція	55-56
Культурного поділу праці теорія	56
–Л–	
Локальні типи культур	56
–М–	
Маргінал	56
Маргінальна культура	56
Маргінальна особа	57
Маргінальність	57
Масова комунікація	57
Масова культура	57
Міжнаціональна культура	57-58
Менталітет, ментальність	58
Менталітет української культури	58
Меншина етнічна	58
Меншина національна	58-59
Міграція	59
Мігрант	59
Міксація етногенетична	60
Місцегенація	59-60
Мобілізація етнічна	60
Мобільність етнічна	60
Мова етнічна	60
Мови культури	60
Мова рідна	60-61
Мова культури	61
Мови світу	61
Моноцентризм	61

Мораль етнічна	61-62
Мусульманська культура	62

-Н-

Народ	62
Народи корінні	63
Народна культура	63
Народність	63-64
Населення прихідне	64
Нацизм	64
Націоналізм	64-65
Нація	65
Національна ідея	65-66
Національна культура	66
Національне і загальнолюдське в культурі	66
Національна самосвідомість	66
Національний рівень взаємодії культур	66
Національні інтереси	67
Національно-культурна спільність	67
Національно-культурний менталітет (ментальність)	67
Нація	67
Негативна конвергенція	67
Негритюд	67-68
Незалежність культурна	68
Незатребуваність етнокультурної компетентності особи	68

-О-

Області (регіони) історико-етнографічні	68-69
Обмін культурний	69
Одержавлення культури	69
Організації етнічні	69
Організм етносоціальний (ЕСО)	69-70
Осьові народи	70

-П-

Панамериканізм	70
Панарабізм	71
Панафриканізм	71
Пангерманізм	71
Паніранізм	71
Панісламізм	71
Панславізм	71

Пантюркізм	71
Парадигма інтеграційного розвитку міжетнічних стосунків	71-72
Парціація етнічна	72
Патріотизм	72
Переміщені особи	72-73
Плем'я	73
Плюралізм в культурі	73-74
Плюралізм етнічний	74
Плюралізм культурний	74
Показники і індикатори етнічні	74-75
Полонізація	75
Порівняльна культурологія	75
Пострадянські цивілізації	75
Преса етнічна	75-76
Проблема етнічна	76
Процеси етнічні	76-77
Принцип культурного плюралізму	77
Псевдоменшини	77

–Р–

Расизм	77
Раси людини	78
Расово-етнічні культурні спільноти	78
Регіональна класифікація культури	78
Регіонально-історична культурна спільність	78-79
Реєміграція	79
Рівні взаємодії культур	79
Різноманітність культур	79
Русифікація	79-80
Рух етнічний	80

–С–

Самовизначення культурно-етнічне	80-81
Самоідентифікація етнічна	81
Самосвідомість етнічна	82
Світова культура	82
Світова скарбниця культури	82
Селективність культури	82
Сепаратизм етнічний	82-83
Серединна культура	83
Симбіоз в культурі	83

Символіка етнографічна	83
Символ етнічний	83-84
Синтез в культурі	84
Система культури	84
Соціалізація етнічна	84-85
Спільність (або спільнота)	85
Спільність етнічна	85-86
Спільність метаєтнічна	86
Спільнота історична	86-87
Статус особи етнічний	87
Становлення загальнолюдської культури	87
Стереотип етнічний	87-88
Стиль життя етносу	88
Стратифікація етнічна	88
Структура суспільства етнічна	88
Субетнос	88-89
Субкультура	89
Суверенітет	89-90
–Т–	
Теорія “двох культур”	90
Територія етнічна	90
Товариства національно-культурні	90-91
Толерантність етнічна	91
Тоталітаризм	91
Традиції етнічні	91
Традиційна культура	92
Транскультура	92
Транскультурація	92
Трансляція культурного досвіду	92
Трансляція культури	92
Трансформація культури	92-93
–У–	
Українізація	93
Універсалізм культури	93
Універсалії культурні	93
Уніфікація культур	93-94
Уніфікація культурного життя	94
Упередження етнічне	94
Установка етнічна	94

	-Ф-	
Форумність культур		95
	-Х-	
Характер ринку праці сегментований		95
Християнська культура		95
Художні взаємодії		96
	-Ц-	
Цивілізаційний рівень взаємодії культур		95-96
Цивілізація локальна		96
Цивілізація світова		96
Цивілізація традиційна		96
Цівіліологія		96
Цикл		96
Цінності етнічні		97
	-Ш-	
Шовінізм		97

Використана література

1. Антология мировой философии: В 4т. – М., 1969-1972.
2. Арутюнов С.А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие. – М., 1993.
3. Атлас народов мира. – М., 1964.
4. Безклубенко С.Д. Етнокультурологія. Критичний аналіз теоретичних та методологічних засад. – К., 2002.
5. Белик А.А. Культурология. Антропологические теории культур. – К., 1998.
6. Білецький А.О. Про мову і мовознавство. – К., 1996.
7. Білик Б.І. Етнокультурологія: Навч. пос. – К., 2005.
8. Бокань В. Культурологія: Навч. пос. – К., 2000.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К., 2001.
10. Довідник з історії України: У 3-х т. / К. Бондаренко та ін. – К., 1955.
11. Енциклопедія етнокультурознавства. Частина перша: Особа, нація, культура. Книга перша. – К., 2002; Частина перша. Книга друга. – К., 2001; Частина перша. Книга третя. – К., 2001. Частина друга: Культура і мистецтво в етнонаціональному вимірі. Книга перша. – К., 2001; Частина друга. Книга друга. – К., 2002; Частина друга. Книга третя. – К., 2001.
12. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1993-1996. – Т.1-6.
13. Енциклопедія етнокультурознавства. – Ч.1, 2. – К., 2001-2002.
14. Етнічний досвідник. У 3-х част. Ч.І. Поняття та терміни. Євтух В. – К., 1997.
15. Етнонаціональний розвиток України. Довідник. терміни, визначення, персоналії. – К., 1993.
16. Енциклопедія етнопідприємствознавства. Частина перша. – Особа, нація, культура. Книга 1. – К., 2000; Частина перша. Книга 2. – К., 2001.
17. Євтух В.Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. – К., 1998.
18. Євтух В.Б., Трощинський В.П., Аза Л.О. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті: Навч. пос. – К., 2003.

19. Кармин Анатолий. Культурология. Ч.1, гл.2. Культуры и народы. – СПб., 2003.
20. Краткий словарь иностранных слов / Сост. С.М. Локшина. – 2-е изд. стереот. – М., 1968.
21. Культурология. XX век. Словарь. – СПб., 1997.
22. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1996.
23. Малий словник історії України / В. Смолій та ін. – К., 1997.
24. Митці України: Енциклопедичний довідник. – К., 1992.
25. Народы мира. Историко-этнографический справочник. – М., 1998.
26. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. – К., 1997.
27. Памятники истории и культуры Украинской ССР. Каталог-справочник. – К., 1987.
28. Попович М. Нарис історії культури України. – К., 1998.
29. Радянська енциклопедія історії України. В 4-х т. – К., 1969-1972.
30. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К., 1975.
31. Сміт Ентоні. Національна ідентичність. – К., 1994.
32. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А.П. Пономарьов та ін. – К., 1993.
33. Хоруженко К.М. Культурология. Энциклопедический словарь. – Ростов-на-Дону, 1997.
34. Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України. – К., 1999.

Навчальне видання

Білик Борис Іванович

**ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЯ:
ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ**

Довідник

Відповідальний за випуск Г.В.Дячук
Редактор Л.В.Білоусова
Комп'ютерна верстка: Т.В.Кравченко,
О.О.Недашковська

Підп. до друку 7.12.06. Формат 60x84 1/16. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Облік.-вид. арк. _____ Зам. _____ Тираж 500

Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Січневого повстання, 21
Свідоцтво про внесення Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 2544 від 27.06.2006.

